

T.C.
ANKARA ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
PSİKOLOJİ (SOSYAL PSİKOLOJİ)
ANABİLİM DALI

AHLAKİ SÖYLEM VE SİYASAL KİMLİK İLE AHLAKİ ÇÖZÜLME ARASINDAKİ İLİŞKİLER

Doktora Tezi

Nur OKUTAN

Ankara-2016

**T.C.
ANKARA ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
PSİKOLOJİ (SOSYAL PSİKOLOJİ)
ANABİLİM DALI**

**AHLAKİ SÖYLEM VE SİYASAL KİMLİK İLE
AHLAKİ ÇÖZÜLME
ARASINDAKİ İLİŞKİLER**

Doktora Tezi

Nur OKUTAN

Tez Danışmanı
Doç. Dr. Derya HASTA

Ankara-2016

T.C.
ANKARA ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
PSİKOLOJİ (SOSYAL PSİKOLOJİ)
ANABİLİM DALI

AHLAKİ SÖYLEM VE SİYASAL KİMLİK İLE AHLAKİ ÇÖZÜLME ARASINDAKİ İLİŞKİLER

Doktora Tezi

Tez Danışmanı :

Tez Jürisi Üyeleri

Adı ve Soyadı

İmzası

.....
.....
.....
.....
.....
.....

.....
.....
.....
.....
.....
.....

Tez Sınavı Tarihi

**TÜRKİYE CUMHURİYETİ
ANKARA ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ MÜDÜRLÜĞÜNE**

Bu belge ile bu tezdeki bütün bilgilerin akademik kurallara ve etik davranış ilkelerine uygun olarak toplanıp sunulduğunu beyan ederim. Bu kural ve ilkelerin gereği olarak, çalışmada bana ait olmayan tüm veri, düşünce ve sonuçları andığımı ve kaynağını gösterdiğimi ayrıca beyan ederim.(...../...../200...)

Tezi Hazırlayan
Öğrencinin Adı
ve Soyadı

.....
İmzası
.....

İÇİNDEKİLER

1. BÖLÜM	1
GİRİŞ	1
1.1. Ahlaki Çözölme (Moral Disengagement)	5
1. 1. 1. Ahlaki Çözölme Mekanizmaları.....	9
1. 2. Ahlaki Çözölme ve İfade Özgürlüğü	14
1. 2. 1. İfade Özgürlüğü Temelinde Ahlaki Çözölme için Bağlam: Söylem	17
1. 2. 2. İfade Özgürlüğü Bağlamında Ahlaki Çözölmede	23
Sosyal Kimliğin Rolü	23
1. 2. 2. 1. Siyasal Kimlik	27
1. 2. 2. 2. İfade Özgürlüğü Bağlamında Ahlaki Çözölmede	29
Algılanan Gruplararası Tehdidin Rolü	29
1. 2. 3. İfade Özgürlüğü Bağlamında Ahlaki Çözölmede	30
Bireysel Farklılıkların Rolü	30
1. 2. 3. 1. Yetkecilik	30
1. 3. Araştırmanın Amacı.....	33
1. 4. Araştırmanın Denenceleri.....	33
1. 5. Çalışmaya Genel Bakış	36
2. BÖLÜM	40

YÖNTEM	40
2.1. Örneklem.....	40
ÇALIŞMA I	40
2. 2. Katılımcılar	41
2. 3. İşlem.....	41
2. 4. Veri Toplama Araçları.....	42
2. 4. 1. İfade Özgürlüğünün Sınırlandırılmasına Yönelik.....	42
Tutumlar Ölçeği (İÖSTÖ).....	42
2. 4. 2. Sosyal Baskınlık Yönelimi Ölçeği (SBYÖ)	44
2. 4. 3. Sistemi Meşrulaştırma Ölçeği (SMÖ).....	44
2. 4. 4. Demografik Bilgi Formu	45
BULGULAR.....	46
2. 5. İfade Özgürlüğünün Sınırlandırılmasına Yönelik Tutumlar	46
Ölçeği'nin (İÖSTÖ) Geçerlik ve Güvenirliğine İlişkin Bulgular	46
2. 5. 1. Geçerliğe İlişkin Bulgular	46
2. 5. 1. 1. Açık Uçlu Sorulara İlişkin Niteliksel Bulgular	52
2. 5. 2. Güvenirliğe İlişkin Bulgular.....	55
ÇALIŞMA II	56
2. 6. Deneysel Desen	56
2. 7. Katılımcılar	57
2. 8. İşlem ve Deneysel Değişimleme	58

2. 9. Veri Toplama Araçları.....	62
2. 9. 1. Sağ Kanat Yetkecilik Ölçeği (SKYÖ).....	62
2. 9. 2. Algılanan Gruplararası Tehdit Ölçeği (AGTÖ)	63
2. 9. 3. Değişimleme Kontrol Soruları	64
2. 9. 4. Duygu Ölçeği	66
2. 9. 5. İfade Özgürlüğünün Sınırlandırılmasına Yönelik.....	67
Tutumlar Ölçeği (İÖSTÖ).....	67
2. 9. 6. Demografik Bilgi Formu	67
3. BÖLÜM	68
BULGULAR.....	68
3. 1. Çalışmada Kullanılan Ölçek Puanları Arasındaki Korelasyonlar	69
3. 2. Siyasal Kimlik, Söylem ve Siyasal Görüş Değişkenleri.....	70
Açısından İfade Özgürlüğüne Müdahale Eden Katılımcılar için.....	70
Betimleyici Analiz Bulguları	70
3. 3. Siyasal Kimlik, Söylem ve Siyasal Görüş Değişkenleri.....	72
Açısından İfade Özgürlüğünü Destekleyen	72
Katılımcılar için Betimleyici Analiz Bulguları	72
3. 4. İfade Özgürlüğüne Yönelik Ahlaki Eylemde Siyasal Grup	74
Kimliğinin (iç grup/dış grup) Önemi-Ki Kare Testi Sonuçları.....	74
3. 5. Siyasal Görüş ve Ahlaki Eylem Değişkenleri	75
Açısından Ölçek Puanlarının Karşılaştırılmasına İlişkin Bulgular	75

3. 6. Ahlaki Çözölme, İfade Özgürlüğünün Sınırlandırılmasına	78
Yönelik Tutumlar ve Algılanan Gruplararası Tehdit Düzeylerinin	78
Siyasal Kimlik (iç grup/dış grup), Söylem ve Siyasal Görüş	78
Açısından Karşılaştırılmasına İlişkin Bulgular	78
3. 6. 1. Ahlaki Çözölme Duygularına Yönelik MANOVA Analizi Bulguları	78
3. 6. 2. Algılanan Gruplararası Tehdit ve İfade Özgürlüğünün	79
Sınırlandırılmasına Yönelik Tutumlar Ölçeklerine	79
Uygulanan MANOVA Analizi Bulguları	79
3. 7. Bağımsız ve Bağımlı Değişkenler Üzerinde Yetkencilğin	81
Düzenleyici, Algılanan Gruplararası Tehdidin Aracı Rolüne	81
İlişkin Bulgular	81
3. 8. Söylem ve Ahlaki Çözölme Arasındaki ilişkilere Dair Nitel	82
Analiz Bulguları	82
3. 8. 1. İfade Özgürlüğüne Müdahale Eden Katılımcılara İlişkin	83
Niteliksel Bulgular	83
3. 8. 1. 1. Söylem Etkisinin Nitel Analiz Sonuçları	83
3. 8. 1. 2. Söylem ve Ahlaki Çözölme Arasındaki İlişkiye	89
(Suçluluk, Utanç, Gurur, Kayıtsızlık) Yönelik Niteliksel Bulgular	89
3. 8. 2. İfade Özgürlüğünü Destekleyen Katılımcılara	91
İlişkin Niteliksel Bulgular	91

3. 8. 2. 1. Söylem Etkisinin Nitel Analiz Sonuçları	92
3. 8. 2. 2. Söylem ve Ahlaki Çözölmeye	94
(Suçluluk, Utanç, Gurur, Kayıtsızlık) İlişkin Niteliksel Bulgular	94
4. BÖLÜM	97
TARTIŞMA.....	97
4. 1. İfade Özgürlüğünün Sınırlandırılmasına Yönelik Tutumlar	98
Ölçeği Geçerlik ve Güvenirlik Bulgularının Tartışılması.....	98
4. 2. Siyasal Kimlik, Söylem ve Siyasal Görüş Değişkenleri.....	101
Açısından İfade Özgürlüğüne Yönelik Ahlaki Tepkilere İlişkin.....	101
Analiz Bulgularının Tartışılması.....	101
4. 3. Ahlaki Çözölme, İfade Özgürlüğünün Sınırlandırılmasına	105
Yönelik Tutumlar ve Algılanan Gruplararası Tehdit Düzeylerinin	105
Siyasal Kimlik (iç grup/dış grup), Söylem ve Siyasal Görüş	105
Açısından Karşılaştırılmasına İlişkin Bulguların Tartışılması	105
SONUÇ VE ÖNERİLER.....	112
ÖZET	117
ABSTRACT	118
KAYNAKLAR	119
EKLER	134
EK A. Çalışma I Gönüllü Katılım Formu	134
EK B. Çalışma II Gönüllü Katılım Formu	135
EK C. Demografik Bilgi Formu.....	136

ÇİZELGELER DİZİNİ

Çizelge 1: İÖSTÖ'nün Madde Test Korelasyonu ve Faktör Analizi	48
Bulguları	48
Çizelge 2: Tanımlayıcı İstatistikler ve İfade Özgürlüğünün	51
Sınırlandırılmasına Yönelik Tutumlar, Sosyal Baskınlık Yönelimi ve	51
Sistemi Meşrulaştırma Arasındaki Korelasyonlar	51
Çizelge 3: İÖSTÖ Puanları Açısından Alt ve Üst Gruplar için	51
Tanımlayıcı İstatistikler	51
Çizelge 4: Ölçek Puanları Arasındaki Korelasyonlar, Ortalamalar ve	70
Standart Sapmalar	70
Çizelge 5: İfade Özgürlüğüne Müdahale Eden Katılımcıların Siyasal	71
Kimlik, Söylem ve Siyasal Görüşlerine göre Oransal Dağılımları	71
.....	71
Çizelge 6: İfade Özgürlüğünü Destekleyen Katılımcıların Siyasal	73
Kimlik, Söylem ve Siyasal Görüşlerine göre Oransal Dağılımları	73
.....	73
Çizelge 7: Siyasal Görüşü Göre İç Grup ya da Dış Grubun İfade	74
Özgürlüğüne Müdahale Etme Oranları- Ki Kare Testi Sonuçları	74
.....	74
Çizelge 8: Siyasal Görüşü Göre İç Grup ya da Dış Grubun İfade	75
Özgürlüğünü Destekleme Oranları- Ki Kare Testi Sonuçları	75
.....	75
Çizelge 9: Ölçek Puanlarının Siyasal Görüş ve Ahlaki Eylem	77
Açısından Karşılaştırılması	77
Çizelge 10: Bağımlı Değişkenler Üzerindeki Temel ve Ortak Etkiler	80
.....	80

ŞEKİLLER DİZİNİ

Şekil 1: Kendini Düzenleyici (Self-regulation) Sistem Şeması	8
Şekil 2: İÖSTÖ'nün Doğrulayıcı Faktör Analizi Sonuçları	50

1. BÖLÜM

GİRİŞ

“..vicdan, atılan her yanlış adımda kendisine bir mazeret yaratır..”
Nietzsche, *Human, All Too Human*, 1878

Bu satırların kaleme alındığı günlerde dünya kamuoyu Fransa'nın 11 Eylülü olarak isimlendirilen insanlık dışı bir olaya (Charlie Hebdo Katliamı, 7 Ocak 2015) tanıklık etti. Basın ve ifade özgürlüğüne yönelik bu korkunç saldırıyı gerçekleştirenler, çeşitli sloganlar eşliğinde eylemlerini, *'peygamberin intikamını aldık'* diyerek gerekçelendirdiler. Yine yakın bir zamanda (16 Aralık 2014), bir başka insanlık dışı eylem, dünyanın başka bir köşesinde, Pakistan'da yaşandı. Askeri bir lisede, çoğu çocuk 148 kişi katledildi. Bu kez eylem için gerekçe, 'düşmana yaptıklarının bedelini ödetmekle' ilgiliydi. Örgüt sözcüsünün açıklaması şöyleydi: *"Hükümet de bizim ailelerimizi hedef aldı. Bu acıyı, onların da yaşamalarını istedik."* Olayın hemen ardından ülkede idam cezası tekrar yürürlüğe konuldu; aynı örgütün 2 terör hükümlüsü, cezanın affedilmesi istekleri reddedilerek idam edildi. Bu örneklerdeki eylemlerin acımasızlığı düşünüldüğünde, vicdan denilen o büyülü sözcük anlamını yitirmiş görünmektedir. Faillerin, yaptıklarından üzüntü duydukları ya da pişman olduklarını gösteren hiçbir işaret bulunmamaktadır. Öte yandan, kendi grubunun acısından söz edenlerin (empati kurabilenlerin) vicdansız oldukları da ileri sürülemez, ancak şu söylenebilir ki; aynı vicdan, bakışlarını 'diğeri' için başka bir yöne çevirebilmekte, diğeri için acısını anlamayı reddedebilmektedir

(Bauman ve Donskis, 2013). İşte tam bu noktada, pek çok araştırmacının da benzer bir soruyu kendilerine sorduğundan kuşku yok; vicdani ya da ahlaki bakışları diğerine karşı körleştiren neden(ler) ne(ler) olabilir? Şimdiki çalışma, kısmen de olsa bu soruyu yanıtlamayı amaçlamaktadır.

Böylesi bir sorunun yanıtının öncelikli olarak, toplumsal barış ve uzlaş konularına eğilen araştırmacıların da vurguladıkları gibi ortak insanlık kavrayışı (Bandura, 1999, 2004) ve temel insan haklarına yönelik anlayışta aranması gerektiği ileri sürülebilir (Deutsch, Marcus ve Brazaitis, 2015). İnsanlık için ‘ortak iyi’yi bulmanın yegâne yolu ise özgür ifadeden geçmektedir (Erdoğan, 2003). Bir diğer anlatımla, farklılıkların benimsenmediği (ifade özgürlüğünün olmadığı/kısıtlandığı) bir toplumsal ve siyasal yapı içerisinde ortak insanlığın oluşturulabilmesi olanaksızdır. Örnek vermek gerekirse, ‘iyi’, ‘kötü’ ya da ‘dost’ ‘düşman’ olarak nitelenen grupların kendilerini ifade etmelerine imkân tanınmadığında gerçekte öyle olup olmadıklarını bilebilmek mümkün görünmemektedir. Hakikate ulaşabilmek ise J. Stuart Mill’in (1859/2003) belirttiği gibi, ancak yanlış dahi olsa tüm görüşlerin ifade edilmesi ile mümkün olabilir. Hakikatin erişilemediği dar fikirli kültürlerdeyse tek bir görüşün diğerlerine egemen olduğundan söz edilmektedir (Staub, 1992). Bu da ahlaki sınırların çerçevesinin (‘biz/dost’ = ‘iyi’ ya da ‘onlar/düşman’ = ‘kötü’) giderek daralmasına ve diğerlerinin hak ve özgürlüklerinin bir tehlike olarak algılanmasına (*algılanan gruplararası tehdit*, Stephan, Ybarra ve Bachman, 1999) yol açabilmektedir. Öyle ki yazının başında aktarılan olaylarda da izlenebileceği üzere düşmanlar için ahlaki ilkelerin sınırları böyle durumlarda onların ‘yaşama hakkı’nı içermeyebilmektedir. Bundan daha da önemlisi,

düşmanın yaşama hakkının ihlal edilmesi ahlaki bir ülküyle (kutsal değerler, adalet arayışı) çerçevelenmektedir ve eylemin aktörlerinin bundan hiçbir pişmanlık duymadıkları görülebilmektedir (*ahlaki çözülme*, Bandura, 1999). Şu da ifade edilmelidir ki eylemler her ne kadar bu failler tarafından gerçekleştirilmiş olsa da onlar “[Müslümanların] peygamberin[in] intikamını aldık”, “(...) bizim ailelerimizi hedef aldı, bu acıyı onların da yaşamasını istedik.” ifadeleriyle eylemlerinde yalnız olmadıklarına, ahlaki davranışlarının toplumsal olarak da güdülendiğine işaret etmektedirler. Başka bir deyişle, ahlaki eylem toplumsal bir grup adına (*sosyal kimlik*, Tajfel ve Turner, 2004) yüce amaçlar için sergilenmektedir. Bundan dolayı da eylemin ahlakiliği hem içsel hem de toplumsal vicdan tarafından sorgulanamaz bir biçim alabilmektedir. Benzer bir durum, vicdanın sesi saygın yetkeli kulak verdiğinde gözlenmektedir (örneğin, Milgram, 1974). Bu ses, ahlaki bir ihlali (öldürme) emretmiş de olsa görev adına yerine getirilebilmektedir (Arendt, 1964). Bir önceki durumdaki gibi, bu şekilde ahlaki bir ilke (yaşama hakkı) bir diğeriyle (görev) yer değiştirerek eylem, ahlaki olarak meşrulaştırılabilmektedir. Yetkelerin (politikacılar, etkili kamu görevlileri, dini yetkeler, toplumsal grup liderleri vb.) vicdanlar üzerindeki bu gücü, kimi zaman etkili söylem dilinde de görülmektedir (Staub, 1992). Böyle zamanlarda, söylem sıklıkla haksız uygulamaların (savaş, hukuka aykırı gözaltılar gibi) bireylerin ve kamunun vicdanında aklanması için ahlaki, toplumsal ya da siyasal amaçlarla (örneğin, toplumsal huzur, güven: *ahlaki meşrulaştırıcı söylem*) ya da dış gruplar ahlaki olarak dışlanarak (örneğin, düşman, hain nitelermeleri: *ahlaki dışlayıcı söylem*) ifade edilebilmektedir. Yetkeye bağlılığın

(yetkecilik) yüksek olması durumundaysa aklayıcı bu söylem etki gücünü arttırabilmektedir (Bal ve Özeren, 2010). Dolayısıyla da yetkeye bağlılığa önem verilen bir yerde, ahlaki olmayan eylemleri bir başka ahlaki ilke adına haklı gösteren, ayrıştırıcı söylem dili, ancak çoğulculuğun/demokrasi değerinin benimsendiği, farklı fikirlerin bir tehlike olarak adlandırılmadığı ve sınırlandırılmaya çalışılmadığı bir anlayış içerisinde etkisini kaybederek ahlaki bakışların tüm insanlığa yönelmesine imkân sağlayabilir.

Aktarılan bilgi ve yorumlara dayalı olarak yazının başında belirtildiği biçimiyle 'ahlaki/vicdani körleşme' bu araştırmada ifade özgürlüğüne yönelik ahlaki eylem (ifade özgürlüğüne yönelik müdahale/ifade özgürlüğünü destekleme) bağlamında ele alınacaktır. Ahlaki/vicdani körleşme ise ahlaki çözülme kuramı temelinde; ahlaki bir ilkenin toplumsal, yasal ya da başka ahlaki temellere dayandırılarak ihlal edilmesinin ardından hissedilen ahlaki duygularla (*ahlaki çözülme*, Bandura, 1999) değerlendirilecektir. Bu amaçla, ahlaki çözülme, ahlaki davranışlarımızı düzenleyici bir işleve sahip olmaları nedeniyle suçluluk, utanç, gurur ve kayıtsızlık duyguları aracılığıyla incelenecektir (Bandura, 1990, 1991b; Menesini ve ark., 2003; Tangney, Stuewig ve Mashek, 2007; Weiner, 2006). İfade özgürlüğü bağlamında ahlaki çözülmede nelerin etkili olabileceğini tespit edebilmek amacıyla da söylem (ahlaki meşrulaştırıcı ve ahlaki dışlayıcı) ve sosyal grup kimliğinin (iç/dış grup) rolü irdelenecektir. Sosyal grup kimliği ise 'biz' ve 'onlar' arasındaki en temel ayrışma biçimlerinden biri olan siyasal kimlik (Staub, 1992) (sağ/sol siyasal görüş) açısından değerlendirilecektir. Bir diğer ifadeyle, bu çalışmada ifade özgürlüğü temelinde ahlaki çözülmede (suçluluk, utanç, gurur, kayıtsızlık)

söylem (ahlaki meşrulaştırma ve ahlaki dışlama) ve sosyal (siyasal) kimliğin (iç grup/dış grup) etkisini incelemek amaçlanmaktadır. Bu etkide, aynı zamanda yetkecilik eğiliminin düzenleyici; algılanan gruplararası tehdit düzeyinin aracı bir katkısı olup olmadığına da bakılacaktır. Buna göre, tezin izleyen bölümlerinde, bahsedilen bu ilişkiler ahlaki çözülme kuramı kapsamında detaylı olarak ele alınacaktır.

1.1. Ahlaki Çözülme (Moral Disengagement)

“Eichmann’ın vicdanı gerçekten rahatladı... Vicdanının sesine kulaklarını tıkaması gerekmiyordu artık; vicdanı olmadığından değil, kendi vicdanı ‘saygıdeğer bir sesle’, onu sarmalayan toplumun sesiyle konuştuğundan...”
Arendt, (1963, s. 134)

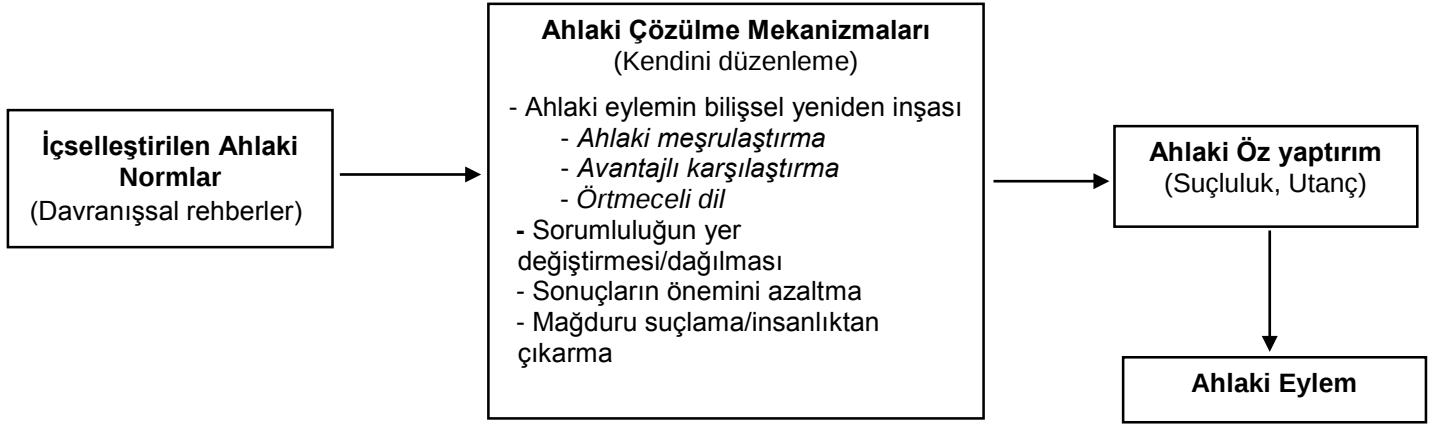
Daha önce de ifade edildiği gibi vicdan, çoğunlukla kendi gibi olanların acıları karşısında sızlamaktadır (örneğin, Leidner, Castano, Zaiser ve Giner-Sorolla, 2010). Adalet, eşitlik, insan hakları, barış gibi kavramlarla ilişkilendirilen o soylu yapı, farklı sınıfsal kökenden, ideolojilerden olan insanların acıları karşısında körleşebilmektedir (Bauman ve Donskis, 2013). Hatta belki daha üzücü olanı, bu eylemlerde bulunanların hiçbir vicdan azabı ya da suçluluk duymaksızın yaptıkları ile gurur duyabilmeleri; kendilerini ahlaklı ya da iyi insanlar olarak görebilmeleridir (Bandura, 1999). Ne yazık ki, insanlık tarihi nice acımasız, zalim eylemle doludur. Tüm bu zalimliklerin çeşitli sosyal, etnik, dini ve ideolojik ayrılıklardan kaynaklandığı görülebilmektedir. Bu olayların neredeyse hepsinde ortak olan, zulmün aktörlerinin zalimliklerini

ahlaki olarak akla uygun hale getirebilmeleridir. Acımasız eylemler için gerekçeler, bazen insanlık adına yüce bir amaçla süslenirken; bazen dünyanın büyük bir tehlikeden (Vietnam savaşında Komünizm tehlike olarak görülebilmisti) kurtarıldığı şeklinde ifade edilebilmektedir (Bandura, 1999). Bazı durumlarda ise eylem için sunulan gerekçe en yüce merci olarak kabul edilen Tanrı olabilmektedir. Tanrı adına insanlar katledilmekte (BBC, 2014a: *IŞİD, Ezidi Katliamı*), kadınlar ve çocuklar köleleştirilmektedir (BBC, 2014b). Verilen bu örneklerde, ahlaki ilkelerini ihlal edenlerin çeşitli bilişsel manevralarla, ahlaklı davrandıkları yönünde hem kendilerini hem de başkalarını ikna edebildikleri görülmektedir. Böylelikle, bu kişiler ne bir vicdan azabı duymakta ne de başkalarının gözünde kötü olarak değerlendirilmektedirler. İnsanın bu 'kendini ve başkalarını kandırma' yeteneği uzun yıllardır sosyal psikoloji kuramlarının da konusu olmuştur (örneğin, *ahlaki ikiyüzlülük*, Batson, Kobrynowicz, Dinnerstein, Kampf ve Wilson, 1997; *kendini kandırma*, Taylor, 1989; *bilişsel çelişki*, Festinger, 1964). Bandura (1990) ise *ahlaki çözülme kuramı* ile ahlak dışı eylemlerin meşrulaştırılmasında kendini ya da grubunu aklayıcı bilişsel mekanizmaların nasıl işlediğine ilişkin kapsayıcı bir çerçeve sunmaktadır. Kuram, en kötü sayılabilecek ahlaki davranışın bile temiz bir vicdanla ama aynı zamanda ahlaklı da kalınarak nasıl yapılabileceğinin altını çizmektedir.

*Ahlaki çözülme kuramı*nda (Bandura, 1990, 1991b), ahlaki eylemi düzenleyen bir sistemden (kendini düzenleyici sistem) söz edilmektedir. Bu sistemde, ahlaki normlar, öz yatırımlar ve ahlaki çözülme mekanizmaları davranışı düzenlemekte ve güdülemektedir. Ahlaki normlar, öğrenme

sürecinde edinilmekte ve neyin 'doğru' ve neyin 'yanlış' olduğuna ilişkin davranışsal rehberler olarak işlev görmektedir, ancak bu içsel ahlaki yargılar (normlar) tek başlarına ahlaki davranışı düzenlemede yeterli değildirler, çünkü insanlar ahlaki eylemleriyle ilgili bir karar verirken davranışsal sonuçları için de öngörülerde bulunmaktadır. Buna göre, ahlaki bir normun desteklenmesi ya da ihlal edilmesi olumlu ya da olumsuz bir öz tepkiyle sonuçlanmaktadır. Olumlu bir öz tepki, memnuniyet ya da değerli hissetme gibi olumlu duygular uyandırırken olumsuz bir öz tepki, suçluluk, pişmanlık ve utanç gibi olumsuz duygulara neden olmaktadır. Benliği kınayıcı duygular ise ahlaki öz yaptırımları oluşturmaktadır. Bu noktada, bireyi olumsuz duygulardan uzaklaştıracak; öz yaptırımları etkisiz kılacak ahlaki çözülme mekanizmaları devreye girmektedir. Olası bir ahlaki seçim durumunda, ahlaki çözülme mekanizmaları ahlaki kontrolü (kendini kınama) seçici olarak etkisizleştirmede aracı bir rol üstlenmektedir (bkz., Şekil 1). Böylelikle de ahlaki eylem ve ahlaki öz yaptırımlar arasındaki bağ çözülmüş olmaktadır. Bir başka anlatımla, ahlaki ilkeler, öz yaptırımlar devre dışı bırakılarak çiğnenmiş olmaktadır. Özetle, kuramda insanların kendini kınayıcı duygulardan kaçınmak için ahlaki ihlalin kendisini meşrulaştırıcı nedenler (*ahlaki çözülme mekanizmaları*) aradıkları ileri sürülmektedir.

Şekil 1: Kendini Düzenleyici (Self-regulation) Sistem Şeması¹

Kendini düzenleyici mekanizmalar, içsel psikolojik bir sürecin parçaları olsalar da, insanlar aynı zamanda toplumsal gerçeklikten etkilenen ahlaki aktörler oldukları için (Bandura, 1991a) kolektif düzeyde de benzer biçimlerde işleyebilmektedirler (Bandura, 1999, 2002). Ahlaki eylemler, bireysel yönelimlerin yanı sıra toplumsal gerçekliklerin bir ürünüdür. Daha önce de söz edildiği gibi, zarar verici eylemler insanların ortak yönelimlerinin bir ürünü olabilmektedir. Kimileri zulmün aktörleri olarak kimileri zulme rıza göstererek (sessiz kalarak) bu ortaklıkta pay sahibi olmaktadır. Bazı durumlarda ise acımasızlıklar, meşru yetkeler tarafından onaylanarak (güvenlik gerekçesiyle azınlıklara yönelik hak ihlalleri, savaşlar) yasal bir haklılık kazanabilmiştir. Bunlar da, ahlaki çözölme mekanizmalarının paylaşılan inançları içerebileceğini ve ahlaki çözölmenin toplumsal düzeyde de yaşanabileceğini göstermektedir (White, Bandura ve Bero, 2009).

¹ Kendini düzenleyici sistem şeması araştırmacının kendisi tarafından oluşturulmuştur.

1. 1. 1. Ahlaki Çözölme Mekanizmaları

Bandura, Barbaranelli, Caprara ve Pastorelli (1996), ahlaki eylem ve ahlaki öz yaptırımlar arasındaki bağı çözen dört temel mekanizma tanımlamışlardır. Bunlar sırasıyla; 1. ahlaki eylemin bilişsel yeniden inşası, 2. sorumluluğun azaltılması, 3. sonuçların önemini azaltma, 4. mağduru suçlama ve insanlıktan çıkarmadır.

Ahlaki eylem, meşrulaştırılarak, arındırıcı bir dil kullanılarak ve avantajlı karşılaştırmalar yapılarak bilişsel olarak yeniden inşa edilebilir. *Ahlaki meşrulaştırmada*, ahlaki eylemin kendisi toplumsal, yasal ve ahlaki meşruluk çerçevesinde yeniden düzenlenmektedir (Bandura, 1999). Buna göre, soykırımlar, savaşlar ve diğer şiddet eylemleri ‘ırksal temizlik’, ‘ulusal güvenlik’, ‘dünya barışı’ ya da ‘özgürlük’ gibi yüksek ideallerle savunulabilmektedir (Bandura, 2002; Baumeister, 1999; McAlister, 2001; Staub, 1992). Dolayısıyla da yüksek bir ideale hizmet eden eylem, ahlaki bir gereklilik olarak görülebilmektedir (Bandura, 1999). Bazı durumlarda ahlak dışı eylem, olumsuz sonuçlarla karşılaştırılmak suretiyle daha az zararlı gösterilerek meşru bir zemine yerleştirilebilmektedir (*avantajlı karşılaştırma*). Böylelikle savaş, daha fazla insanın acı çekmesini önleyebildiği; işkence ve yaşam hakkı ihlali ülkenin refahını sağlayabildiği; bir çocuğun annesiz kalması ölmesinden daha kötü olarak görülebildiğinden (ateş ederek çocukları öldürmede uzmanlaşan Yahudi Soykırımının aktörlerinden 35 yaşındaki bir metal işçisinin söyledikleri) (Baumeister, 1999; Grusshendorf, McAlister, Sandström, Udd ve Morrison, 2002; Kempf, 2014) öldürme ve zarar verme meşrulaştırılabilmektedir. Ahlak

dışı eylemin yeniden kurulumunda aynı zamanda, arındırıcı ya da dolambaçlı bir söyleme başvurusu olarak eylem kabul edilebilir biçime dönüşebilmektedir (*örtmeceli dil*). Bu biçimiyle, idam cezası ‘yasal ceza’ olarak; savaşta ölen masum insanlar ‘ikincil zaiyat’ gibi görülerek; soykırım ‘nihai çözüm’ ya da ‘etnik temizlik’ olarak arındırıcı bir dille etiketlenerek eylem ve öz yaptırım arasındaki bağ çözülebilmektedir (Baumeister, 1999; McAlister, Bandura ve Owen, 2006; Osofsky, Bandura ve Zimbardo, 2005).

Eylemle ahlaki kontrol arasındaki ilişkiyi kesen bir diğer mekanizma ise eylemin kişisel *sorumluluğunu* almamaktır. Bu, kimi durumlarda sorumluluğun toplumsal, yasal ve ahlaki olarak meşru yetkelere ya da dışsal yaptırımlara yüklenmesiyle bazen de eylem için pek çok kişinin sorumlu tutulmasıyla sağlanabilmektedir (Bandura, 1999). Sorumluluğun yer değiştirmesi en acı biçimde kitle kıyımlarında görülmektedir. Örneğin, Nazi ölüm kamplarındaki askerlerden biri “*Vicdanımı bir asker olduğum, dolayısıyla da büyük bir makinenin görece küçük bir dişlisi olduğum gerçeğine teslim ederim.*” diyerek ahlaki sorumluluğu benliğinden uzaklaştırabilmiştir (Bauman, 1989). Sorumluluk grup içinde dağıtıldığında da davranış kolektif bir eylem olarak algılanabilmektedir. Böyle bir durumda kişisel sorumluluğun katkısı belirsizleşebildiğinden, ahlaki kontrolün eylem üzerindeki etkisi zayıflayabilecektir (Bandura, 1999).

Ahlaki eylem ve benlik arasındaki ilişki, zarar verici *davranışın sonuçlarının öneminin azaltması* ile de çözülebilmektedir. Davranışın olumsuz sonuçları açık biçimde görülebildiğinde ahlaki kontrol caydırıcı bir etkiye sahip olabilmektedir; ancak insanlar çoğu zaman eylemlerinin kötü sonuçlarıyla

yüzleşmekten kaçınmaktadırlar (örneğin; havadan bombalama ya da diğer modern silahların kullanımı). Bunu yapabilmek için de eylemlerinin zarar verici sonuçlarını önemsizleştirmeye, çarpıtmaya ya da görmezden gelmeye çalışmaktadırlar (Bandura, 1999).

Son olarak, *mağdurun suçlanması* ve *insanlıktan çıkarılması* ile de eylem ve öz yaptırım arasındaki bağ çözülebilmektedir. Mağdurun eylem için sorumlu tutulması zarar verici eylemin haklı görülme gerekçesini güçlendirebilmektedir (Bandura, 1999). Mağdurlar, çoğu zaman 'kavgayı başlatan', 'aile şerefine saldıran' (Bandura ve ark., 1996), 'kamu güvenliğini tehlikeye sokan', 'vatana ihanet eden' kişiler (Sèmelin, 2005/2011) olarak görüldüğünden yapılanları hak ettikleri düşünülebilmektedir. Böylece, karşılık verme ahlaki bir gereklilik biçimini alabilmekte, hatta zaman içinde eylemin failleri yaptıklarından gurur bile duyabilmektedirler. Haklı gerekçeler inşa ederek mağduru suçlama aynı zamanda, hedef grubu da kendileri için söylenenleri kabul eder hale getirebilmektedir (Bandura, 1999). Ki bu da meşrulaştırıcı inançların kolektif olarak desteklenmesine hizmet etmektedir. Eylemin hedefine yönelik ahlaki öz yaptırımları etkisiz kılmanın bir diğer yolu ise dışlanan grubun *insanlıktan çıkarılması*dır. İnsani özelliklerinden arındırılan düşmanlara yönelik her türlü acımasızlık haklı kılınabilmektedir. Başka bir deyişle, insanlıktan çıkarma yoluyla insandan aşağı olarak değerlendirilen mağdura acı duyulması önlenmekte; bunun bir sonucu olarak da mağdur için empati, üzüntü ve suçluluk gibi duygular beslemeye gerek duyulmayabilmektedir (Opotow, 1990; Staub, 1990).

Özetlenmek istenirse, eylemin yeniden inşası, sonuçların önemszenmemesi, sorumluluğu azaltma, mağdurun suçlanması ve insanlıktan çıkarılması gibi mekanizmalar aracılığıyla ahlaki çözölmenin yol açacağı suçluluk, utanç ve pişmanlık gibi duygular yaşanmayabilmektedir. Başka bir deyişle, ahlaki öz yaptırımlar (suçluluk, utanç, pişmanlık) bir takım haklı gerekçeler yaratılarak ahlaki eylem üzerindeki gücünü kaybedebilmektedir. Bireyler, ahlaki eylemle ilişkili kararlarında sıklıkla içsel yargılarına başvurmaktadırlar, ancak kimi durumlarda kendini kınayıcı duygular yeterli olmayabilmektedir. Kendini kınamanın yetersiz olduğu durumlarda ise dışsal yaptırımlar (toplumsal normlar, yetkeler, yasalar gibi) önemli bir işlev üstlenmektedir; ancak haksız eylemlerin toplum tarafından onaylanması, bazı durumlarda ise yasalarla da desteklenmesi ile bu işlev, kendini kınamayı ortadan kaldırmak için daha güçlü bir zemin yaratabilmektedir. Böylelikle, meşru sistemin aktörlerinin haksız eylemlerle ilgili görüşleri; bu görüşlerin kamusal alanda tartışılabilmesi (farklı fikirlerin kendine yer bulabilmesi) ve bu düşüncelere kamuoyunun vereceği tepkinin büyük önem taşıdığı düşünülmektedir. Buna ek olarak, daha önce de değinildiği gibi, ahlak dışı eylemlerin toplumsal olarak meşrulaştırılmasında bireylerin sosyal kimliklerine olan bağlılıkları da belirleyici bir etmendir. İnsanların kendilerinden farklı olan, kendi gruplarından olmayanlara (dış grup) yönelik ahlaki ihlalleri kolaylıkla meşrulaştırdıkları bilinmektedir (örneğin, Batson, Chao ve Givens, 2009; Tarrant, Branscombe, Warner ve Weston, 2012). Bu nedenle de, sosyal kimlik ve ilişkili unsurların (dış guruptan kaynaklanan tehdit algısı) ahlaki normların toplumsal geri çekilmesindeki rolü üzerinde durulması

önemli görülmektedir. Diğer yandan, bu çalışmanın bağlamı olan ifade özgürlüğüne yönelik müdahalelerin/sınırlandırmaların pek çok durumda fikir ayrılıklarından kaynaklandığı da bilinmektedir. Siyasal kimlik, ifade özgürlüğüne yönelik tutum ve tepkilerde belirleyici bir rol üstlenmektedir (bkz., Trager ve Dickerson, 1999/2003). Bu nedenle şimdiki çalışmada, sosyal kimlik siyasal kimlik grubu ile değerlendirilecektir. Söylem ve sosyal kimliğin öz yaptırımlar üzerindeki etkisi aynı zamanda bireysel yönelimler açısından farklılaşabilecektir. Örneğin, yetke yönelimli, geleneksel normlara bağlı (yetkecilik) olan bireylerin haksız eylemi ahlaki olarak görme eğilimlerinin daha yüksek olması beklenebilir. Öz yaptırımların zayıflamasındaki rollerine dikkat çekilen bu öğelerin etkisiz kılınması ise ancak kanaatlerin özgür biçimde ifade edebildiği, demokratik toplumsal bir sistem yaratılması ile mümkün olabilecektir. Dolayısıyla, bu çalışmada ifade özgürlüğü bağlamında, söylem (ahlaki meşrulaştırıcı ve dışlayıcı), sosyal (siyasal) kimlik ve ahlaki çözümde arasındaki ilişkilerin incelenmesi amaçlanmaktadır. Bu ilişkilerde, yetkeciliğin düzenleyici ve dış gruplara yönelik tehdit algısının aracı bir rol üstlenip üstlenmediğine de bakılacaktır.

1. 2. Ahlaki Çözölme ve İfade Özgürlüğü

*“Eğer bir yerde kitapları
yakıyorlarsa, orada eninde
sonunda insanları da
yakacaklardır.”*
Heinrich Heine, 1821

Hatırlanacağı üzere Bandura (1999) ahlaki çözölmenin insana verilen değerle engellenebileceğini vurgulamaktadır. İnsanların ‘ortak iyilik’te buluşabilmesinin koşulu ise özgür ifade olarak görülmektedir (Erdoğan, 2003). İfadenin özgür olabilmesinin ise ancak hür düşünölebilen bir ortamla sağlanabileceğı belirtilmektedir (Küçük, 2003). Bu ortamla, demokratik toplumsal ve siyasal bir yapı tarif edilmektedir. Bu yapıda, bireyler hür düşöncenin de özünü oluşturan farklı ve yeni bilgilere özgürce erişebilme hürriyetine sahiptirler. Dolayısıyla da neyin ‘ahlaki olarak doğru’ neyin ‘ahlaki olarak yanlış’ olduğı kanaatini kendi özgür iradeleri ile oluşturabilmektedirler (Schauer, 1982/2002). Bir diğör deyişle, hür düşünöbilme ortamı ahlaki özerk bireylerin gelişimine de imkân tanımaktadır. Aksi durumlarda, hâkim görüşün değer ve yargıları esas alınarak ve de eksik bir muhakeme yoluyla kanaatler biçim alabilmektedir. Bu kanaatler, George Orwell’ın (1949/2014) ünlü 1984 adlı eserinde de yer aldığı biçimiyle bizlere “savaşın barış” olduğı inancını aşölayabilmektedir. Nitekim bir romanda geçen bu kanaatleri gerçek yaşamda görmek de mümkündür. Bunun en üzücü örneklerinden biri, şüphesiz Yahudi Soykırımı (Holocaust²) için öne sürölen gerekçedir. Öyle ki binlerce insanın ölümü o dönemde ‘toplumsal ve ekonomik refah için nihai çözüm’ inancıyla

² Yahudilerin, II. Dünya Savaşı’nda yaşadıkları soykırma verdikleri isim

çerçeveselenebilmiştir (Baumeister, 1999). Benzer şekilde, Ortaçağ'da toplumu büyücülerden ve kötülüklerden korumak amacıyla 'cadı' olduklarına inanılan nice insan yakılarak öldürülebilmıştır (Akın, 2011). Bu örneklerde de görülebileceği üzere, hâkim söylem toplumun fikri çerçevesini oluşturabilmektedir (Sèmelin, 2005/2011). Dolayısıyla, savaşa yönelik tutum ve davranışlar, ancak savaşların gerçek amacının barış olmadığı, gerçek sonuçları (zararın yalnızca askeri hedeflerle sınırlı olduğu gibi sonuçların önemini azaltmak yerine) daha kötü sonuçlarla karşılaştırmalar yapılmadan (McAlister, 2001; Staub, 1992) ve ahlaki eylem görünmez kılınmadan ('nihai çözüm' gibi nitelermeler) (Bauman, 1989) ifade edildiğinde, daha insani bir boyuta taşınacaktır (McAlister, 2001; Staub, 1992). Bir başka anlatımla, bireysel özgürlükler ve tüm görüşlerin paylaşılıp, tartışılabildiği bir kamusal alanın (medya, internet gibi) varlığı bizleri söylemlerin olumsuz etkilerinden korumaya yardımcı olabileceği gibi (Lilleker, 2006/2013), özerk ahlaki bireylerin ve demokratik toplumların gelişimine de katkı sunabilecektir.

Özgür düşünce, dışsal etkilerinin (toplum, siyasal gruplar, hukuki yaptırımlar gibi) yanı sıra bireylerin duygu, düşünce ve deneyimleri ile bunlarla ilişkili önyargılarının da etkisi altındadır (Küçük, 2003). Bu nedenle, demokratik toplumlarda bile düşünce ve ifade özgürlüğünü desteklemeyenlerin (ya da tam manasıyla özümsemeyenlerin) varlığı, ortak insanlık bilincinin oluşabilmesi için bir tehlike ihtiva etmektedir. Bu tehlike, farklı dini, siyasal, ahlaki görüşlere sahip olanların sırf bu fikirleri nedeniyle toplumdan dışlanmaları (Opotow, 1990), kimi zaman da insani özelliklerinden uzaklaştırıldıkları durumlarda görülebilmektedir (Schwartz ve Struch, 1989). Onların değerleri ve fikirleri

toplumsal düzeni bozduğundan ya da çoğunluğun düşünceleriyle uyuşmadığından bu değer ve fikirlerin ve de sahiplerinin önemli olmadıkları ya da saygıyı hak etmedikleri düşünülmektedir (Cohrs, Kielmann, Maes ve Moschner, 2005; Küçük, 2003; Schauer, 1982/2002). Görüşleri susturulan kişi ya da gruplara, bu anlamda diğerlerinden farklı, 'öteki' muamelesi yapılmış olmaktadır. Bu yapılırken, diğerlerinin haklarını sınırlandırma ya da ihlal etme isteğinden ziyade kamu düzenini sağlamak gibi ahlaki gerekçelere (ahlaki çözülme mekanizmalarına) başvurulduğu (Schauer, 1982/2002) anlaşılmaktadır. Bu tür uygulamalar, insanlıkları ve fikirleri değersiz algılanan birey ya da grupların en insani gereksinimleri olan ifade yoluyla kendini gerçekleştirmelerini engelleyebilecek niteliktedir. Engellenen kişi ya da gruplar uzun vadede baskı görme, rencide edilme ve cezalandırılma korkusuyla suskunluk içine girecek, farklılıklarını dile getirmekten kaçınacaklardır. Bu ise, farklılıklara hoşgörüyle yaklaşmayı temel alan demokrasi kültürünün gelişmemesi ya da zarar görmesiyle sonuçlanacaktır. Bu yönüyle, fikir hürriyetine yönelik algıların dolaylı yollardan (uzlaşma kültürüne zarar verdiğinden) ya da doğrudan ahlaki çözülmede belirleyici bir role sahip olduğu ileri sürülebilir.

Buraya kadar anlatılanlardan, insanları ahlaki çözülmeye hazır hale getirebilecek olanın en büyük olasılıkla muhalif fikirlerin ya da özerkliğin hoş görülmediği bir toplumsal yapılanma olduğu fikrine ulaşmak mümkün görünmektedir (Bauman, 1989). Bu bilgiler temelinde ahlaki çözülmenin fikir özgürlüğü bağlamında irdelenmesinin anlamlı olabileceği düşünülmektedir. Çalışmada, ifade özgürlüğüne yönelik ahlaki tepkiler (ahlaki eylem ve

duygular) araştırmanın amacı kapsamında belirlenen diğer değişkenlerle (söylem, siyasal kimlik, algılanan gruplararası tehdit, yetkecilik) birlikte ahlaki çözülme kuramı temelinde incelenecektir.

Buna göre, takip eden alt bölümlerde sırasıyla ifade özgürlüğü bağlamında ahlaki çözülmede söylem, sosyal (siyasal) kimlik, algılan dış grup tehdidi ve yetkeciliğin rollerine değinilecektir.

1. 2. 1. İfade Özgürlüğü Temelinde Ahlaki Çözülme için Bağlam: Söylem

“Ustaca bir propaganda ile insanları cennetin cehennem olduğuna ve cennette en sefil hayatın yaşandığına inandırmak mümkündür”

Adolf Hitler, *Kavgam*, 1925

Arendt (2013), vicdanların kolaylıkla uyuşturulabileceğini; bunun yolunun ise ‘her şeyi yapabilmenin’ serbest olduğu bir ortamın aksine ‘her şeyi yapabilmenin’ mümkün olmadığı bir yerde olabileceğini söylemektedir. Arendt’in söylediklerini şöyle yorumlamak mümkün gibi görünmektedir; vicdanları etkisizleştirebilmenin yollarından biri, insanlara suçluluk duymaksızın ahlaki ilkelerini çiğnemeyi öğretebilmektir. Hatırlanacağı gibi ahlaki çözülme kuramına (Bandura, 1990, 1999) göre, eylemle benlik arasındaki bağ çözülürken ahlaki normlar tümüyle ortadan kalkmamakta ya da değiştirilmemektedir. Yapılan sadece normun uyulması gereken bir ilke olmaktan çıkarılmasıdır. Önemli olan, suçluluk duymak için nedenlerin ortadan kaldırılabilmesidir. Başında da söylendiği gibi, insanların bunu yapmada oldukça başarılı oldukları; en akıl almaz gerekçelerle vicdanlarının sesini

susturabildikleri bilinmektedir, ancak suçluluk ya da vicdan azabından kurtulmak, sanıldığı kadar da kolay olmayabilmektedir. Bunda, suçluluğun benlik üzerinde etkili bir ahlaki duygu (Tangney, 1996) olmasının yanı sıra, insanların ilkelerini ihlal ederken dahi iyi ve ahlaklı oldukları inancını koruma istekleri de etkilidir. İşte bu noktada, içsel başvuru kaynakları yetersiz kalabilmekte ve insanlar kötü (ahlak dışı) bir şey yaparken bile iyi oldukları bilgisini sürdürebilmek için dışsal referanslara başvurabilmektedirler.

Bu referanslar, kimi zaman meşru bir yetke (*itaat deneyi*, Milgram, 1974); bazen de etrafımızdaki diğer kişiler olabilmektedir (*Kitty Genovese olayı*, Darley ve Latané, 1968). Sosyal psikologlara göre, böyle bir yönelim, insanın 'gerçeği tanımlama' arayışından ileri gelmektedir (Kağıtçıbaşı, 1999). Onlara göre bizi arayışa sokan, insanın 'doğru' ya da 'doğruyu bilme' isteğidir (Bilgin, 2005); ancak, durum hiç de öyle görünmemektedir: Gerçekler bazen ahlaki yargılarımızın tam aksini gösterse de toplumun ya da yetkelerin sesi içimizdeki sesi bastırabilmektedir (Milgram, 1974). Böylelikle gerçeklik, yeniden inşa edilmiş olmaktadır. Bu yeni gerçekliğimiz bize, savaşın barış; öldürmenin kutsal (Bandura, 1999); işkencenin iyilik (Kempf, 2014); dedikodunun bir kişiyi savunma (Moore, Detert, Treviño, Baker ve Mayer, 2012) olduğunu söyleyebilmektedir. Böylesi bir arayış ancak, 'gerçekleri örtme ya da görmeme' eğilimi ile açıklanabilir. Bu bakış açısından bakıldığında, ahlaki eylemlerle ilgili kararlarımız yetkenin ya da diğer insanların görüş ve istekleri ile biçimlenen bilinçli bir rızanın ürünü gibi görünmektedir. Ahlaki çözülme kuramının öngörüsü de bu düşüncüyü desteklemektedir. Kurama göre, insanlar ahlaki kontrol mekanizmasını etkisizleştirirken seçici bir şekilde

davranmaktadırlar. Az önce önemle vurgulandığı gibi ‘gerçekleri örtme eğilimi’ bilinçli bir tercihtir, ancak bu eğilimi kolaylaştıran, kimi zaman hızlandıran ya da bireysel farklılıklar yaratabilen etmenler söz konusudur. İnsanlar, ahlaki bir karar öncesinde kendilerine rehberlik edecek kişi ya da bilgilere ihtiyaç duyabilmektedirler. Çoğunlukla da bu rehberler meşru kabul edilen otoriteler ve kendi grupları olmaktadır.

Meşru otorite ve ahlaki eylem arasındaki ilişkiyi ortaya koyan en çarpıcı araştırmalardan biri kuşkusuz, Stanley Milgram’ın *kör itaat deneyi*dir. Milgram (1974), laboratuvar ortamında yaratılan otorite koşullarında, farklı sosyal sınıftan ve eğitim grubundan pek çok insanın bir başkasına acı çektirme yönünde ne ölçüde ileri gidebileceklerini ölçmeyi amaçlamıştır. Bu amaçla, katılımcılar ahlaki bir ikilemle baş başa bırakılmışlardır. Bu deneyde ahlaki ikilem, ‘deneyciye itaat edip öğrenciye elektrik şoku ile zarar verme’ye karşılık ‘araştırmacıya itaatsizlik ederek, deneyin başarısızlığına neden olma’ seçeneklerini içermektedir. Bu şekilde, katılımcılar içsel ahlaki yargıları (diğerine zarar vermeme ilkesi) ve dışsal yaptırımlar arasında bir seçim yapmak durumunda bırakılmışlardır. Sonuç ise oldukça sarsıcı görünmektedir: Deneye katılanların çoğu (% 65), yetkenin (deneyci) talimatları doğrultusunda öğrenci rolündeki diğer katılımcıya (gerçekte işbirlikçi) en şiddetli elektrik şokunu verebilmişlerdir. Bu bulguyla Milgram ahlaki davranışın son derece değişken olabileceğini, ikna edilebildiklerinde sıradan insanların bile acımasız davranabileceklerinin kanıtını sunmuştur. Daha önce verilen örneklerde olduğu gibi savaşların, soykırımların ve diğer zalim eylemlerin kendileri meşru kabul edilmemektedir, ancak söz konusu eylemler daha bilgili ya da saygın

yetkelerin öğütleri ve buyrukları ile meşruiyet kazanabilmektedir (Bauman, 1989). Nitekim siyasal aktörler, sıklıkla halkın kabul etmeyeceği ya da karşı geleceği şeylere olumlu bakmalarını sağlamak için etkili söylem diline başvurmakta ve onları razı etmeyi başarabilmektedirler (Chomsky ve Herman, 1989/2012). Halkı razı etmenin en etkili yolunun ise -özellikle demokratik toplumlarda- meşrulaştırıcı siyasal iletişim olduğu görülmektedir. Böyle bir iletişimde, öncelikli olarak eylemin kendisi ve eylemin hedeflerine yönelik yeni bir gerçeklik yaratmanın hedeflendiği ileri sürülebilir.

Meşrulaştırıcı siyasal iletişim (bu çalışmada etkisi incelenen) aracılığıyla yaratılmaya çalışılan bu yeni gerçeklik inşasında, kınanması gereken eylem ahlaki amaçlarla savunulmaktadır. Böylece eylemin kendisi, ahlaki bir zorunluluk biçimini alabilmektedir. Bu en can alıcı biçimde, 'haklı savaş ilkeleri'nden (Bandura, 1999) söz edilirken görülmektedir: Ülkenin çıkarlarını, birliğini, şerefini koruma; kamu düzenini ve güvenliğini sağlama savaşın haklılığını gösteren ilkelere (örneğin, McAlister, 2001; Pilecki, Muro, Hammack ve Clemons, 2014). Siyasal aktörler aynı zamanda, zıtlık ilkesini kötüye kullanarak ahlak dışı eylem için haklı gerekçeler yaratabilmektedirler. Örneğin, Vietnam savaşının yıkıcılığı komünizm tehlikesinden daha az zarar verici olarak gösterilebilmiştir (Bandura, 1999). Zıtlık ilkesinden yararlanmanın bir diğer biçimi ise tarihsel karşılaştırmalar yapmaktır. Bunun için yetkeler geçmişte yaşanan toplumsal travmaları/yaraları halka hatırlatarak şimdi yapılanları aklamayı başarabilmektedirler (Sèmelin, 2005/2011). Ahlak dışı eylem, farklı bir şekilde ifade edilerek de gerçeklik gizlenebilmektedir. Özellikle de askeri alandaki ahlaki çözümlerde buna sıklıkla başvurulduğu

görülmektedir. Örneğin, öldürme “etkisiz hale getirme” ile ifade edilerek; askeri saldırılar, “açık, cerrahi vuruşlar” şeklinde iyileştirici etkinlikler görüntüsü verilerek zararsız bir kimliğe büründürülebilmektedir (Bandura, 1999; McAlister, Bandura ve Owen, 2006).

Gerçeklik inşasının bir diğer yolu, eylemin hedeflerine yönelik değerlendirmelerdir. Bauman (1989), ahlaki kuralların etkisiz hale getirilmesinde atılacak adımlardan ilkinin mağdurların farklı kategorilerde tanımlanması olduğunu söylemektedir. Bu da farklı kategoriler altında tanımlanan gruplar için ahlaki eylem ve öz yaptırımlar arasındaki bağı çözebilmektedir. Dolayısıyla da, dış grupların olumsuz özellikler atfedilerek ahlaki sınırların dışına itilmesi anlamına gelen dışlayıcı söylem, ilk olarak grupların ayırt edilmesine, ardından söylemle farklı kılınan ya da tanımlanan grupları baskı altına almanın kabul edilir olmasına yol açabilmektedir (Tsesis, 2002). Sıklıkla, tanımlanan farklı gruplar ‘düşman’ olarak çerçevelendirilmektedir. Örneğin, Arjantin’de antikomünist ideolojinin, liberalleri ya da solcuları düşman olarak tanımladığı görülebilmektedir (Staub, 1992).

Düşman olarak belirlenen gruplar değersizleştirilerek ahlaki sorumluluk alanının dışına itilmektedirler. Bunu yaparken siyasal aktörler, özellikle kargaşa ortamında ya da kriz durumlarında dış grubu suçlayarak bütün kötülükleri onların üzerlerine atmaya, böylelikle de ahlaki sorumluluklarından uzaklaşmaya çalışmaktadırlar (Staub, 1992). Aynı zamanda bu, suçlanan gruplar için ahlaki ilkelerin kolektif olarak geri çekilmesine de yol açabilmektedir. Düşman kategorisinde tanımlananlar hainlikle de

suçlanabilmektedirler. Onlar bütün kötü gidişatı planlayan, olayın perde arkasındaki 'hain güçler' olarak lanse edilebilmektedirler (Sèmelin, 2005/2011). Hain olarak tanımlanan bu gruplar çoğunlukla 'ahlak dışı' ve 'tamamen kötü' olarak değerlendirilebilmektedirler (Graham, Nosek ve Haidt, 2012). Dost-düşman zıtlılaşması nihayetinde 'biz' ve 'onlar' ayrımını derinleştirebilmektedir. Örneğin siyasal söylem analizinin yapıldığı bir çalışmada (Verkuyten, 2013), Müslüman göçmenlere yönelik ayrımcılığı meşrulaştırmada, 'biz' ve 'onlar' temsil biçimlerine başvurulduğu görülmektedir.

Ayrıca, dış gruplara yönelik dışlayıcı söylem ve suçlama, nefret kültürünün gelişmesine de olanak verebilmektedir (Reicher, Haslam ve Rath, 2008; Verkuyten, 2013). Örneğin, II. Dünya Savaşında Alman ırkçı söylemin (retorik) ırkçılığı yayma ve formüle etmede etkili bir araç olarak kullanıldığı ileri sürülmektedir (Tsesis, 2002). Irkçı nefret içerikli söyleminin göçmen karşıtı olumsuz tutumları güçlendirme (Nofziger, 2010) ve Yahudi soykırımının inkâr edilmesinde de (Altemeyer, 1996; Yelland ve Stone, 1996) etkili olduğu görülmektedir. Diğerlerini düşmanlaştırma, aynı zamanda kınanması gereken eylemlerin ve eylemin aktörlerinin kendilerini haklılaştırma düzeyini arttırabilmektedir (Bandura, 1999). Bu haklılaştırmada, dış grupların olumsuz özelliklerle nitelendirilmesi ya da daha ileri durumlarda insanlıktan çıkarılmaları etkili olabilmektedir. Diğerlerine yönelik olumsuz etiketlemeler doğal olarak iç grubun kendisini üstün görmesine de neden olabilmektedir (Staub, 1992). Bauman (1989), Nazi propagandasının en başarılı yanlarından birinin Yahudilerin insanlıktan çıkarılmaları olduğunu söyleyerek bu görüşü

desteklemektedir. Yahudiler 'haşaratlar' olarak görüldüklerinden insanlığa zarar veren bu mikropların temizlenmesi aynı zamanda iç grubun saflığını sürdürmesi için haklı bir gerekçe olarak görülebilmektedir. Sonuç olarak, bu çalışmada etkisi incelenen ahlaki dışlayıcı söylemin (dış gruplar suçlanarak ve olumsuz özelliklerle nitelenerek) ahlaki öz yaptırımları kolektif düzeyde zayıflatabileceği tahmin edilmektedir (Bandura, 1999).

Dış grubun 'bizden değilsiniz' söylemi ile dışlanması zaman içinde gruplar arasındaki bağları da çözebilmektedir. Psikolojik dışlanma duygusu ya da aidiyet grubundan dışlanma korkusu zamanla bir *suskunluk sarmalına* (Noelle-Neumann, 1998) dönüşebilmekte, insanların kendi düşüncelerini ifade etmekten kaçınmaları ile sonuçlanabilmektedir. Bu da farklı bakış açılarının, görüşlerin, endişelerin ifade edilmediği bir sisteme yol açabilecektir. Böyle bir sistemde ahlaki çözülmenin yayılma gücünün daha da artacağı düşünülmektedir.

1. 2. 2. İfade Özgürlüğü Bağlamında Ahlaki Çözülmede

Sosyal Kimliğin Rolü

Ortak inanç sistemleri geliştirme ve ahlaki davranışların şekillenmesinde aidiyet grupları önemli bir işleve sahip görünmektedir. Bu işlevin temelinde, insanların kendilerini sosyal bir grup içinde tanımlama eğilimlerinin yer aldığı söylenebilir. Bu eğilim, çok basit bir biçimde bir gruba ait olma duygusuyla ilişkilidir. Grup aidiyeti, insanlara 'kim' olduğu bilgisini sağlamanın yanı sıra olumlu bir benlik duygusu geliştirmelerine de kaynaklık

edebilmektedir; ancak insanın 'kim olduğu'na ilişkin arayışı ve olumlu bir kimlik geliştirme yönelimi, pek çok kez yanlışlıkları da içerebilmektedir. Bunun nedeni kısmen, olumlu bir sosyal kimlik arayışının aynı zamanda 'biz' duygusunun karşıtını, (olumsuz) 'onlar'ı da içinde barındırmasıdır. Peki, böyle bir karşıtlık önceki bölümlerde birçok defa ifade edildiğı gibi 'ahlaki bakışların yönünü' nasıl etkilemektedir? Bu bölümde kısmen de olsa bu sorunun izi sürülecektir.

Basit bilişsel bir süreçle başlayan 'biz' ve 'onlar' ayrımının ahlaki norm ve eylemlerimize nasıl genişleyebildiğı, uzunca bir süredir sosyal psikologların merakını uyandıran bir konudur. Bu merakın peşinden giden ilk deneysel çalışmalar (Tajfel, Flament, Billig ve Bundy, 1971), aralarında hiç fark olmayan ya da farkın en az olduğı gruplarda (*en küçük grup paradigması*) bile dış gruba haksız davranışlar sergilenebileceğini göstermiştir. İnsanlar şaşırtıcı bir biçimde, en ufak bir farklılıkta bile (ressam Klee'i ya da Kandinsky'i beğenenler) kendilerine benzer olan ve olmayanları gruplandırabilmektedirler. 'Bize benzeyenler' ve 'bizden farklı olanlar' temelinde yapılan bu karşılaştırma sonucunda da 'biz' ve 'onlar' şeklindeki en temel sosyal ayrım gerçekleşmekte, böylelikle, ortak bir sosyal kategoride benliği ilişkilendirme ile 'biz sosyal kimliği' edinilmiş olmaktadır.

Tajfel ve Turner (2004) tarafından geliştirilen sosyal kimlik kuramına göre, insanlar kendilerini pek çok biçimde ulus, siyasal parti, din, meslek gibi aidiyetler temelinde sınıflandırabilmektedirler. Her bir aidiyet ilişkisinin yani 'biz' olmanın özünde, paylaşılan inançlar, yaşantılar (ortak bellek), ortak amaçlar ve duygusal ilişkiler gibi birçok unsur yer almaktadır (Staub, 1992). Ortak inançlar, bir grubu tanımlayan içeriklerle (örneğin, "Türk milleti, zekidir,

çalışkandır.”) ilişkili olması nedeniyle sosyal kimliğin temel unsurlarından biri olarak kabul edilmektedir (*kendini sınıflandırma kuramı*, Turner, Hogg, Oakes, Reicher ve Wetherell, 1987). Bir diğ er anlatımla, insanların grup inançları temelinde birbirlerine bağlandıkları, sosyal kimliklerini oluşturdıkları düşünölmektedir (Bar-Tal, 2000). İnançlar aynı zamanda bizi ‘biz’ yapan ve ‘diğ erleri’nden ayıran belirgin özellikleri ifade etmektedir. Doyasıyla da kendimizi sosyal bir grupla sınıflandırdığımızda bizi diğ erlerinden farklı kılan ama aynı zamanda bizi birbirimize yakınlaştıran bu inançları benimseriz. Süreç içerisinde de, paylaşılan ortak inançlar, grup üyelerine gerçeklikle ilgili geçerli bilgiler sağlama işlevine sahip olur. Benzerlikler temelinde gerçekliğı kurgulama sürecinde bireyler, kendilerini kolektif bir kimliğe dönüştürebilmektedirler. Böylece bireysel kimliğin yerini grup kimliğı alabilmekte, kişisel normlar grup normları ile yer değıştirebilmektedir (Bar-Tal, 2000). Bu açıdan bakıldığında, kolektif birlikteliğı belirleyenin üyeler arasındaki fikişsel ve davranışsal ortak normlar olduğı görölebilecektir. Grup birlikteliğinin yüksek olduğı durumlarda ise insanlar, dış grubun üyelerini bireyler olarak değ erlendirmemekte ya da dış grubun üyeleri arasındaki kişisel farklılıkları göremez hale gelebilmektedirler (Bar-Tal, 2000). Bu da, sosyal yapıların ve inanç sistemlerinin (ortak inançlar temelinde sosyal özdeşleşme) ortak sosyal eylem için psikolojik bir temel oluşturduğunun kanıtı olarak görölebilir (Reicher ve Hopkins, 1996).

Bu noktada, bölümün başında yöneltilen soruya dönmek yerinde olacaktır. Diğ eri için ahlaki bakışlar neden başka bir yöne çevrilmektedir? Ya da sosyal kimlik yaklaşımına uyumlu biçimde bu soru şöyle ifade edilebilir;

toplumsal grup bağlamında yaratılan ortak inançlar nasıl olup da diğerlerine zarar vermeye neden olabilmektedir? Hatırlanacağı gibi, en ufak farklılıklar bile diğerleri için haksızlığa yol açabilmektedir (Tajfel ve ark., 1971). Bunda rol oynayan en temel etmen, insanların olumlu bir sosyal kimlik geliştirme güdüleridir (Turner ve Reynolds, 2013). İnsanlar, olumlu bir sosyal kimlik geliştirme gereksinimiyle benliklerinin bir parçası olarak algıladıkları kendi gruplarına (iç grup) olumlu; dış gruplara ise olumsuz özellikler yükleme eğilimi göstermektedirler (Reicher, Sears ve Haslam, 2010). Dış grupların bizden farklı, olumsuz özelliklere sahip oldukları inancı daha sonra, onların değersiz olarak algılanmalarına neden olabilmektedir. Dış grubun değersizleştirilmesi böylelikle, haksız davranışlar için de bir gerekçeye kaynaklık edebilecektir. Değer verdiklerimize nadiren zarar vermemiz de bu yüzdendir (Staub, 1992). Diğer bir ifadeyle, kendini sosyal bir gruba ilişkilendirme (*kendini sınıflandırma*) süreci eşitsizlikleri, haksızlıkları rasyonalize etmeye neden olabilmektedir (Opatow, 1990). Değersizleştirilen gruplar aynı zamanda acı çeken ya da duyguları olan insanlar olarak görülmeyebilmektedirler. Kimi zaman tıbbi hizmet eden 'kobaylar'³ (Baron-Cohen, 2011); kimi zaman etrafa hastalık yayan bir mikrop; bazen de kötülüğün simgesi 'şeytanlar' olarak algılanarak (Bandura, 1999) ahlaki yükümlülük alanının dışına itilmektedirler. Bu da, diğerleri için ahlaki duyguların körelmesi ile sonuçlanabilmektedir.

Özetle, sosyal kimlik yaklaşımı temel alındığında ahlaki bir normun yönünü belirleyenin sosyal grup üyeliği olduğu ileri sürülebilir. Tezin bundan

³Nazi bilim insanları, elleri tersine döndürülerek dikilmiş bir kadına zalimce davranmak gibi bir güdülerini bulunmadığını amaçlarının yalnızca mikro cerrahinin sınırlarını test etmek olduğunu söylemekteydiler.

önceki bölümlerinde sözü geçen pek çok örnek anımsandığında, ahlaki normların neredeyse her zaman grup üyeliği temelinde geçerlik kazandığı görülebilecektir. Yine söz konusu örneklerden yola çıkıldığında, diğerleriyle paylaştığımız inançların pek çok insanla aramızda bir bağ oluştururken ne yazık ki birçoğundan da bizi kopardığı söylenebilir. Bu nedenle de ahlaki normlar ve öz yaptırımlar arasındaki bağlantının çözülmesinde sosyal grup üyeliğinin (sosyal bir grupla psikolojik bağlılık) önemli bir etkiye sahip olması beklenmektedir.

1. 2. 2. 1. Siyasal Kimlik

Ahlaki çözülme ve sosyal grup üyeliği arasındaki ilişkide aynı zamanda, ideolojik bağlılıklar temelinde kurulan toplumsal aidiyetlerin (siyasal kimlik) de belirleyici olabileceği öngörülebilir. Zira siyasal ideolojiler *“bireyleri toplumsal bir bağlamda konumlandırıran ve ortak aidiyet duygusu”* (Heywood, 2003/2011, s., 21) oluşturabilmesinin yanı sıra en temel iç ve dış grup ayrıştırmalarından biri olarak kabul edilmektedir (Staub, 1992). Örneğin, ‘düşman’ gruplar yaratılırken çoğu zaman siyasal görüş ayrılıklarının kullanıldığı görülmektedir. Bununla ilişkili olarak, Nazi toplama kamplarının başlangıçta siyasal muhalifleri hapsetmek amacıyla inşa edildiği, aşırılıkçı Hutu’ların Ruanda Soykırımı’nda ılımlıları ‘kafası ve kuyruğu olmayan yaratıklar’ olarak betimledikleri hatırlanabilir (Sèmelin, 2005/2011). Buna ek olarak, ortak aidiyet duygusu yaratabilen siyasal fikirlerin farklı ahlaki, toplumsal ve siyasal değerlerle ilişkili olduğu görülmektedir (Heywood, 2003/2011). Örneğin, sağ ya da muhafazakar siyasal yönelimler ‘ahlakın bakım/zarar verme’, ‘adalet/karşılıklılık’, ‘iç

grup/bağlılık', 'yetke/saygı' ve 'saflık/kutsallık' ilkelerini daha fazla benimseme ile ilişkili bulunmuştur. Buna karşılık, sol ya da liberal görüşlere sahip bireylerin diğer ahlaki ilkelerle karşılaştırıldığında 'bakım/zarar verme' ve 'adalet/karşılıklılık' ilkelerine daha fazla önem verdikleri gözlenmiştir (Graham, Haidt ve Nosek, 2009). Bir diğer çalışmada (Waytz, Iyer, Young ve Graham, 2016) ise siyasal muhafazakarlığın dış gruplarla (örneğin arkadaşlar, dünyadaki diğer uluslar) karşılaştırıldığında iç gruba (aile, ulus) daha fazla empati duyma ile ilişkili olduğu görülmektedir. Diğer bir anlatımla, muhafazakâr siyasal ideolojilerde birey toplumun (aile, ulus, akranlar) bir parçası olarak görüldüğünden (Heywood, 2003/2011) ahlaki ilke ve duyguların da bu aidiyetler temelinde biçimlendiği söylenebilir. Yine, bu bakış açısıyla ilişkili olarak muhafazakâr siyasal yönelimler için ortak kültür, değerler, toplumsal hiyerarşi ve yetkeye bağlılık önem verilen düşünceleri oluşturmaktadır. Aksine, sol/liberal ideoloji toplumsal grup üyeliğinin ötesinde her bireyin özel bir değeri olduğu inancını içermektedir. Dolayısıyla da bireysel özgürlüklere (dışsal bir kısıtlama ya da zorlama olmaksızın, özerk olabilme) özel bir önem atfedilir. Bu inanca göre, bireyler diğerlerine zarar vermedikleri ölçüde kendileri ile ilgili tercihlerinde özgürdürler. Zarar vermeme ilkesine ek olarak, liberal fikir herkes için adalet (hukuki, toplumsal ve siyasal eşitlik), ahlaki, siyasal ve kültürel farklılıkların benimsenmesi düşüncelerini de temel almaktadır (Heywood, 2003/2011).

Bu bilgilerden yola çıkılarak, şimdiki çalışmada siyasal temalarla çerçevelenen ahlaki meşrulaştırıcı ve dışlayıcı söyleme yönelik ahlaki

tepkilerdeki gruplararası farklılıklar (iç/dış grup) siyasal kimlik (sağ/sol siyasal görüş) temelinde incelenecektir.

1. 2. 2. İfade Özgürlüğü Bağlamında Ahlaki Çözülmede

Algılanan Gruplararası Tehdidin Rolü

Diğeri için ahlaki normların geri çekilmesinin nedenlerini açıklamada, dış grubun olumsuz özelliklerle değerlendirilmesi, bizden farklı olarak algılanması yeterli gibi görünmemektedir. Bir diğeri anlatımla, ahlaki normların diğeri için kolaylıkla ihlal edilebilmesi, iç grup ve dış grubun benzerlik veya farklılıklarının doğrudan bir sonucu değildir. Önemli olan esasında bu farkın ya da dış gruba ait olumsuz özelliklerin bizim grubumuz için ne anlam taşıdığıdır (Reicher, Haslam ve Rath, 2008). Örneğin, Nazi Almanya'sında Yahudilerin herhangi bir nesne ya da hayvan yerine 'zararlı mikroplar' olarak etiketlenilmeleri bir tesadüf olarak görülmemelidir (Bandura, 1999; Staub, 1992). Onlar, aynı zamanda temiz, saf Alman ırkı için zararlı bir tehdit olarak betimlenmişlerdir. Bu da kolektif kıyım için önemli bir gerekçe oluşturabilmiştir.

Diğeri yandan, siyasal aktörlerin savaş için kamusal destek ararken ya da insan hakları ihlallerini haklı göstermeye çalışırken sıklıkla tehdit unsurunu (kamu düzeni, güvenliği, ahlak) söylemlerine taşıdıkları görülmektedir (McAlister, 2001; Pilecki ve ark., 2014). Bazı durumlarda ise dış grup, iç grubun değerleri, kültürü ve yaşam tarzı için bir tehlike olarak ifade edilebilmektedir (Verkuyten, 2013). Örneklerden de anlaşılabilceği üzere dış gruplardan algılanan tehdit, farklı biçimler alabilmektedir. Buna göre, dış grupların iç

grubun varlığına ya da güvenliğine, ekonomik çıkarlarına, siyasal gücüne karşı bir tehlike olarak görülmesi *gerçekçi tehdit* olarak ifade edilmektedir. Algılanan bu tehlike, aynı zamanda ahlaki ya da toplumsal değer ve inançlar, dini, etnik, ulusal ya da sosyal kimliklere yönelik olarak da hissedilebilir. Bu tür durumlarda tehdit, iç grubun değerleri ve varlığıyla (kimlik gibi) ilgili bir tehlikeyi temsil ettiğinden *simgesel tehdit* olarak tanımlanmaktadır (Stephan, Ybarra ve Bachman, 1999).

Aktarılan bilgi ve tanımlarla ilişkili olarak, dış gruplar, iç grup için gerçekçi bir tehlike (şimdiki çalışmada siyasal güç) olarak algılandıklarında ya da kendi gruplarının dünya görüşlerine zarar verebilecek veya bu görüşlerle ilgili ilkelerini ihlal edebilecek temsillerle (bu çalışmada siyasal kimlik) bağlantılı olarak değerlendirildiklerinde, dış gruplara yönelik ihlallerin meşru ve ahlaken de gerekli görülebileceği iddia edilebilir. Dolayısıyla da şimdiki çalışmada algılanan gruplararası tehdit düzeyinin (gerçekçi ve simgesel) önemli bir role sahip olması beklenmektedir. Buna göre, dış grup bir tehdit olarak algılandığında söylemin ahlaki çözülme üzerindeki etkisinin de artacağı öngörülmektedir.

1. 2. 3. İfade Özgürlüğü Bağlamında Ahlaki Çözülmede

Bireysel Farklılıkların Rolü

1. 2. 3. 1. Yetkecilik

Şu ana kadar verilen bilgilerde, diğerlerinin (özellikle bize benzer olanların) ve meşru yetkelerin sosyal gerçeklik inşasındaki rolü üzerinde

durulduğu görülebilir. Bu rol vurgulanırken de özellikle, Milgram'ın itaat deneyinin çarpıcı sonuçlarından söz edildiği anımsanacaktır. Deneyin sonuçları, çoğu insanın (deneye katılanların % 65'i) yetkenin etkisi ile ahlaki normlarını kolaylıkla ihlal edebildiklerini göstermektedir. Bulguların sarsıcı niteliğinden kuşku duymaksızın, aynı sonuçların bir başka açıdan da değerlendirilebileceği düşünölmektedir. Bu bakış açısına göre (Bandura, 1999), deneyde 'itaat etmeyen'lerin oranı (% 35) en az diğeri kadar dikkate değeri bir öneme sahiptir. Diğeri yandan, bu sonuçlar II. Dünya Savaşı tarihsel kayıtları ile de tutarlılık göstermektedir. Nitekim Nasyonal Sosyalist Partinin kitlesel kıyım için kullandığı ideolojiden ve baskı araçlarından etkilenmeyerek büyük fedakârlıklar gösterebilen insanların varlığı da bilinmektedir (Staub, 2003). Bu tür örnekler, zulme razı olmayan pek çok insanın da olabileceğine dikkat çekmek açısından önemlidir.

Bu noktadan hareketle, haklı zulüm fikrinin inşa edilmesinde bireysel yönelimlerin de belirleyici bir rol üstlendiği ileri sürölmektedir. Buna göre, bazı bireylerin itaat eğilimlerinin diğerilerine göre daha yüksek olduğu söylenebilir. Bu eğilim, ilk kez Adorno, Frenkel-Brunswik, Levinson ve Sanford, (1950) tarafından Yahudi karşıtlığının (anti-semitizm) psikolojik kökenlerini belirleyebilmek amacıyla incelenerek *yetkeci kişilikle* ilişkilendirilmiştir. Altemeyer (1996) daha sonra bu tür kişisel eğilimler gösteren bireylerin birbirleriyle ilişkili üç farklı özellikle tanımlanabileceklerini ileri sürmüştür. Buna göre, *yetkeci boyun eğme* meşru ve yerleşik otorite figürlerine boyun eğme yönünde istekli davranmakla; *geleneksellik*, toplumsal gelenek ve normlara sıkı sıkıya bağlı olma ile *yetkeci saldırganlık* ise kendilerinden farklı olanlara

ya da bağı olunan normlara aykırı davrananları cezalandırma eğilimi ile ifade edilmektedir (*sağ kanat yetkecilik kuramı*, Altemeyer, 1996).

Yetkeci kişilik, bireysel bir takım özelliklere sahip olmanın yanı sıra ideolojik bir yönelimle de betimlenmektedir (Gabennesc, 1972). Altemeyer (2004), yapmış olduğu bir dizi çalışmada farklı gruplara (Siyahlar, eşcinseller, kadınlar gibi) yönelik önyargıların tutarlı olduğunu göstererek yetkeci özelliklere sahip olmanın ideolojik bir yönelimi yansıttığını kanıtlamıştır. Bu yönelimde, biraz önce değinilen toplumsal hiyerarşik ilişkileri destekleme; yerleşik normları koruma yönünde isteklilik ve yetkeye boyun eğme arzusu yer almaktadır. Bir diğer ifadeyle, yetkeci özellikler insanların toplumsal gerçekliği tanımlamalarının da temelini oluşturmaktadır (Funke, 2005). Bu çalışmada da yetkecilik sabit bir kişilik değişkeni olmanın ötesinde ideolojik bir yönelim olarak ele alınacaktır.

Sonuç olarak; meşru yetkelerin mesajları bireyler tarafından farklı biçimlerde çözümlenebilmektedir. Örneğin 'devlet' ya da 'millet' söyleminin ırkçı eğilimlere sahip kişiler üzerindeki etkisinin bu eğilimleri göstermeyenlerle ile aynı olması beklenmemelidir (Lilleker, 2006/2013). Yetkeci eğilim taşıyan bireylerin dezavantajlı gruplara (eşcinseller, Siyahlar, kadınlar, engelliler, evsizler gibi) yönelik ayrımcı uygulamaları daha fazla destekledikleri (Altemeyer, 1996; McFarland ve Mathews, 2010) düşünüldüğünde, mağduru suçlayan (ahlaki dışlayıcı) ve haksız eylemi meşrulaştıran söylemden daha fazla etkilenecekleri ileri sürülebilir. Bu nedenlerle, yetkecilik yöneliminin söylem (ahlaki meşrulaştırıcı ve dışlayıcı), sosyal grup kimliği (siyasal kimlik) ve ahlaki çözülme arasındaki ilişkiyi düzenlemesi beklenmektedir. Bir diğer

deyişle; yetkecilik düzeyine bağlı olarak söylem, siyasal kimlik ve ahlaki çözölme arasındaki ilişkiler değışecektir. Buna göre, yetkecilik düzeyi yüksek olanların düşük olanlara kıyasla söylem içeriğinden daha fazla etkilenmeleri ve bunun bir sonucu olarak daha fazla ahlaki çözölme göstermeleri beklenmektedir. Söylem ve ahlaki çözölme arasındaki ilişki düzeyinin ise söylemin hedefi dış grup olduğunda daha yüksek olacağı tahmin edilmektedir.

1. 3. Araştırmanın Amacı

Bu çalışmada, ifade özgürlüğü bağlamında ahlaki çözölme ve söylem etkisi arasındaki ilişkide, sosyal (siyasal) grup kimliği, algılanan gruplar arası tehdit ve yetkecilik değışkenlerinin nasıl bir rol oynadığını incelemek amaçlanmaktadır. Bu amaçla, çalışmada iki ayrı araştırma gerçekleştirilmiştir. İlk çalışmada ikinci çalışmada kullanılmak üzere ifade özgürlüğünün sınırlandırılmasına yönelik tutumların değıerlendirilmesi amacıyla İfade Özgürlüğünün Sınırlandırılmasına Yönelik Tutumlar Ölçeğı geliştirilmiştir. İkinci çalışmada ise ahlaki dışlayıcı ve meşrulaştırıcı söylemin ahlaki tepkiler (ahlaki eylem ve duygular) ve ifade özgürlüğünün sınırlandırılmasına yönelik tutumlar üzerindeki etkisi araştırılmıştır.

1. 4. Araştırmanın Denenceleri

Araştırmanın amacı doğrultusunda, çalışmada aşağıda yer alan denenceler sınanmıştır:

Denence 1: Ahlaki meşrulaştırma içeren söyleme maruz kalan katılımcıların, ahlaki meşrulaştırma içermeyen söyleme maruz kalanlarla karşılaştırıldığında ifade özgürlüğüne yönelik müdahalenin ardından; a) daha az suçluluk; b) utanç; daha fazla c) kayıtsızlık ve d) gurur duymaları beklenmektedir.

Denence 2: Ahlaki dışlayıcı söyleme maruz kalan katılımcıların dışlayıcı söyleme maruz kalmayanlarla karşılaştırıldığında ifade özgürlüğüne yönelik müdahalenin ardından; a) daha az suçluluk; b) utanç; daha fazla c) kayıtsızlık ve d) gurur duymaları beklenmektedir.

Denence 3: Ahlaki meşrulaştırıcı ve ahlaki dışlayıcı söylem birlikte ahlaki öz yaptırımların gücünü azaltacaktır. Her iki söylem içeriğine maruz kalan katılımcılar, maruz kalmayanlara göre ifade özgürlüğüne müdahalenin ardından; a) daha az suçluluk; b) utanç; daha fazla c) kayıtsızlık ve d) gurur duyacaklardır.

Denence 4: İç grupla karşılaştırıldığında dış grubun ifade özgürlüğüne müdahalenin ardından; 1) daha az suçluluk; 2) utanç; daha fazla 3) kayıtsızlık ve 4) gurur duyulması beklenmektedir.

Denence 5: Söylemin öz yaptırımlar üzerindeki etkisinin (ahlaki meşrulaştırıcı ve dışlayıcı) sosyal grup kimliğine (siyasal kimlik: iç grup/dış grup) göre farklılaşması beklenmektedir. Buna göre, iç grupla karşılaştırıldığında; dış gruba yönelik a) ahlaki meşrulaştırıcı ve b) ahlaki dışlayıcı söylem, katılımcıların ifade özgürlüğüne müdahalenin ardından; 1) daha az suçluluk; 2) utanç; daha fazla 3) kayıtsızlık ve 4) gurur duymalarına neden olacaktır.

Denence 6: Siyasal kimlik grubu (iç grup/dış grup) ve ahlaki meşrulaştırıcı söylemin birlikte öz yaptırımları etkilemesi beklenmektedir. İç grupla karşılaştırıldığında, dış grubun hak ihlalini ahlaki olarak meşrulaştıran söylemin ifade özgürlüğüne müdahalenin ardından a) suçluluk ve b) utanç duygusunu azaltması buna karşılık c) kayıtsızlık ve d) gurur duygusunu arttırması beklenmektedir.

Denence 7: Siyasal kimlik grubu (iç grup/dış grup) ve ahlaki dışlayıcı söylem birlikte ahlaki öz yaptırımları zayıflatacaktır: İç grupla karşılaştırıldığında, dış gruba yönelik ahlaki dışlayıcı söylem katılımcıların ifade özgürlüğüne müdahalenin ardından; a) daha az suçluluk; b) utanç; daha fazla c) kayıtsızlık ve d) gurur duymalarına neden olacaktır.

Denence 8: Siyasal kimlik grubu (iç grup/dış grup), ahlaki meşrulaştırıcı ve ahlaki dışlayıcı söylemin birlikte ahlaki öz yaptırımları etkilemesi beklenmektedir. Kendi siyasal kimlik grubuna hak ihlali algılayanlarla karşılaştırıldığında, dış gruba yönelik hak ihlalini ahlaki olarak meşrulaştırıcı ve dışlayıcı söylem içeriğine maruz kalanların ifade özgürlüğüne müdahalenin ardından a) daha az suçluluk; b) utanç buna karşılık daha fazla c) kayıtsızlık ve gurur duymaları beklenmektedir.

Denence 9: Ahlaki çözülme mekanizmalarıyla ifade edilen söylem (ahlaki meşrulaştırıcı ve ahlaki dışlayıcı) ve siyasal grup kimliğinin ahlaki öz yaptırımlar üzerindeki etkisi katılımcıların yetkecilik eğilimlerine bağlı olarak değişecektir. Buna göre; yetkecilik düzeyi arttıkça (onunla birlikte ahlaki meşrulaştırıcı ve ahlaki dışlayıcı söylem ve siyasal grup kimliğinden etkilenme olasılığının da artacağı varsayımıyla), yetkecilikle birlikte ahlaki çözülme

düzeyinin de artması beklenmektedir. Bu da ifade özgürlüğüne müdahalenin ardından 1) suçluluk ve 2) utanç ölçeklerinden daha düşük; buna karşılık 3) kayıtsızlık ve 4) gurur ölçeklerinden yüksek puanlar alınmasına neden olacaktır.

Denence 10: Ahlaki çözülme mekanizmalarıyla ifade edilen söylem (ahlaki meşrulaştırıcı ve ahlaki dışlayıcı), siyasal grup kimliği ve ahlaki öz yaptırımlar arasındaki ilişkiye algılanan gruplar arası tehdit düzeyinin aracılık etmesi beklenmektedir. Böylelikle; dış gurubun iç gurup kimliğine tehdit olarak algılanması siyasal söylemin (ahlaki meşrulaştırıcı ve ahlaki dışlayıcı) öz yaptırımlar üzerindeki etkisini arttıracaktır. Bu da ifade özgürlüğüne müdahalenin ardından katılımcıların daha az 1) suçluluk, 2) utanç ve daha fazla 3) kayıtsızlık ve 4) gurur duymalarına neden olacaktır.

Denence 11: Ahlaki meşrulaştırıcı ve dışlayıcı söyleme maruz kalan katılımcıların nötr koşuldaki katılımcılara göre ifade özgürlüğünün sınırlandırılmasına yönelik tutumlar ölçeğinden daha düşük puanlar alması beklenmektedir.

1. 5. Çalışmaya Genel Bakış

Araştırmanın amacı doğrultusunda, biri ölçek geliştirme diğeri araştırmanın hipotezlerini test etmeye yönelik olmak üzere iki ayrı çalışma yürütülmüştür. DeneySEL olan ikinci çalışmada ahlaki çözülme, ifade özgürlüğü bağlamında incelenmiştir. Bir başka deyişle, ifade özgürlüğüne yönelik

müdahale⁴ ahlaki çözölme kuramında tanımlanan ‘ahlaki ihlal’ olarak ele alınmıştır. İfade özgürlüğüne müdahale edildiğı durumda söylemin ahlaki çözölme üzerindeki etkisini belirleyebilmek amacıyla, Çalışma 2’de ifade özgürlüğüne müdahalenin gerekçelendirildiğı bir olay ve bu olaya ilişkin farklı açıklamalar oluşturulmuştur. Bu açıklamaların araştırmada etkisi araştırılan ahlaki çözölme mekanizmalarına işaret etmesine dikkat edilmiştir.

Ahlaki çözölme mekanizmaları farklı biçimler alabilmektedir. Bu çalışmada, siyasal söylemle özellikle ilişkili görüldüğü ve gruplararası farklılığı vurguladığı için (bkz., Bandura, 1999; Staub, 1992) şu mekanizmalar kullanılmıştır: Ahlaki meşrulaştırma, avantajlı karşılaştırma ve örtmeceli dil (*ahlaki meşrulaştırıcı söylem*) ve suçlama ve dış grubu dışlama (*ahlaki dışlayıcı söylem*). Ahlaki meşrulaştırma, avantajlı karşılaştırma ve örtmeceli dil *ahlaki meşrulaştırma* adı altında tek bir bağımsız değişken olarak ele alınmıştır (bu durum, söz konusu bağımsız değişkene bağılı olarak gözlenecek olası farklılıkların ahlaki meşrulaştırma mı avantajlı karşılaştırma mı yoksa örtmeceli dilden mi kaynaklandığı sorusunu akla getirebilir, ancak çalışmada ayrı ayrı etkilerini görmek yerine, söz konusu mekanizmalardan, yalnızca ahlaki meşrulaştırmayı ifade etmek için yararlanılmaktadır). Etkisi ele alınacak diğer bağımsız değişken olan *ahlaki dışlama*, suçlayıcı ve dışlayıcı ahlaki çözölme mekanizmaları ile ifade edilmiştir. Bir diğer anlatımla, şimdiki çalışmada ahlaki dışlama dış grupların olumsuz bazı niteliklerle suçlanarak (örneğin, ifade özgürlüğünün sınırlandırılmasına gerekçe olarak ‘kötü niyetli hainlerin kirli

⁴ Bu çalışmada, **ifade özgürlüğüne yönelik müdahale**, müdahaleyi ahlaki çözölme mekanizmaları temelinde haklılaştıran ahlaki eylem olarak değerlendirildiğinden ‘**ahlaki ihlal**’ olarak ele alınmıştır.

propagandaları'nın gösterilmesi) iç grubun ahlaki ihlaline meşrulaştırıcı bir gerekçe oluşturması olarak ifade edilmiştir (ahlaki dışlama; Opatow, 1990; Staub, 1990).

Deneyisel çalışmada aynı zamanda siyasal kimlik çarpıcı hale getirilmiştir. Deney kurgusu siyasal temalarla betimlendiğinden sosyal grup aidiyeti siyasal kimlik temelinde incelenmiştir. Ahlaki çözölmeyi değerlendirmek amacıyla önceki çalışmalarda olduğı gibi (örneğin, Menesini ve ark., 2003) ahlaki öz yaptırım ölçümleri (suçluluk, utanç, kayıtsızlık, gurur duyguları aracılığıyla) alınmıştır. Bu ölçümler, ahlaki çözölme kuramının sayıltılarına uygun olarak, ahlaki bir norm ihlalinin (katılımcının ifade özgürlüğüne müdahalesi) ardından değerlendirilmiştir.

Deneyde kullanılan olay kurgusu, ifade özgürlüğüne müdahaleyi (basın özgürlüğüne müdahale) ve bu müdahalenin gerekçesini içermektedir. Basın özgürlüğü farklı görüşlerin tartışma imkânı bulabilmesindeki en önemli unsurlardan biridir ve bu yönüyle de Avrupa İnsan Hakları Mahkemesi'ne göre ayrıcalıklı bir öneme sahiptir (Macovei, 2005). Çalışmada, basın özgürlüğüne yönelik müdahale için sunulan gerekçeler siyasal temalar içermektedir. Bu temaların tercih edilmesi, "*en yaygın sansür gerekçelerinden biri[nin] siyasal hassasiyetler*" (Dağı ve Toprak, 2003, s.32) olması nedeniyledir. Aynı nedenle, çalışmada biraz önce de değinildiğı gibi sosyal kimlik değişkeni olarak siyasal kimlik ele alınmıştır. Tüm bunlara ek olarak, katılımcıların ifade özgürlüğüne yönelik ahlaki davranışlarında (ifade özgürlüğüne müdahalede bulunma/bulunmama) ve ahlaki çözölmede söylem etkisini görebilmek amacıyla ifade özgürlüğünün sınırlandırılmasına yönelik tutumları (ulusal

güvenlik, ahlak, kamu düzeni vb.) değerlendirilmiştir. Bu nedenle, birinci çalışmada, bu tutumları belirlemek üzere bir ölçme aracı geliştirilmiştir.

2. BÖLÜM

YÖNTEM

2.1. Örneklem

Araştırmada birinci ve ikinci çalışma için iki ayrı örneklemden veri toplanmıştır. Her iki örnekleme de, Ankara'daki çeşitli devlet üniversitelerinde (Ankara Üniversitesi, Gazi Üniversitesi, Hacettepe Üniversitesi) okuyan öğrenciler oluşturmaktadır. Kolay örnekleme yönteminin kullanıldığı araştırmada, ilk çalışmada 330, ikinci çalışmada 331 olmak üzere toplam 661 katılımcıya ulaşılmıştır.

ÇALIŞMA I

Daha önce de belirtildiği gibi, bu araştırmada ahlaki meşrulaştırıcı ve dışlayıcı söylemin ahlaki tepkiler (ahlaki eylem ve duygular) üzerindeki etkisi ifade özgürlüğü bağlamında incelenmiştir. Çalışmada, söylem ve siyasal grup kimliğinin, ifade özgürlüğünün sınırlandırılmasına yönelik tutumlar üzerindeki etkisini görebilmek için ifade özgürlüğüne yönelik tutumları belirmeye yönelik bir ölçüm aracı kullanmanın yararlı olacağı düşünülmüştür. İlgili yazın gözden geçirildiğinde, Türkiye'de ifade özgürlüğünün sınırlandırılmasına yönelik tutumları değerlendirmek üzere geliştirilmiş bir ölçme aracına rastlanmamıştır. Bunun üzerine gerçekleştirilen bu (birinci) çalışmada, ifade özgürlüğünün

sınırlandırılmasına yönelik tutumları ölçmek üzere bir ölçek geliştirmek amaçlanmıştır.

2. 2. Katılımcılar

Çalışmanın örneklemini Ankara'nın çeşitli devlet üniversitelerinde (Ankara Üniversitesi, Gazi Üniversitesi, Hacettepe Üniversitesi) eğitim gören toplam 330 lisans ve lisansüstü öğrenci oluşturmaktadır. Bu katılımcıların 25'inden deneme çalışmasında ölçüm alınmıştır. Örneklemden aşırı uç değerlere sahip bir katılımcı da çıkarılınca, analizler 304 yanıtlayıcı üzerinden tamamlanmıştır. Yaşları 17 ile 37 arasında ($Ort. = 21.94$, $S = 2.77$) değişen katılımcıların 216'sı kadın (% 71.10), 84'ü erkektir (% 27.60). Dört katılımcı cinsiyetini belirtmemiştir. Katılımcıların sosyal, ekonomik ve siyasal özellikleri incelendiğinde; aylık gelir düzeylerinin ortalama 3228 TL olduğu, % 86.80'inin ($n = 264$) yaşamlarının daha çok büyükşehir (% 45.70) ya da şehirde (% 41.10) geçtiği, yarıya yakın bir bölümünün (% 43.90) anne eğitim düzeyinin lise ve üstü olduğu, % 23.70'inin ($n = 72$, sağdan sola giden 9 dereceli bir ölçekte 1 ile 4 arasında puan alanlar) kendilerini sağ siyasal görüşe, % 48.70'inin ($n = 148$, 9 dereceli ölçekte 5 ile 9 arasında puan alanlar) ise kendilerini sol siyasal ideolojiye yakın olarak tanımladıkları görülmüştür.

2. 3. İşlem

Tamamı gönüllü olan katılımcılara üniversitelerde sınıf ortamında ya da kampüs alanlarında araştırmacı tarafından ulaşılmıştır. Uygulamalardan önce,

Çalışma katılımcılara kısaca tanıtılmış, herhangi bir nedenle rahatsızlık hissetmeleri durumunda ölçekleri doldurma işlemini yarıda bırakabilecekleri söylenmiştir. Katılımcılar, lekleri yaklaşık 10-15 dakikalık bir sürede doldurmuşlardır.

2. 4. Veri Toplama Araçları

2. 4. 1. İfade zgrlğnn Sınırlandırılmasına Yönelik Tutumlar leğİ (İST)

Araştırma kapsamında geliştirilen ölçeğİN maddelerini oluşturmak için, insan hakları ve ifade özgürlüğü ile ilgili (akademik ve diğİer) kitap, makale, ulusal/uluslararası belgeler, başlıca kuruluşların uygulama ve yorumları (rneğİN, AİHM rnek kararları) ve psikoloji/sosyal psikoloji alan yazınındaki akademik makale ve ölçeklerden (rneğİN, Crowson, 2004; Moghaddam ve Vuksanovic, 1990) yararlanılmıştır. Bu şekilde ilk olarak 42 maddelik bir madde (ifade) havuzu oluşturulmuştur. Ölçekte yer alan maddeler ifade özgürlüğünün üç temel unsuru (kanaat sahibi olma özgürlüğü, bilgi ve kanaatlere ulaşma özgürlüğü ve bilgi ve kanaatleri açıklama özgürlüğü) dikkate alınarak ve farklı ifade biçimleri, araçları ve müdahale yöntemlerine değİNilerek hazırlanmıştır. ÖlçeğİN kapsam geçerliğİNİ karşılamak amacıyla taslak ölçek formu, ikisi insan hakları, beşi sosyal psikoloji alanında uzman yedi hakemin görüşlerine sunulmuştur. Hakem nerileri temelinde gözden geçirilen forma son şeklini vermek üzere deneme ($N = 25$) alışması yürütülmüş, bu çalışma ve diğİer tüm değİerlendirmelerin ardından ölçek, 28 madde ile sınırlandırılmıştır.

Ölçek maddelerinin ifade özgürlüğünün sınırlandırılmasına yönelik tutumları değerlendirmesi hedeflenmiştir. Bu nedenle ölçek maddeleri ölçekten alınan yüksek puanların ifade özgürlüğünün sınırlandırılmasını desteklemeye yönelik tutumları işaret edecek şekilde düzenlenmiştir. Katılımcılardan her bir maddeyi 1 (Tamamen katılmıyorum) ile 7 (Tamamen katılıyorum) arasında derecelendirmeleri istenmiştir. Ölçeğin geçerliğine ve güvenirliğine ilişkin sonuçlar, bulgular başlığı altında rapor edilmiştir.

Çalışmada aynı zamanda ölçeğin kapsam geçerliği hakkında bilgi edinmek amacıyla, ölçek sorularının ardından katılımcılara açık uçlu beş soru sorulmuştur (*"Sizce, ifade özgürlüğü nedir?"*; *"İfade özgürlüğünün sınırlandırılması gerektiğini düşündüğünüz durumlar var mıdır? Yanıtınız 'Evet' ise, söz konusu durumları lütfen belirtiniz."*; *"Kamuya açık alanda, filmlerde, televizyon ya da gazetelerde hoşgörü ile karşılamayacağınız [ifade özgürlüğü kapsamında değerlendirmeyeceğiniz] şeylere tanık oldunuz mu? Yanıtınız evet ise bunların neler olduğunu belirtiniz."*⁵). Her bir soruya verilen cevaplar, niteliksel olarak analiz edilerek ölçek maddelerine verilen yanıtlarla benzerliği incelenmiştir. Sonuçlar, geçerliğe ilişkin bulgular bölümünde sunulmuştur.

⁵ Bu soru, aşağıda atıfta bulunan yayından alınmıştır. Uluslararası Af Örgütü, (2010). *Her insan özgür doğar: insan olmaktan kaynaklı haklarımız üzerine*. (H. Utku, Çev.). İstanbul: Ayrıntı Basımevi. (Orijinal çalışma basım tarihi 1997.)

2. 4. 2. Sosyal Baskınlık Yönelimi Ölçeği (SBYÖ)

İÖSTÖ'nün ölçüt bağıntılı geçerliğini belirlemek için Sosyal Baskınlık Yönelimi Ölçeği'nden de ölçüm alınmıştır. Sosyal baskınlık yönelimi, bireylerin kendi gruplarını diğerlerinden üstün görme ve diğer gruplar üzerinde baskınlık kurma eğilimi ile ifade edilmektedir. Bu eğilim, hiyerarşik bir toplumsal sistemin ya da eşitsizliğin desteklemesiyle ilişkilidir. Sosyal baskınlık yönelimi yüksek olanların insan haklarına yönelik olumsuz tutumlar benimsedikleri (Diaz-Viezas, Widaman, Little ve Gibbs, 1995; McFarland, 2010) ve temel insan haklarının sınırlandırılmasını destekleri görülmektedir (Cohrs ve ark.,2005; McFarland ve Mathews, 2005). Bu nedenle, İÖSTÖ'nün ölçüt bağıntılı geçerliğini sınamak için Sosyal Baskınlık Yönelimi Ölçeği kullanılmıştır. Sidanius ve Pratto (1999) tarafından geliştirilen ölçek, 1 (Hiç katılmıyorum) ile 7 (Tamamen katılıyorum) arasında derecelendirilmektedir. Ölçeğin Türkçe'ye uyarlama çalışması Karaçanta (2002) tarafından yapılmıştır (Cronbach Alfa iç tutarlılık katsayısı= .85). Ölçek için şimdiki çalışmada hesaplanan Cronbach Alfa iç tutarlılık katsayısı .87'dir. Ölçekten alınan yüksek puanlar yüksek sosyal baskınlık yönelimine düşük puanlarsa düşük sosyal baskınlık yönelimine işaret etmektedir.

2. 4. 3. Sistemi Meşrulaştırma Ölçeği (SMÖ)

İnsan haklarını destekleme aynı zamanda sistemi meşrulaştırma güdüsü ile olumsuz bir ilişki göstermektedir (Göregenli, Karakuş ve Bierhoff,

2012; Waksalak, Jost, Tyler ve Chen, 2007). Sistemi meşrulaştırma, var olan sistemlerin (ekonomik, siyasal, toplumsal ya da ahlaki) meşru algılanması ve sürdürülmesine yönelik bir istek olarak tanımlanmaktadır. Bu sistemlere yönelik her tür tehdit ya da belirsizlik bireyleri sistemi meşru görmeye daha çok motive etmektedir (Jost, Ledgerwood ve Hardin, 2007). Dolayısıyla kamu düzeni, genel ahlak, ülkenin bütünlüğü ya da istikrarı gibi durumlar (ölçek ifadelerinde yer alan temalar) söz konusu olduğunda sistemi meşrulaştırma eğilimi yüksek olanların ifade özgürlüğünü sınırlandırmayı daha fazla destekleyecekleri düşünülebilir. Diğer bir ifadeyle, söz konusu bireyler meşrulaştırdıkları mevcut sisteme yönelik bir tehdit algıladıkları durumlarda ifade özgürlüğüne müdahale edilmesine destek verebileceklerdir. Bu varsayım üzerine, İÖSTÖ'nin ölçüt bağıntılı geçerliği aynı zamanda Sistemi Meşrulaştırma Ölçeği ile de değerlendirilmiştir. Kay ve Jost (2003) tarafından geliştirilen ölçek, 8 maddeden oluşmaktadır. Maddeler 1 (Hiç katılmıyorum) ile 7 (Kesinlikle katılıyorum) arasında derecelendirilmektedir. Ölçek Türkçe'ye Yıldırım (2010) tarafından kazandırılmıştır (Cronbach Alfa iç tutarlılık katsayısı .67; bu çalışmada hesaplanan Cronbach Alfa iç tutarlılık katsayısı ise .82'dir).

2. 4. 4. Demografik Bilgi Formu

Bu formda, katılımcıların yaş, cinsiyet, sosyal ve ekonomik durumlarını belirlemeye yönelik sorularla birlikte, onların siyasal görüşünü belirlemek üzere hazırlanmış 9 dereceli (1 = sağ, 9 = sol) tek soruluk bir ölçek de yer almaktadır.

BULGULAR

2. 5. İfade Özgürlüğünün Sınırlandırılmasına Yönelik Tutumlar Ölçeği'nin (İÖSTÖ) Geçerlik ve Güvenirliğine İlişkin Bulgular

2. 5. 1. Geçerliğe İlişkin Bulgular

Ölçeğin Faktör Yapısı. Ölçme aracının faktör yapısı ilk olarak açımlayıcı faktör analizi (AFA) ile incelenmiştir. Daha sonra, elde edilen yapının doğruluğu, doğrulayıcı faktör analizi (DFA) ile sınanmıştır. AFA analizine geçmeden önce madde-toplam puan ilişkilerine bakılarak ölçeğin bütünü ile uyum göstermeyen ($r < .30$) iki madde (Albayrak, 2006; Field, 2009) ölçekten çıkarılmış, analize 26 madde ile devam edilmiştir. Bu işlemin ardından, Kaiser-Meyer-Olkin (KMO = .92) ve Barlett küresellik testi ile veri setinin faktör analizi için uygunluğu incelenmiştir. Elde edilen değerler, örneklem büyüklüğünün faktör analizi için 'mükemmel' düzeyde uygun olduğunu (KMO > .90); Barlett testi ise verinin çok değişkenli normal dağılım sayıltısını karşıladığını [$\chi^2 (325) = 2755.37, p < .001$] göstermiştir (Çokluk, Şekercioğlu ve Büyüköztürk, 2012).

Ölçeğin faktör yapısı, temel bileşenler analizi ile belirlenmiştir. Özdeğerler (> 1), eğim grafiği göstergesi, faktör yükleri (> .55), birden fazla faktörde yük alan maddelerin bulunmaması ölçütleri (Field, 2009; Thompson, 2004) temelinde yürütülen ilk analiz sonucunda yalnızca bir maddenin ikinci bir faktörde yük aldığı gözlenmiştir. Söz konusu ölçek maddesiyle benzer (basın özgürlüğünün sınırlandırılması) yargılar içeren maddelerin birinci faktörde de

yer alması nedeniyle bu madde ölçekten çıkarılarak analiz yeniden yürütülmüştür. Sonuçlar, varyansın % 43.41'ini açıklayan tek faktörlü bir desene işaret etmektedir. Desende yer alan maddeler birbiriyle tutarlı (Cronbach Alfa iç tutarlılık katsayısı = .90) 14 ifadeden oluşmaktadır (bkz., Çizelge 1). Bu ifadeler, hangi durumlarda ifade özgürlüğünün sınırlandırılabilirliğine (örneğin, kamu düzeni, ahlak, ulusal güvenlik, siyasal ifade gibi) ilişkin görüşlerle ilgilidir. Söz konusu ifadelerin, madde test korelasyonu sonuçları ve faktör yükleri Çizelge 1'de verilmiştir.

Doğrulamalı faktör analizi. AFA analizi sonucunda elde edilen tek faktörlü ölçek yapısının geçerliğini sınamak amacıyla DFA analizi uygulanmıştır. Analizler için AMOS 18 istatistik paket programı kullanılmış, tüm gözlenen değişkenler normallik varsayımını karşıladığından en çok olabilirlik tahmin (maximum likelihood estimation) tekniği tercih edilmiştir. Sonuçlar, tek yapıli ölçme modelinin kabul edilebilir düzeyde desteklendiğini göstermektedir [$\chi^2 (77, N = 304) = 220.79, p < 001$, RMSEA = .08, GFI = .90, AGFI = .87, NFI = .86, IFI = .91, CFI = .91], ancak indekslerden bazıları önerilen düzeylerde değildir (Tabachnick ve Fidell, 2007). Model değışiklik indekslerinde, iki maddenin (madde 10 ve madde 11) hata varyanslarının ilişkilendirilmesi önerilmektedir. Her iki madde, dinsel ve toplumsal azınlıkların ifade özgürlüğünün sınırlandırılmasına yönelik yargılar içermektedir (Madde 10: “Ateist öğretmenlerin propagandalarından çocukları korumak için ateistlerin eğitim vermelerine izin verilmemelidir.”; Madde 11: “Toplumdaki hâkim değır

Çizelge 1

İÖSTÖ'nün Madde Test Korelasyonu ve Faktör Analizi Bulguları (N = 304)

	Faktör Yükleri	Madde-Toplam Korelasyonları
12. Bazı sahnelerinin müstehcen olduğu gerekçesiyle ülke otoritelerince bir filme el konulabilir.	.73	.67
14. Toplumun temellerini tehdit eden durumlar söz konusu olduğunda ifade özgürlüğü kısıtlanabilir.	.70	.63
9. Ülkenin istikrarına yönelik tehdit içeren kitaplar yasaklanmalıdır. ⁶	.69	.62
10. Ateist öğretmenlerin propagandalarından çocukları korumak için ateistlerin eğitim vermelerine izin verilmemelidir. ⁷	.68	.62
6. Bir ülkenin temel ilkelerine tehdit söz konusu olduğunda toplantı ve gösteri özgürlüğü yasaklanmalıdır.	.67	.62
11. Toplumdaki hâkim değer yargılarına ters düşen bireyler (lezbiyen, gey, biseksüel ve travesti bireyler, anarşistler gibi) düşüncelerini yayma konusunda özgür olmalıdır.*	.67	.60
3. Ülkenin itibarı söz konusu olduğunda her tür eleştirel fikir sınırlandırılmalıdır.	.66	.65
2. Toplumsal huzuru bozacak nitelikte içeriklerin internet ortamında yayınlanması engellenmelidir.	.66	.59
7. Siyasal eleştiriler ne kadar sert olursa olsun hiçbir şekilde engellenmemelidir.*	.65	.57
13. Bir toplumun kutsal değerlerine yönelik eleştiriler ifade özgürlüğü kapsamında değerlendirilemez.	.63	.57
5. Ulusal güvenliğe yönelik bir tehdit söz konusu olduğunda her tür ifade biçimi yasaklanmalıdır.	.63	.56
1. Kamu düzenini tehlikeye sokacak yazılar yazan bir gazeteci meslekten men edilmelidir.	.62	.55
8. Etnik, dinsel, politik azınlıklar ve siyasi muhalifler kamusal tartışmalara ceza tehdidi olmaksızın katılabilmelidir.*	.60	.55
4. Kamuyu rahatsız etme, kızdırma ve huzursuz etme gibi nedenlerle ifade özgürlüğü sınırlandırılmaz.*	.58	.53
Özdeğer = 6.14; Açıklanan Varyans = % 43.41; Cronbach Alfa iç tutarlılık katsayısı = .90		

*Ters yönlü ifadeler.

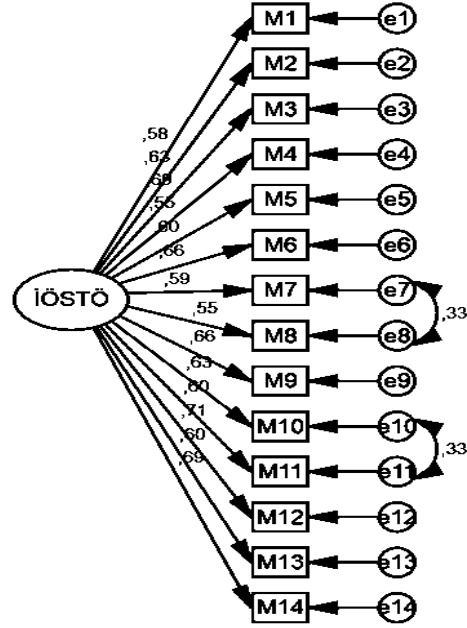
yargılarına ters düşen bireyler [lezbiyen, gey, biseksüel ve travesti bireyler, anarşistler gibi] düşüncelerini yayma konusunda özgür olmalıdır.]. Bu yönüyle de hata ilişkilendirilmesi uygun görülmüştür. Önerilen modele dair analizler, modelin uyum göstergelerinin iyileştiğine işaret etmektedir, χ^2 (76, N = 304) = 188.78, $p < 001$, RMESA = .07, GFI = .92, AGFI = .89, NFI = .88, IFI = .92,

⁶ Bu soru, Moghaddam ve Vuksanovic'in (1990) çalışmalarında kullandıkları ölçekten uyarlanarak hazırlanmıştır.

⁷ Bu ifade, Crowson'ın (2004) çalışmasından uyarlanmıştır.

CFI = .92]. İki model arasındaki fark anlamlıdır [$\chi^2_{\text{fark}}(1, N = 304) = 71.22, p < 001$], ancak normlaştırılmış uyum indeksi (NFI) ve düzenlenmiş iyilik uyum indeksi (AGFI) değerinin kritik eşiği aşmadığı saptanmıştır. Bu doğrultuda, model değişiklik indekslerine yeniden bakılarak önerilen yeni model sınanmıştır. Yeni modelde, 7. (“*Siyasal eleştiriler ne kadar sert olursa olsun hiçbir şekilde engellenmemelidir.*”) ve 8. maddelerin (“*Etnik, dinsel, politik azınlıklar ve siyasi muhalifler kamusal tartışmalara ceza tehdidi olmaksızın katılabilmelidir.*”) hatalarının ilişkilendirilmesi ile veri setinin söz konusu modelle uyum düzeyinin artabileceğine işaret edilmektedir. Maddelerin anlamsal benzerliği temelinde (siyasal ifadenin sınırlandırılması), önerildiği biçimiyle analiz yürütülmüş ve beklendiği üzere model uyum değerlerinin iyileştiği gözlenmiştir [$\chi^2(75, N = 304) = 158.58, p < 001$, RMESA = .06, GFI = .93, AGFI = .91, NFI = .90, IFI = .94, CFI = .95]. Ayrıca ki kare fark testi modelin anlamlı olarak iyileştiğini göstermektedir [$\chi^2_{\text{fark}}(1, N = 304) = 30.20, p < 001$]. Tüm bu değerler, AFA sonucu belirlenen tek faktörlü yapının DFA ile de doğrulandığını ifade etmektedir (bkz., Şekil 2: Düzeltme göstergeleri sonucu ölçek maddelerinin standardize edilmiş regresyon ağırlıkları).

Şekil 2. İÖSTÖ'nün Doğrulayıcı Faktör Analizi Sonuçları

Not. M = Madde, İÖSTÖ = İfade Özgürlüğünün Sınırlandırılmasına Yönelik Tutumlar Ölçeği

Ölçüt geçerliği. İfade Özgürlüğünün Sınırlandırılmasına Yönelik

Tutumlar Ölçeği'nin ölçüt bağıntılı geçerliğini sınamak amacıyla sosyal baskınlık yönelimi ve sistemi meşrulaştırma değişkenleri arasındaki ilişkiler incelenmiştir. Sonuçlar Çizelge 2'de özetlenmiştir. Beklendiği gibi, katılımcıların ifade özgürlüğünün sınırlandırılmasını destekleme düzeyleri arttıkça sistemi meşrulaştırma ($r = .67, p < .001$) ve sosyal baskınlık yönelimi ($r = .58, p < .001$) düzeyleri de artmaktadır.

Çizelge 2

Tanımlayıcı İstatistikler ve İfade Özgürlüğünün Sınırlandırılmasına Yönelik Tutumlar, Sosyal Baskınlık Yönelimi ve Sistemi Meşrulaştırma Arasındaki Korelasyonlar

	Ort.	S	Cronbach Alpha	İÖSTÖ	SBYÖ
İÖSTÖ	2.84	1.26	.90	1	.58**
SBYÖ	2.20	.96	.88	.58**	1
SMÖ	2.13	1.02	.82	.67**	.54**

** $p < .001$.

Not. İÖSTÖ = İfade Özgürlüğünün Sınırlandırılmasına Yönelik Tutumlar Ölçeği; SBYÖ = Sosyal Baskınlık Yönelimi Ölçeği; SMÖ = Sistemi Meşrulaştırma Ölçeği

İÖSTÖ'nün geçerliği konusunda daha fazla bilgi edinmek amacıyla, ölçekten aşırı iki uçta puan alan gruplar belirlenerek t-testi ile karşılaştırılmışlardır. Buna göre, ölçekten en yüksek puan alan katılımcıların % 27'si üst grup, en düşük puanların % 27'si alt grup olarak düzenlenmiştir. Çizelge 3'de de görülebileceği gibi söz konusu iki grubun İÖSTÖ'den aldıkları puanlar anlamlı farklılık göstermektedir [$t(162) = 38.17$, $p = < .001$, $d = -.95$].

Çizelge 3

İÖSTÖ Puanları Açısından Alt ve Üst Gruplar için Tanımlayıcı İstatistikler

Değişkenler	Alt Grup ($n = 82$)		Üst Grup ($n = 82$)	
	Ort. (S)	Ort. (S)	t	Cohen's d
İÖSTÖ	1.42 (.27)	4.54 (.66)	38.17***	-.95

*** $p < .001$.

Not. İÖSTÖ = İfade Özgürlüğünün Sınırlandırılmasına Yönelik Tutumlar Ölçeği (1 = Kesinlikle katılmıyorum, 7 = Kesinlikle katılıyorum)

2. 5. 1. 1. Açık Uçlu Sorulara İlişkin Niteliksel Bulgular

Önceki bölümde ifade edildiği gibi, bu çalışmada ölçek maddelerine ilişkin yanıtlar ile katılımcıların kendi tanımlamalarının benzerlik taşıyıp taşımadığı da incelenmek istenmiştir. Bu amaçla, katılımcılara açık uçlu dört soru yöneltilmiştir. Verilen yanıtlar ölçekte belirtilen ifade özgürlüğünün sınırlandırılmasına ilişkin temalar (genel ahlak, kamu düzeni, ulusal güvenlik, kutsal değerler, ülkenin istikrarı ve itibarı, siyasal eleştiri, azınlıkların düşünceyi yayma hakkı) temelinde kategorize edilerek niteliksel olarak analiz edilmiştir. Ek olarak, katılımcıların ifade özgürlüğüne yönelik betimlemelerinde hangi temayı daha çok vurguladıklarına da bakılmıştır. Bu bölümde sırasıyla her bir soruya verilen yanıtlara ilişkin değerlendirmelere yer verilmiştir.

Bu sorulardan ilki, katılımcıların ifade özgürlüğüne yönelik tanımlamaları hakkında bilgi edinmeyi amaçlamaktadır. Bu amaç üzerine katılımcılardan *“Sizce ifade özgürlüğü nedir?”* sorusunu yanıtlamaları istenmiştir. Beklendiği üzere, verilen yanıtlar katılımcıların ($n = 275$), özgürlük tanımlarının belirli koşullar ya da sınırlılıklar çerçevesinde betimlendiğine işaret etmektedir. Buna göre, ifadenin özgür olabilmesinin temel koşullarından biri *“herhangi bir (toplumsal/hukuki) baskı ya da cezalandırılma tehdidi olmaksızın, düşüncenin korkusuzca”* dile getirilebilmesidir ($n = 111$, % 40.36). İfade özgürlüğü aynı zamanda farklı *“dinsel, toplumsal, etnik ya da siyasal grupların düşüncelerini özgürce”* ifade edebilmesi olarak da tanımlanmıştır ($n = 65$, % 23.63).

Düşüncelerin özgürce ifade edilebilmesinin koşulu olarak da diğerlerinin hak ve özgürlüklerine saygı ($n = 42$, % 15.30) ve başkalarına zarar vermeme ilkesi ($n = 21$, % 7.60) gösterilmiştir (Katılımcı 57, 21 Yaşında Kadın: “İfade özgürlüğü, kişinin başkalarının haklarına saldırıda bulunmadan istediğini, düşündüğünü dile getirebilmesi, anlatabilmesi veya yayabilmesidir.”; Katılımcı 14, 21 Yaşında Kadın: “[İfade özgürlüğü,] düşünceleri insanlara zarar vermeyecek ve şiddeti teşvik etmeyecek şekilde ifade edebilmektir.”). Bir diğer ifadeyle, katılımcılar ifade özgürlüğünün toplumsal ve ahlaki sorumluluk bilinciyle yaşanması gereğinin altını çizmişlerdir. Bununla ilişkili olarak da “ayırıcı, ırkçı, kutuplaştırıcı, kışkırtıcı, terörü destekleyen, şiddet içerikli” söylemlerin (nefret söylemi) ifade özgürlüğü olarak değerlendirilemeyeceğini vurgulamışlardır ($n = 66$, % 24.05). Toplumsal bilinç aynı zamanda katılımcılara göre ülkenin birlik ve bütünlüğü, itibarı, kamusal düzen ve huzur, ulusal güvenlik ve toplumsal ve ahlaki değerlerin gözetilmesini kapsamaktadır ($n = 18$, % 6.60). (Katılımcı 1, 21 Yaşında Kadın: “[İfade özgürlüğü,] toplumun güvenliğini ülkenin bütünlüğünü tehdit etmeden insanların her konuda düşüncelerini eşit bir şekilde ifade edebilme hakları[dır].”; Katılımcı 254, 20 Yaşında Erkek: “[İfade özgürlüğü,] toplumda ahlak ölçüsünde her türlü görüşün özgürce paylaşılabilesidir.”)

Katılımcılar açısından ifade özgürlüğüne yönelik bu tanımlamaların ardından ikinci olarak onlardan “İfade özgürlüğünün sınırlandırılması gerektiğini düşündüğünüz durumlar var mıdır?” sorusunu yanıtlamaları istenmiştir. Yanıtlar, özgürlüğün sınırlandırılması konusunda katılımcıların ($n = 282$) benzer oranlarda dağıldığını göstermektedir. Buna göre katılımcıların %

49.30'u ifade özgürlüğünün sınırlandırılmaması gerektiğini; buna karşılık % 43.40'ı ise gerektiğinde sınırlandırılabilirliğini belirtmişlerdir. İfade özgürlüğünün hangi durumlarda sınırlandırılabilirliğine ilişkin görüşlerini almak üzere bu yanıtlamanın hemen ardından katılımcılara “*Yanıtınız ‘Evet’ ise, söz konusu durumları lütfen belirtiniz.*” sorusu yöneltilmiştir. Sonuçlar incelendiğinde, beklendiği üzere ifade özgürlüğüne yönelik betimlemelerde öne çıkan benzer gerekçelerin ifade edildiği görülmektedir. Buna göre katılımcılar ($n = 132$), başkalarının kişisel hak ve özgürlüğüne zarar verebilecek ($n = 21$, % 15.85), toplumun huzuru, ahlakı, düzeni, (kutsal) değerleri, ülkenin birlik ve bütünlüğü ve güvenliğine ($n = 51$, % 38.60) tehlike oluşturabilecek şiddet (çağrısı) içerikli, ayrıştırıcı söylem (nefret söylemi) ve ifadelerin sınırlandırılması gereğini vurgulamışlardır (Katılımcı 1, 21 Yaşında Kadın: “*Ülkenin bütünlüğünü ve toplumun, insanın güvenliğini tehdit edecek her türlü durum[da]*”; Katılımcı 2, 20 Yaşında Kadın: “*Toplumu kışkırtan şiddete davet eden durumlarda*”; Katılımcı 190, 22 Yaşında Kadın : “*Toplumun genel olarak ahlak kurallarına aykırı düşen davranışları sergileyen ve bu tarz düşüncelere sahip insanların ifade özgürlüğü sınırlandırılmalı[dır.]*”).

Üzerinde durulan bu temaların yanıtlayıcıların bakış açısından somutlaştırılması amacıyla son olarak katılımcılara “*Kamuya açık alanda, filmlerde, televizyon ya da gazetelerde hoşgörü ile karşılamayacağınız ifade özgürlüğü kapsamında değerlendirmeyeceğiniz] şeylere tanık oldunuz mu? Yanıtınız evet ise bunların neler olduğunu belirtiniz.*” şeklinde bir soru yöneltilmiştir. Verilen yanıtlar incelendiğinde ($n = 154$), katılımcıların sıklıkla nefret söylemine yönelik örneklendirmelerde bulundukları (% 48.10)

gözlenmektedir. Bu oranı % 8.40 ile genel ahlaka aykırı (müstehcen filmler vb.) olduğu düşünülen yayınlara ilişkin açıklamalar izlemektedir. Katılımcıların aynı zamanda basın özgürlüğüne yönelik müdahaleleri (% 7.80) (gazetecilerin tutuklanması, medyaya yönelik sansür vb.) ifade özgürlüğü ihlali kapsamında değerlendirdikleri görülmektedir. Buna karşılık katılımcıların kamuoyunun yanlış ya da yanlış bilgi ve haberlerle yönlendirilmesini basın/ifade özgürlüğü (% 6.50) temelinde ele almadıkları da göze çarpmaktadır (Katılımcı 241, 22 Yaşında, Erkek. “... kendini sağ ya da sol olarak nitelendirip başka amaçlara hizmet eden basın ve yayın organları ... Birgün Gazetesi veya Akit gazetesi gibi.”).

Nitel analize dair sonuçlar birlikte ele alındığında, ifade özgürlüğüne yönelik tutumlar ölçeğinde yer alan tutum ve yargıların katılımcıların açık uçlu sorulara verdikleri yanıtlar ile önemli ölçüde benzerlik taşıdığı görülebilmektedir. Bu da ölçeğin ifade özgürlüğünün sınırlandırılmasına yönelik tutumları değerlendirmede geçerli bir araç olduğu bulgusunu destekler niteliktedir.

2. 5. 2. Güvenirliliğe İlişkin Bulgular

Ölçeğin güvenirliğini değerlendirmek üzere, madde-toplam puan test korelasyonları ile Cronbach alfa iç tutarlılık katsayısı hesaplanmıştır. Ek olarak, ölçeğin iki-yarım ve test-tekrar test güvenirlik değerleri incelenmiştir. Sonuçlara bakıldığında, madde toplam puan korelasyonlarının .53 ile .67 arasında değiştiği görülmektedir (bkz., Çizelge 1). İÖSTÖ'nün Cronbach alfa içtutarlık

güvenirlik katsayısı .90 olarak bulunmuştur. Bu değer, ölçeğin yüksek güvenirliğe sahip olduğuna işaret etmektedir (Field, 2009). Benzer şekilde, ölçeğin her iki kısmı arasındaki korelasyon değeri (Sperman-Brown korelasyon katsayısı = .87), ölçekte yer alan ifadelerin birbirlerini tamamlayıcı nitelikte olduğuna işaret etmektedir (Kalaycı, 2010). Ölçeğin test tekrar test güvenirliği için dört hafta arayla yapılan ($N = 53$) iki ayrı ölçüm arasındaki korelasyon değeri ($r = .90, p < .001$) de oldukça yüksek bulunmuştur.

ÇALIŞMA II

Bu çalışmada, ifade özgürlüğü bağlamında, ahlaki meşrulaştırıcı ve dışlayıcı söylem ve sosyal (siyasal) grup kimliğinin (iç grup/dış grup) ahlaki çözülme üzerindeki etkisini incelemek amaçlanmıştır. Ayrıca, bu etkide, yetkecilik düzeyinin düzenleyici; algılanan gruplar arası tehdidin aracı etkisini sınamak hedeflenmiştir.

2. 6. Deneysel Desen

Çalışma, temel olarak 4 (Ahlaki meşrulaştırıcı ve dışlayıcı söylem, ahlaki meşrulaştırıcı söylem, ahlaki dışlayıcı söylem ve nötr) x 2 (Siyasal grup kimliği: iç grup/dış grup)'lik faktöriyel desene göre planlanmış olsa da hedeflenen sayıda ifade özgürlüğüne müdahale eden katılımcıya ulaşılamadığından analizler, 2 (Siyasal görüş: sağ/sol) x 2 (ahlaki eylem:

müdahale var/yok) ve 2 (Siyasal grup kimliği: iç/dış grup) x 2 (Siyasal görüş: sağ/sol) x 4 (Ahlaki meşrulaştırıcı ve dışlayıcı söylem, ahlaki meşrulaştırıcı söylem, ahlaki dışlayıcı söylem ve nötr) olmak üzere iki ayrı faktöriyel desen⁸ üzerinden yürütülmüştür. Siyasal görüşleri farklı katılımcılar manipülasyonun söz konusu olduğu deneysel koşullara seçkisiz olarak atanmışlardır.

2. 7. Katılımcılar

Araştırma, Ankara'daki çeşitli devlet üniversitelerinde okuyan (Ankara Üniversitesi, Gazi Üniversitesi, Hacettepe Üniversitesi) 331 gönüllü lisans öğrencisiyle gerçekleştirilmiştir. Katılımcılara kolay örnekleme yöntemi ile ulaşılmıştır. Çalışmaya başlangıçta değişimleme kontrol sorularını doğru olarak yanıtlayan, kendilerini 'sağ' ya da 'sol' siyasal ideolojiyle tanımlayan katılımcılar dâhil edilmişlerdir (27 katılımcı apolitik olduğunu; 3 katılımcı çalışmaya devam etmek istemediğini belirtmiştir. Ölçekleri eksik doldurduğu fark edilen 9 anket ise geçersiz sayılmıştır). Bu ölçütlere uyan katılımcılar deneysel koşullara eşit biçimde dağıldıktan (her koşula 20 katılımcı) sonra uygulamalar 160 katılımcı ile sonlandırılmıştır. Çalışmanın temel denencesini sınamak üzere belirlenen ahlaki ihlalde bulunma (gazetenin kapatılması) oranında ise hedeflenen sayıya ulaşılamamıştır ($N = 160$, ahlaki ihlalde bulunan 33 katılımcı). Tahmin edilebileceği gibi bu sonuç, iki gurubun karşılaştırılabilmesi için yeterli bir oran değildir. Bu nedenle, değişimleme kontrol sorularına beklenen biçimiyle yanıt vermemiş, ancak kontrol sorularının

⁸ Hücrelere düşen kişi sayısı bu iki ayrı desenle elde edilen bilgilerin tek bir desenle test edilmesi için yeterli olmadığından böyle bir yol izlenmiştir.

tamamına verdikleri yanıtlardan manipölasyonu doğru okudukları da çıkarsanan ahlaki ihlalde bulunan 34 katılımcı koşullara eşit dağılacak biçimde örnekleme dâhil edilmiştir. Bu yapılırken, ahlaki ihlalde bulunan ve bulunmayan katılımcı sayılarını karşılaştırılabilir düzeye çekmek için ahlaki ihlalde bulunmayan aynı sayıda katılımcı da seçkisiz olarak örneklemden çıkarılmıştır. Analizler, ahlaki ihlalde bulunanlara 34 katılımcının daha eklenerek oluşturulduğu yeni veri seti üzerinden yapılmıştır ($N = 160$: 128 kadın, 32 erkek; yaş *Ort.* = 20.67, $S = 1.89$, yaş aralığı = 18-32; gelir *Ort.* = 2815, $S = 1546.61$; sağ siyasal görüş = 85, sol siyasal görüş = 75).

2. 8. İşlem ve Deneysel Değişimleme

Ölçek bataryası, sekiz koşul için ayrı ayrı oluşturulmuştur. Bataryada sırasıyla; bilgilendirilmiş onam formu, demografik bilgi formu, Sağ Kanat Yetkecilik Ölçeği, deneysel değişimleme metinleri (başka bir deyişle, temelde aynı yalnızca bağımsız değişken açısından farklılaştırılmış dört farklı senaryo), manipölasyon kontrol soruları, Algılanan Gruplar Arası Tehdit Ölçeği, ahlaki çözülmeyi değerlendiren açık uçlu sorular (katılımcıların, ifade özgürlüğüne müdahaleyle ilgili karar ve gerekçelerini ve söylem etkisini belirlemeye yönelik) ile Duygu Ölçeği ve İfade Özgürlüğünün Sınırlandırılmasına Yönelik Tutumlar Ölçeği'nden oluşmaktadır. Uygulamalar, araştırma hakkında kısa bir bilgilendirmenin ardından gönüllü katılımcılarla 30-35 dakikalık sürelerde tamamlanmıştır.

Değişimleme metni siyasal kimliği çarpıcı hale getirmek amacıyla kapatılan gazete, katılımcıların yarısına “**Sol görüşlü gazete**” diğer yarısına ise “**Sağ görüşlü gazete**” nitelenmesi ile verilmiştir. Deneysel değişimlemenin yer aldığı deney öyküsü ise bir gazetenin kapatılma (basın özgürlüğüne müdahale) nedenini içeren yazıdan oluşmaktadır. Yazıda hangi gerekçelerle gazetenin kapatıldığı bilgisi yer almaktadır. Gerekçeler ahlaki meşrulaştırıcı ve dışlayıcı söyleme işaret etmektedir. Ahlaki meşrulaştırıcı söylem “... ileride telafisi mümkün olmayacak kötü sonuçlardan insanlarımızı korumak; kanuni, siyasi ve de ahlaki bir görevimizi yerine getirmek amacıyla söz konusu gazeteyle ilgili tedbir uyguladık.” ifadesiyle karşılanmaktadır. Etkisi incelenen diğer değişken olan ahlaki dışlayıcı söylemi karşılamak amacıyla, açıklamada suçlanan grup ‘*kötü niyetli hainler*’ etiketlemesi ile yer almakta ve “*Kirli propagandaları için gazeteyi kullanan, demokrasimize saldırmayı amaç edinen*” ifadesi ile suçlama gerekçelendirilmektedir. Buna göre, birinci koşul (ahlaki meşrulaştırıcı söylem var; dışlayıcı söylem var) aşağıdaki açıklamayı içermektedir:

“Kirli propagandaları için gazeteyi kullanan, demokrasimize saldırmayı amaç edinen kötü niyetli hainler nedeniyle, ileride telafisi mümkün olmayacak kötü sonuçlardan insanlarımızı korumak; kanuni, siyasi ve de ahlaki görevimizi yerine getirmek amacıyla söz konusu gazeteyle ilgili tedbir uyguladık.”

Aynı açıklama ikinci koşulda (ahlaki meşrulaştırıcı söylem) dışlayıcı söylemi yansız kılmak için suçlamalar çıkarılarak ve suçlanan gruba yönelik ‘*kötü niyetli hainler*’ nitelenmesi ‘(haber) yapanlar’ olarak değiştirilmiştir. Buna göre açıklama aşağıdaki gibi düzenlenmiştir:

“Siyasal iletişimleri için gazeteyi kullananlar nedeniyle, ileride telafisi mümkün olmayacak kötü sonuçlardan insanlarımızı korumak; kanuni, siyasi ve de ahlaki görevimizi yerine getirmek amacıyla söz konusu gazeteyle ilgili tedbir uyguladık.”

Buna karşılık ahlaki dışlayıcı söylemin olduğu meşrulaştırıcı gerekçelerin olmadığı koşulda (nc koşul), ahlaki meşrulaştırıcı mekanizmaların olduğu açıklamalar pasajdan çıkarılmıştır. Buna göre metin şu şekilde ifade edilmiştir:

“Kirli propagandaları için gazeteyi kullanan, demokrasimize saldırmayı amaç edinen kötü niyetli hainler nedeniyle, söz konusu gazeteyi kapattık.”

Son koşulda ise (ahlaki meşrulaştırıcı söylem yok; dışlayıcı söylem yok), ahlaki meşrulaştırıcı ve ahlaki dışlayıcı söylemde kullanan gerekçeler metinden çıkarılarak söylem ntrleştirilmiştir. Buna göre açıklama şöyle oluşturulmuştur:

“Siyasal iletişimleri için gazeteyi kullananlar nedeniyle, söz konusu gazeteyi kapattık.”

Tüm koşullarda, basın özgürlüğüne yönelik müdahalenin gerekçelendirildiği açıklamaları değişimleme kontrol soruları takip etmektedir. Bu soruların yanıtlanması ardından katılımcılardan, karar verici bir görevde yer almaları istenmektedir. Bundaki amaç, ifade özgürlüğüne müdahale edilmesinde katılımcının aktif bir rol almasını ve davranışta bulunmasını (müdahale yönünde ya da müdahaleye karşı) sağlamaktır. Bu amaç üzerine hazırlanan kurguya göre, katılımcılara gazete kapatma kararının gözden geçirileceği ve kendilerinin de karar verme yetkisine sahip oldukları

söylenmekte ve alacakları kararın yalnızca iki seçenek içerdiği ifade edilmektedir (Gazetenin kapatılması/Gazetenin kapatılmaması). Ayrıca, vermiş oldukları kararın gerekçelerini en az üç cümle ile belirtmeleri istenmektedir. Bu soru, ahlaki seçim kararının siyasal söylem içinde sunulan gerekçeler dışında başka bazı gerekçelere dayandırılıp dayandırılmadığını belirleyebilmek amacıyla hazırlanmıştır. Buna ek olarak, katılımcılardan kararlarının gerekçelerini, metinde sunulan açıklamadan ne ölçüde (1 = Hiç, 5 = Çok fazla) ve hangi yönde etkilenmiş olduğunu da belirtmeleri istenmektedir (1 = Kararımdan uzaklaştırdı, 5 = Kararımı destekledi). Kararın ve gerekçelerin sunulmasının ardından son olarak, katılımcılardan almış oldukları kararla ilgili neler hissettiklerini (Duygu Ölçeği başlığı altında ayrıntısıyla anlatılacak olan) Duygu Ölçeği üzerinden değerlendirmeleri istenmektedir. Bu yolla; ahlaki eylem (gazetenin kapatılması kararı/gazetenin kapatılmaması kararı) ve ahlaki öz yaptırım arasındaki bağlantının çözülme düzeyi belirlenmeye çalışılmıştır (ahlaki çözülme). Buna ek olarak, kararları etkileyen gerekçelerin söylemden kaynaklanıp kaynaklanmadığını yeniden sınamak amacıyla katılımcılardan verdikleri kararla ilgili en yoğun yaşadıkları üç duygunun nedenlerini de açıklamaları beklenmiştir. Bu soruların devamında, çalışılan bağlam temelinde söylem ve siyasal grup kimliği etkisini görebilmek amacıyla tüm koşullarda katılımcılara İfade Özgürlüğünün Sınırlandırılmasına Yönelik Tutumlar Ölçeği verilmiştir. En son olarak, katılımcılara açıklamada geçen (koşul 1 ve 3) '*kötü niyetli hainler*'in kimler olabileceğini (*Sizce "kötü niyetli hainler" ifadesiyle kastedilenler kimlerdir?*) sorusu yöneltilmiştir.⁹ Bu soruyla, değişimlemenin

⁹ Bu soru anket formunda aşağıdaki gibi yer almıştır:

Açıklama II'ye dönecek olursak, sizce, gazetenin kapatılmasına yönelik açıklamasında yer

doğru biçimde anlaşılıp anlaşılmadığını değerlendirebilmenin yanı sıra gerekçede belirtilen '*kötü niyetli hain*' nitelemesinin söylem etkisiyle bağlantılı olarak siyasal grup kimliği açısından nasıl bir farklılık gösterdiği de anlaşılmaya çalışılmıştır. Uygulamanın sonunda, katılımcılara, çalışma hakkında bir soruları olup olmadığı sorulmuş ve katılımları için teşekkür edildikten sonra uygulama sonlandırılmıştır.

2. 9. Veri Toplama Araçları

2. 9. 1. Sağ Kanat Yetkecilik Ölçeği (SKYÖ)

Söylem, siyasal grup kimliği ve ahlaki çözülme arasındaki ilişkide yetkecilik değişkeninin düzenleyici rolü Sağ Kanat Yetkecilik Ölçeği aracılığıyla sınanmıştır. Altemeyer (1996) tarafından geliştirilen ölçek 22 (Ölçekteki ilk iki ifade dolgu maddesi olarak kullanılmaktadır.) maddeden oluşmakta ve üç alt boyut içermektedir: Yetkeci boyun eğme, yetkeci saldırganlık ve geleneksellik. Her bir madde 1 (Kesinlikle katılmıyorum) ile 9 (Kesinlikle katılıyorum) arasında derecelendirilmektedir. Bu çalışmada ölçek tek boyutlu olarak ele alınmıştır. Türkçe' ye uyarlama çalışması Güldü (2010) tarafından yapılan ölçeğin Cronbach alfa iç tutarlılık katsayısı .85'tir. Şimdiki çalışmada bu değer, .91 olarak hesaplanmıştır.

alan "**kötü niyetli hainler**" ifadesiyle kastedilenler kimlerdir? Kısaca belirtiniz.....

2. 9. 2. Algılanan Gruplararası Tehdit Ölçeği (AGTÖ)

Ölçek, siyasal kimlikle ilişkili gruplararası tehdit algısını değerlendirmek üzere bu çalışma kapsamında geliştirilmiştir. Beş ifadenin yer aldığı ölçek maddeleri, bütünleşik tehdit kuramı (Stephan ve Stephan, 1993) sayıltılarına dayandırılarak oluşturulmuştur. Buna göre, ölçekte bulunan maddeler simgesel (değer, inanç, siyasal kimlik) ve gerçekçi tehdit algısına (siyasal güç, güvenlik) işaret etmektedir. Katılımcılardan, deney manipülasyonunda yer alan açıklamalarla ilişkili olarak algıladıkları tehdidi değerlendirmeleri istenmektedir ("*..... siyasal kimlik grubumun güvenliğini tehdit etmektedir.*"; "*... siyasal kimlik grubumun siyasal gücünü tehdit etmektedir.*"; "*.... siyasal kimlik grubumun değerlerini tehdit etmektedir*"; "*.... siyasal kimlik grubumun inançlarını tehdit etmektedir*"; "*... siyasal kimliğimi tehdit etmektedir*"). Her bir ifade 1 (Kesinlikle katılmıyorum) ile 7 (Kesinlikle katılıyorum) arasında derecelendirilmektedir. Ölçekten alınan yüksek puanlar siyasal kimlikle ilişkili algılanan gruplararası tehdit düzeyinin arttığına işaret etmektedir. Ölçeğin geçerlik ve güvenirlik analizi bu çalışma kapsamında yapılmıştır. Açıklayıcı faktör analizine geçmeden önce, örneklemin analiz için uygunluğu, Kaiser-Meyer-Olkin testi ile sınanmıştır. Analiz sonucu hesaplanan değer, (.83) veri setinin faktör analizi için uygun olduğunu ifade etmektedir. Bu testin sonrasında uygulanan Barlett's küresellik testi ise örneklemin çok değişkenli normallik sayıltısını karşıladığını göstermektedir ($\chi^2= 597.68$, $p < .001$). Ölçeğin faktör yapısı temel bileşenler analizi ile incelenmiştir. Sonuçlar, tek faktörlü bir yapıyı bulgulamaktadır (açıklanan varyans = % 75; özdeğer = 3.76; faktör yükleri .84-.92). AFA

analizinde elde edilen bu yapı DFA analizi ile de sınanmıştır. Bulgular, tek faktörlü yapının doğrulandığını belirtmektedir [$\chi^2(5, N = 160) = 39.77, p < .001$, RMSEA = .02, GFI = .91, AGFI = .74, NFI = .93, IFI = .94, CFI = .94]. Ölçek için hesaplanan Cronbach Alfa iç tutarlılık katsayısı .91'dir.

2. 9. 3. Değişimleme Kontrol Soruları

Deneysel değişimlemenin doğru biçimde anlaşılıp anlaşılmadığını değerlendirmek üzere biri açık uçlu toplam 22 maddeden (nötr koşulda 23) oluşan bir form hazırlanmıştır. Beş madde (yansız koşulda 6 madde), ahlaki çözülme mekanizmaları ile ilişkilidir. Ahlaki meşrulaştırıcı ve dışlayıcı çözülme mekanizmalarının doğru anlaşılıp anlaşılmadığını kontrol edebilmek için katılımcılara ilk olarak, *"Aşağıdaki 5¹⁰ soruyu her bir soruda tırnak içinde verilen ifadenin gazetesinin kapatılması gerekçesi başlığı altındaki cümlede geçip geçmediğini kontrol ederek, yanıtlayınız."* sorusu yöneltilmiştir. Ardından da yanıtlamayı basitleştirebilmek amacıyla bir örnek verilmiştir¹¹ (Örneğin, 'Bu

¹⁰ Yansız koşulda, değişimleme metninde geçen açıklama ("Siyasal ilişkileri için gazeteyi kullananlar ifadesi yer almakta mıdır?") kontrol sorularına eklenmiştir.

¹¹ Daha önce de değinildiği gibi, uygulama aşamasında ($N = 67$), değişimleme kontrol sorularında bazı düzenlemelere gidilmiştir. Soruların doğru anlaşılıp anlaşılmadığını irdelemek üzere başlangıçta, katılımcılardan basın özgürlüğüne müdahaleyi gerekçelendiren açıklamayı (Örneğin, "Aşağıdaki her bir ifadenin gazetesinin kapatılmasına gerekçe olarak gösterilip gösterilmediğini belirtiniz." yönergesinin ardından "Telafisi mümkün olmayacak kötü sonuçlardan insanları korumak.") üç seçenek üzerinden (örneğin, 'Evet', 'Hayır' ve 'Kararsızım') değerlendirmeleri istenmiştir. Deneysel değişimleme sorularının anlaşılabilirliğini daha net bir biçimde görebilmek amacıyla hazırlanan 'kararsızım' seçeneğinin beklentilerin aksine sorunun anlaşılabilirliğini güçleştirdiği fark edilmiştir. Bu nedenden ötürü oluşabilecek veri kaybını önlemek amacıyla uygulamanın devamında seçenekler arasından 'kararsızım' çıkarılmıştır. Bu işlem, manipülasyonun doğru idrak edilememesinden kaynaklı veri kaybının azalmasını kısmen de olsa önleyebilmiştir, ancak uygulamalar esnasında yapılan gözlemler ve katılımcılara yöneltilen sorulardan alınan yanıtlar, değişimleme kontrol sorularının beklenen şekilde katılımcılar tarafından anlaşılamadığına işaret etmiştir. Bazı katılımcılar değişimleme metninde geçmesi de metnin "kendilerinde çağrıştırdığı" anlama göre ifadelere 'evet' yanıtını verdiklerini belirtmişlerdir. Katılımcıların metnin kendilerinde hangi anlamı

haberi yapanlar dış güçlerdir’ ifadesi geçmekte midir?” Evet ☐ Hayır ☒.

Ölçeğin izleyen bölümünde, katılımcılardan açıklamada geçen gerekçelere ilişkin kendi görüşlerini beş dereceli bir ölçekte (1= Hiç, 5 = Çok fazla) belirtmeleri istenmiştir (örneğin, “Sizce, gazetenin kapatılmasına ilişkin gerekçe ne ölçüde; İnanırdır?; Gerçekçidir?; Doğrudur?). Böyle yapılarak, ifade özgürlüğüne müdahale için sunulan gerekçeler/amaçlar ile katılımcının algıladığı gerekçeler arasındaki fark görülmeye çalışılmıştır. Katılımcılardan aynı zamanda, gazetenin kapatılmasına gerekçe gösterilen açıklamaya yönelik duygularını 1 (Hiç) ile 5 (Çok fazla) arasında değişen sayılarda puanlandırmaları beklenmiştir (örneğin, öfke, korku, onur vb.). Manipülasyon kontrol sorularının devamında iki soru ile yanıtlayıcıların ifade özgürlüğü ihlali algısı da irdelenmiştir. İlkinde, katılımcılardan kendi görüşü temelinde verilen örnekte, gazetenin kapatılmasının ne kadar ahlaki olduğunu; ikincisinde, gazetenin kapatılmasında ifade özgürlüğü ihlali olup olmadığını 1 (Hiç) ile 5 (Çok fazla) arasında derecelendirmeleri istenmiştir.

çağrıştırdığından bağımsız olarak soruları yanıtlayabilmeleri amacıyla sorularda yukarıda verildiği biçimiyle ikinci bir düzenlemeye gidilmiştir (N = 100). Bu en son düzenlemenin ardından veri kaybında önemli oranlarda düşüş yaşanmıştır, ancak yine de bazı katılımcıların soruları “kendilerinde çağrıştırdığı” anlama göre yanıtlamayı tercih ettikleri gözlenmiştir. Bu gözlem üzerine, uygulamaların bazılarında doğru cevaplama oranını arttırmak amacıyla (yansız olarak) yanlış yanıt verdikleri fark edilen katılımcılara sorunun doğru idrak edilebilmesi için ayrıca açıklamalarda bulunulmuştur, ancak biraz önce de belirtildiği gibi bazı katılımcılar için “anlamca çağrışımın” yanıtlamalarda etkili olduğu fark edildiğinden uygulamanın sonraki bölümlerinde araştırmaya ilişkin kısa bir açıklama ya da soru yöneltenler haricinde ayrıca açıklamalarda bulunmaya gidilmemiştir. Bu son şekliyle, uygulamalar, manipülasyon kontrol sorularına doğru cevap veren katılımcı sayısı koşullara göre eşitlendiğinde sonlandırılmıştır.

2. 9. 4. Duygu Ölçeği

Ahlaki çözölme, önceki çalışmalarda (örneğin, Menesini ve ark., 2003) olduğu gibi ahlaki öz yaptırımlar (suçluluk, utanç, kayıtsızlık, gurur) aracılığı ile değerlendirilmiştir. Bir diğer anlatımla, ahlaki çözölme ahlaki bir normun ihlal edilmesinin (gazetenin kapatılması) ardından hissedilen ahlaki duygular temelinde ölçölmüştür. Bu amaçla suçluluk, utanç ve gurur gibi ahlaki duyguları değerlendirmek üzere araştırmacı tarafından duygu ölçeği oluşturulmuştur. Ölçek dolgu maddelerinin/duygularının (öfke, korku, engellenmişlik, pişmanlık, üzüntü, şaşkınlık, küçümseme, memnuniyet, onur) da yer aldığı toplam 13 duygu ifadesini içermektedir (örneğin, “*Verdiğim kararla ilgili, suçluluk duyuyorum.*”). Ek olarak katılımcılara diğer seçeneği de bırakılmıştır. Katılımcılardan verdikleri kararla ilgili her bir duyguyu ne ölçüde hissettiklerini 1 (Hiç) ile 5 (Çok fazla) arasında değerlendirmeleri istenmiştir. Ahlaki öz yaptırımı değerlendirmek üzere sorulan suçluluk ve utanç ölçeğinden alınan yüksek puanlar ahlaki çözölmenin düşük düzeyde olduğuna buna karşılık, kayıtsızlık ve gurur ölçeğinden alınan yüksek puanlar ahlaki öz yaptırımların gücünün zayıflamış olduğuna işaret etmektedir. Diğer bir deyişle, ifade özgürlüğüne müdahale edilmesi yönünde karar verme ve bu karardan yüksek düzeyde gurur duyma ya da kayıtsızlık hissetme, ahlaki eylem ve öz yaptırım arasındaki ilişkisinin çözölmüş olduğu anlamına gelmektedir. Aksine, aynı eylemden suçluluk ya da utanç duymama ahlaki çözölmeye işaret etmektedir.

2. 9. 5. İfade Özgürlüğünün Sınırlandırılmasına Yönelik Tutumlar Ölçeği (İÖSTÖ)

Bu çalışmada, Çalışma 1’de geçerlik ve güvenirlik analizi yapılan ölçek ve açık uçlu sorular kullanılmıştır. Ölçeğin şimdiki çalışma için Cronbach Alfa iç tutarlılık katsayısı .90 olarak bulunmuştur. İlk çalışmada elde edilen tek faktörlü yapı şimdiki çalışmada DFA ile de sınanmıştır. Sonuçlar, tek faktörlü ölçek yapısının doğrulandığına işaret etmektedir [iki hata (madde 7-8 ve 10-11) ilişkilendirmesinin ardından, $\chi^2 (76, N = 160) = 169.08, p < .001$, RMSEA = .08, GFI = .86, AGFI = .81, NFI = .83, IFI = .90, CFI = .90].

2. 9. 6. Demografik Bilgi Formu

Şimdiki araştırmada, Çalışma 1’deki demografik bilgi formu kullanılmıştır. Bu forma öncekinden farklı olarak katılımcılardan kendilerini ‘sol’ ya da ‘sağ’ kategorilerinden birine yerleştirmelerinin istendiği bir soru eklenmiştir.

3. BÖLÜM

BULGULAR

Çalışmanın bu bölümünde ilk olarak ölçek puanları arasındaki ilişkilere yer verilmiştir (bkz., Çizelge 4). Ardından, ahlaki ihlalde (ifade özgürlüğüne müdahale) bulunan ve bulunmayan (ifade özgürlüğünü destekleme) grupların bağımsız değişkenler (siyasal görüş, siyasal kimlik [iç grup/dış grup] ve söylem) açısından oransal dağılımları Çizelge 5 ve 6'da sunulmuştur. Yorumlar bu yüzdelikler üzerinden yapılmıştır. Bu sonuçlar temelinde daha sonra, ahlaki ihlalde bulunan ve bulunmayan gruplar arasındaki farklılıkları belirleyebilmek amacıyla yapılan ki kare test istatistiği bulgularına değinilmiştir. Sonrasında, farklı siyasal görüşe sahip ve ahlaki eylemde bulunan katılımcıların ($N = 56$) çalışmada kullanılan ölçek puanları açısından farklılaşp farklılaşmadıklarını incelemek üzere 2 (siyasal görüş: sağ/sol) x 2 (ahlaki eylem: ifade özgürlüğüne müdahale var/yok) MANOVA sonuçları verilmiştir. Daha sonra, araştırmanın temel denencesini sınamak üzere yürütülen 2 (siyasal görüş: sağ/sol) x 2 (siyasal kimlik: iç/dış grup) x 4 (söylem: ahlaki meşrulaştırma ve dışlama, ahlaki meşrulaştırma, dışlama ve yansız) faktöriyel deseni için yürütülen çok değişkenli MANOVA analizi sonuçları sunulmuştur. Son olarak da, söylem ve ahlaki çözümme arasındaki ilişkilere dair niceliksel analiz yöntemleriyle elde edilen sonuçların doğrulanması amacıyla yürütülen niteliksel bulgulara değinilmiştir.

3. 1. Çalışmada Kullanılan Ölçek Puanları Arasındaki Korelasyonlar

Çalışmada ele alınan bağımsız ve bağımlı değişken ölçümleri arasındaki ilişkiler ifade özgürlüğüne müdahale eden ve destekleyenler için ayrı ayrı Çizelge 4’de verilmiştir. Sonuçlar incelendiğinde, her iki grup için ahlaki eylemden *suçluluk* duymanın *utanç* duygusu ile olumlu yönde bir korelasyona ($r = .49, p < .01$) sahip olduğu buna karşılık, *gurur* ve *kayıtsızlık* arasında negatif yönlü bir ilişki bulunduğu görülmektedir (ifade özgürlüğüne müdahalede bulunanlar için $r = -.29, p < .01$; ifade özgürlüğünü destekleyenler için $r = -.34, p < .01$). Ahlaki ihlal davranışından duyulan *gurur* aynı zamanda algılanan tehdit ($r = .36, p < .01$) ve yetkecilik ($r = .28, p < .05$) düzeyine bağlı olarak artmaktadır. Benzer şekilde, ahlaki ihlalde bulunan grupta dış grubun tehdit olarak algılanması ifade özgürlüğünün sınırlandırılmasını daha fazla destekleme ile ilişkili bulunmuştur ($r = .30, p < .05$). Tehdit algısı aynı zamanda ifade özgürlüğüne müdahale edenlerde yetkecilik düzeyiyle birlikte artmaktadır ($r = .25, p < .05$). Sağ kanat yetkeciliğin aynı zamanda ifade özgürlüğünün sınırlandırılmasını destekleme ile olumlu yönde bir ilişkiye sahip olduğu görülmektedir (ifade özgürlüğüne müdahale edenler için $r = .50, p < .01$; ifade özgürlüğünü destekleyenler için $r = .79, p < .01$).

Çizelge 4

Ölçek Puanları Arasındaki Korelasyonlar, Ortalamalar ve Standart Sapmalar

	1	2	3	4	5	6	7
Suçluluk (1)	1	.49**	-.03	-.07	.16	.10	.01
Utanç (2)	.49**	1	-.14	.01	.09	.17	.10
Gurur (3)	-.02	-.07	1	-.34**	-.04	.18	-.10
Kayıtsızlık (4)	.11	-.06	-.29*	1	-.02	-.07	-.04
SKYÖ (5)	-.11	-.00	.28*	-.18	1	.04	.79**
AGTÖ (6)	-.03	-.07	.36**	-.22	.25*	1	.10
İÖSTÖ (7)	-.01	-.01	.21	-.18	.50**	.30*	1
İhlal Var Ort. (S)	1.10 (.35)	1.12 (.44)	2.40 (1.48)	1.93 (1.34)	5.50 (1.18)	3.23 (1.68)	.28 (.45)
İhlal Yok Ort. (S)	1.18 (.51)	1.17 (.65)	3.08 (1.54)	2.03 (1.38)	3.53 (1.57)	2.86 (1.80)	.22 (.42)
Sağ Ort. (S)	1.15 (.42)	1.13 (.45)	2.58 (1.52)	1.91 (1.35)	5.60 (.91)	3.31 (1.63)	4.36 (.93)
Sol Ort. (S)	1.15 (.48)	1.17 (.68)	3.04 (1.56)	2.08 (1.38)	2.94 (1.27)	2.68 (1.84)	2.38 (1.05)

** $p < .01$, * $p < .05$.

Not 1. SKYÖ = Sağ Kanat Yetkecilik Ölçeği (1 = Kesinlikle katılmıyorum, 9 = Kesinlikle katılıyorum), AGTÖ = Algılanan Gruplararası Tehdit Ölçeği (1 = Kesinlikle katılmıyorum, 7 = Kesinlikle katılıyorum), İÖSTÖ = İfade Özgürlüğünü Sınırlandırmaya Yönelik Tutumlar Ölçeği (1 = Kesinlikle katılmıyorum, 7 = Kesinlikle katılıyorum)

Not 2. Çizelgenin alt bölümünde koyu renkle boyanmış rakamlar ifade özgürlüğüne müdahalede bulunan ($n = 67$) katılımcılara ait korelasyonlara işaret etmektedir. Diğer bölümünde ise ifade özgürlüğünü destekleyenlere ($n = 93$) ilişkin korelatif değerler yer almaktadır.

3. 2. Siyasal Kimlik, Söylem ve Siyasal Görüş Değişkenleri

Açısından İfade Özgürlüğüne Müdahale Eden Katılımcılar için

Betimleyici Analiz Bulguları

Yöntem bölümünde belirtildiği üzere, iç grupla karşılaştırıldığında dış grubun ifade özgürlüğüne müdahale etme olasılığının daha yüksek olacağı öngörülmüştür. Bu öngörüğü sınamak amacıyla ilk olarak ahlaki eylem (ifade özgürlüğüne müdahale etme/destekleme) davranışı açısından gruplararası farklılıklar incelenmek istenmiştir. Gruplararası farklılığın yanı sıra ahlaki eylem ve söylem arasındaki ilişkilere de bakılmıştır.

Çizelge 5'den de izlenebileceği gibi, araştırmanın temel denencesini (Denence 4) destekler biçimde dış grup söz konusu olduğunda ahlaki ihlalde bulunma oranının arttığı saptanmıştır. Buna göre, sağ görüşlü katılımcıların % 62.30'u, 'sol görüşlü gazetenin' kapatılması kararını verirken; sol görüşlü katılımcıların % 78.60'ının 'sağ görüşlü gazetenin kapatılması kararını verdikleri görülmektedir.

Çizelge 5
İfade Özgürlüğüne Müdahale Eden Katılımcıların Siyasal Kimlik, Söylem ve Siyasal Görüşlerine göre Oransal Dağılımları (n = 67)

Siyasal Görüş			Söylem					
			Meşrulaştırma ve Dışlama	Meşrulaştırma	Dışlama	Nötr	Toplam	
Sağ	Siyasal Kimlik	Sol gazete	<i>n</i>	8	7	7	11	33
			%	15.10	13.20	13.20	20.80	62.30
	Sağ gazete	<i>n</i>	4	3	9	4	20	
		%	7.50	5.70	17	7.50	37.70	
	Toplam	<i>n</i>	12	10	16	15	53	
		%	22.60	18.90	30.20	28.30	100	
Sol	Siyasal Kimlik	Sol gazete	<i>n</i>	1	1	1	0	3
			%	7.10	7.10	7.10	0	21.40
	Sağ gazete	<i>n</i>	1	3	2	5	11	
		%	7.10	21.40	14.30	35.7	78.60	
	Toplam	<i>n</i>	2	4	3	5	14	
		%	14.30	28.60	21.40	35.70	100	
Toplam	Siyasal Kimlik	Sol gazete	<i>n</i>	9	8	8	11	36
			%	13.40	11.90	11.90	16.40	53.70
	Sağ gazete	<i>n</i>	5	6	11	9	31	
		%	7.50	9	16.40	13.40	46.30	
	Toplam	<i>n</i>	14	14	19	20	67	
		%	20.90	20.90	28.40	29.90	100	

Benzer şekilde, katılımcıların farklı söylem biçimlerine göre ifade özgürlüğüne müdahalede bulunma oranları siyasal görüş açısından da farklılaşmaktadır. Sonuçlar incelendiğinde, ahlaki dışlayıcı söyleme maruz kalan sağ görüşlü katılımcıların ($n = 16$) ifade özgürlüğüne müdahale etme yüzdesi (30.20) diğer söylem biçimlerine göre daha fazladır. Sol siyasal görüşte olanlarda ise bu oran en fazla nötr koşulda gözlenmektedir (% 35.70).

3. 3. Siyasal Kimlik, Söylem ve Siyasal Görüş Değişkenleri

Açısından İfade Özgürlüğünü Destekleyen

Katılımcılar için Betimleyici Analiz Bulguları

Gruplararası farklılıklar ifade özgürlüğünü destekleyen ($n = 93$) katılımcılar arasında da gözlenmektedir, ancak sağ görüşlü katılımcıların iç grubun ifade özgürlüğünü (% 53.10) daha fazla destekledikleri söylenebilir. Buna karşılık, sol siyasal ideolojiyle kendilerini tanımlayanların % 52.50'si dış grubun ifade özgürlüğünü iç gruba (% 47.50) göre daha fazla savundukları görülmektedir. Gruplararası bu farklılık söylem açısından gözlenmemektedir. Beklentilerin aksine, her iki siyasal görüşü benimseyen katılımcılar nötr söylem koşulu (sağ = % 21.90; sol = % 21.30) ile karşılaştırıldığında, ahlaki meşrulaştırıcı ve dışlayıcı söylemin (sol = % 31.10; sağ = % 28.10 [meşrulaştırıcı söylem; dışlayıcı söylem]) olduğu koşullarda ifade özgürlüğünü daha fazla destekledikleri bulgulanmıştır.

Çizelge 6

İfade Özgürlüğünü Destekleyen Katılımcıların Siyasal Kimlik, Söylem ve Siyasal Görüşlerine göre Oransal Dağılımları (n = 93)

Siyasal Görüş			Söylem					
			Meşrulaştırma ve Dışlama	Meşrulaştırma	Dışlama	Nötr	Toplam	
Sağ	Siyasal Kimlik	Sol gazete	<i>n</i>	3	5	4	3	15
			%	9.40	15.60	12.50	9.40	46.90
	Sağ gazete	<i>n</i>	4	4	5	4	17	
		%	12.50	12.50	15.60	12.50	53.10	
	Toplam	<i>n</i>	7	9	9	7	32	
		%	21.90	28.10	28.10	21.90	100	
Sol	Siyasal Kimlik	Sol gazete	<i>n</i>	8	7	8	6	29
			%	13.10	11.50	13.10	9.80	47.50
	Sağ gazete	<i>n</i>	11	10	4	7	32	
		%	18	16.40	6.60	11.50	52.50	
	Toplam	<i>n</i>	19	17	12	13	61	
		%	31.10	27.90	19.70	21.30	100	
Toplam	Siyasal Kimlik	Sol gazete	<i>n</i>	11	12	12	9	44
			%	11.80	12.90	12.90	9.70	47.30
	Sağ gazete	<i>n</i>	15	14	9	11	49	
		%	16.10	15.10	9.70	11.80	52.70	
	Toplam	<i>n</i>	26	26	21	20	93	
		%	28	28	22.60	21.50	100	

Sonuç olarak, ifade özgürlüğüne yönelik ahlaki eylemin siyasi grup kimliğine (iç grup/dış grup) bağlı olarak değiştiği gözlenmektedir. Bu farkın anlamlı olup olmadığını test etmek amacıyla her iki grup için (müdahalede bulunan/bulunmayan) ki kare analizi yürütülmüştür.

3. 4. İfade Özgürlüğüne Yönelik Ahlaki Eylemde Siyasal Grup

Kimliğinin (iç grup/dış grup) Önemi-Ki Kare Testi Sonuçları

Çizelge 7’de de görülebileceği gibi, dış grup söz konusu olduğunda her iki siyasal görüşte olan katılımcıların ifade özgürlüğüne müdahalede bulunma oranlarının daha yüksek olduğu gözlenmektedir (sağ = % 91.70; sol = % 35.50).

Çizelge 7

Siyasal görüşe göre iç grup ya da dış grubun ifade özgürlüğüne müdahale etme oranları- Ki kare testi sonuçları

			Siyasal Görüş		
			Sağ	Sol	Toplam
Siyasal Kimlik	Sol gazete	<i>n</i>	33	3	36
		%	91.70	8.30	100
	Sağ gazete	<i>n</i>	20	11	31
		%	64.50	35.50	100
Toplam		<i>n</i>	53	14	67
		%	79.10	20.90	100

$$\chi^2 = 7.42, S = 1, p < .006$$

Buna karşılık, ifade özgürlüğünü desteklemenin (bkz., Çizelge 8) siyasal kimlik grubu açısından farklılaşmadığı bulunmuştur ($\chi^2 = .00, S = 1, p = .95$).

Çizelge 8

Siyasal görüşe göre iç grup ya da dış grubun ifade özgürlüğünü destekleme oranları- Ki kare testi sonuçları

		Siyasal Görüş			
			Sağ	Sol	Toplam
Siyasal Kimlik	Sol gazete	<i>n</i>	15	29	44
		%	34.01	65.90	100
	Sağ gazete	<i>n</i>	17	32	49
		%	34.70	65.30	100
Toplam		<i>n</i>	32	61	93
		%	34.40	65.60	100

$\chi^2 = .00$, $S = 1$, $p = .95$

3. 5. Siyasal Görüş ve Ahlaki Eylem Değişkenleri

Açısından Ölçek Puanlarının Karşılaştırılmasına İlişkin Bulgular

Ki kare testi sonuçlarına göre, dış grubun ifade özgürlüğü söz konusu olduğunda ahlaki ihlalde bulunma eğilimi artmaktadır. Bu sonuç, çalışmanın temel amacı içinde yer almasa da siyasal kimliğin (iç/dış grup) bir parçası olan siyasal görüş etkisinin de araştırmanın amacı kapsamında belirleyici olabileceğini düşündürmüştür. Bu bilgiden de hareketle, şimdiki analizde farklı siyasal görüşe sahip ahlaki ihlalde bulunan ve bulunmayan katılımcıların hangi bağımlı değişkenler açısından farklılık gösterdiklerini belirleyebilmek üzere 2 (siyasal görüş: sağ/sol) x 2 (ahlaki eylem: ifade özgürlüğüne müdahale var/yok)'lik çok değişkenli varyans (MANOVA) analizi yapılmıştır.

Bu amaçla ilk olarak ahlaki ihlalde bulunan ve bulunmayan katılımcıların sayısı her iki siyasal grup için eşitlenmiştir. İfade özgürlüğüne müdahale eden sol siyasal görüşlü yalnızca 14 katılımcı olduğundan tüm gözlenen birimlerde, seçkisiz olarak belirlenen aynı sayıda katılımcıların kalması sağlanmıştır. Ek

olarak, bu analizde siyasal görüş ve ahlaki eyleme göre belirlenen grupların yetkecilik (Araştırmanın amacı kapsamında çalışmada yetkeciliğin düzenleyici etkisi incelenmektedir.) eğilimlerinin değişip değişmediğine de bakılmıştır.

Çizelge 9'dan da izlenebileceği gibi, siyasal görüş (Wilks' Lambda = .46, $F(7, 46) = 7.67$, $p < .001$, $\eta_p^2 = .53$) ve ahlaki eylem temel etkileri (Wilks' Lambda = .54, $F(7, 46) = 5.59$, $p < .001$, $\eta_p^2 = .46$) anlamlıdır. Siyasal görüşün, ahlaki çözülme duygularından yalnızca *suçluluk* duygusu üzerinde etkili olduğu gözlenirken, ahlaki eylem *gururla* ilişkili bulunmuştur. Gruplararası farklılıklar incelendiğinde, sağ görüşlü katılımcıların (*Ort.* = 1.29, *S* = .53) sol görüşlü katılımcılarla (*Ort.* = 1.04, *S* = .18) karşılaştırıldığında ahlaki eylemlerinden daha fazla *suçluluk* duydukları görülmektedir. Ahlaki eylem sonrası duyulan *gururun*, ahlaki ihlalde bulunan katılımcılara (*Ort.* = 2.61, *S* = 1.42) göre ifade özgürlüğünü destekleyen katılımcılarda (*Ort.* = 3.39, *S* = 1.49) daha yüksek olduğu saptanmıştır.

Siyasal görüş ve ahlaki eylem aynı zamanda ifade özgürlüğünün sınırlandırılmasına yönelik tutumlar [sırasıyla $F(1,52) = 40.52$, $p < .001$, $\eta_p^2 = .43$; $F(1,52) = 33.31$, $p < .001$, $\eta_p^2 = .39$] ve sağ kanat yetkecilik düzeyi [sırasıyla $F(1,52) = 44.89$, $p < .001$, $\eta_p^2 = .46$; $F(1,52) = 15.17$, $p < .001$, $\eta_p^2 = .22$] üzerinde anlamlı bir etkiye sahiptir. Ortalamalar incelendiğinde, sağ görüşlü katılımcıların, sağ kanat yetkecilik (*Ort.* = 5.42, *S* = .96) ve ifade özgürlüğünün sınırlandırılmasını destekleme düzeylerinin (*Ort.* = 4.29, *S* = .94) sol görüşlü katılımcılardan (sırasıyla *Ort.* = 1.89, *S* = .80; *Ort.* = 3.37, *S* = 1.57; *Ort.* = 2.76, *S* = 1.29) daha fazla olduğu görülmektedir.

Çizelge 9

Ölçek Puanlarının Siyasal Görüş ve Ahlaki Eylem Açısından Karşılaştırılması (N = 56)

	Siyasal Görüş		Ahlaki Eylem				Siyasal Görüş ve Ahlaki Eylem Ortak Etkisi			
	Sağ (n = 28)	Sol (n = 28)	F	η_p^2	İhlal Var (n = 28)	İhlal Yok (n = 28)	F	η_p^2	F	η_p^2
	Ort. (S)	Ort. (S)			Ort. (S)	Ort. (S)				
Suçluluk	1.29 _a (.53)	1.04 _b (.18)	5.26*	.09	1.18 _a (.47)	1.14 _a (.35)	.10	.00	.10	.00
Utanç	1.18 _a (.61)	1.07 _a (.26)	.75	.01	1.21 _a (.63)	1.04 _a (.18)	2.09	.03	2.09	.03
Gurur	2.82 _a (1.51)	3.18 _a (1.49)	.85	.01	2.61 _a (1.42)	3.39 _b (1.49)	4.12*	.07	2.18	.04
Kayıtsızlık	1.93 _a (1.21)	1.86 _a (1.26)	.04	.00	2.11 _a (1.34)	1.68 _a (1.09)	1.71	.03	1.71	.03
AGTÖ	3.11 _a (1.84)	2.31 _a (1.74)	2.85	.05	2.93 _a (1.75)	2.49 _a (1.89)	.87	.01	2.75	.05
İÖSTÖ	4.29 _a (.94)	2.76 _b (1.29)	40.52***	.43	4.22 _a (.23)	2.83 _b (1.11)	33.31***	.39	.25	.00
SKYÖ	5.42 _a (.96)	3.37 _b (1.57)	44.89***	.46	4.99 _a (1.38)	3.80 _b (1.71)	15.17***	.22	3.25	.05

* $p < .05$, ** $p < .01$, *** $p < .001$.

Not 1. Farklı harfler ortalamalar arasındaki anlamlı farklılığa işaret etmektedir.

Not 2. AGTÖ = Algılanan Gruplararası Tehdit Ölçeği (1 = Kesinlikle katılmıyorum, 7 = Kesinlikle katılıyorum), İÖSTÖ = İfade Özgürlüğünü Sınırlandırmaya Yönelik Tutumlar Ölçeği (1 = Kesinlikle katılmıyorum, 7 = Kesinlikle katılıyorum), SKYÖ = Sağ Kanat Yetkecilik Ölçeği (1 = Kesinlikle katılmıyorum, 9 = Kesinlikle katılıyorum)

Benzer farklılık, ahlaki eylem açısından da belirlenmiştir. Buna göre, ifade özgürlüğüne müdahale edenlerin, sağ kanat yetkecilik (*Ort.* = 4.99, *S* = 1.38) ve ifade özgürlüğünün sınırlandırılmasına yönelik tutumlar ölçeğinden (*Ort.* = 4.22, *S* = .23) aldıkları puanlar ifade özgürlüğünü destekleyenlere (*Ort.* = 2.29, *S* = 1.01; *Ort.* = 3.80, *S* = 1.71; *Ort.* = 2.83, *S* = 1.11) göre daha yüksek bulunmuştur.

3. 6. Ahlaki Çözülme, İfade Özgürlüğünün Sınırlandırılmasına Yönelik Tutumlar ve Algılanan Gruplararası Tehdit Düzeylerinin Siyasal Kimlik (iç grup/dış grup), Söylem ve Siyasal Görüş Açısından Karşılaştırılmasına İlişkin Bulgular

Siyasal kimlik (iç/dış grup), söylem ve siyasal görüşün ahlaki çözülme (suçluluk, utanç, gurur, kayıtsızlık) ve diğer bağımlı değişkenler (algılanan gruplararası tehdit ve ifade özgürlüğünün sınırlandırılmasına yönelik tutumlar) üzerindeki etkisini incelemek üzere tüm katılımcıların dâhil olduğu 2 x 2 x 4 faktöriyel desenine uygun çok değişkenli varyans (MANOVA) analizi yürütülmüştür. Sonuçlar Çizelge 10'da verilmiştir.

3. 6. 1. Ahlaki Çözülme Duygularına Yönelik MANOVA Analizi Bulguları

Analiz sonuçları, siyasal kimliğin *utanç* duygusu üzerinde anlamlı bir etkiye sahip olduğuna işaret etmektedir [$F(1, 144) = 4.04, p = .04, \eta_p^2 = .02$]. Ortalamalar incelendiğinde, sağ görüşlü gazeteyle (*Ort.* = 1.25, *S* = .77) ilişkili

verilen karar sonrası duyulan *utancın* sol görüşlü gazete ($Ort. = 1.05$, $S = .21$) için olduğundan daha fazla olduğu görülmektedir.

Buna karşılık, ahlaki eylem sonrası duyulan *gururda* yalnızca siyasal görüş [$F(1, 144) = .005$, $p < .05$, $\eta_p^2 = .03$] temel etkisi anlamlıdır. Gruplararası farklılıklar, sol siyasal görüşlü katılımcıların ahlaki eylemlerinden daha fazla *gurur* duyduklarını göstermektedir.

Benzer etkiler, söylem, siyasal kimlik ve siyasal görüş ortak etkilerinde gözlenememiştir.

3. 6. 2. Algılanan Gruplararası Tehdit ve İfade Özgürlüğünün Sınırlandırılmasına Yönelik Tutumlar Ölçeklerine Uygulanan MANOVA Analizi Bulguları

Çizelge 10'dan da izlenebileceği gibi, deneysel manipülasyon metninde geçen gazeteye (sol görüşlü/sağ görüşlü) yönelik algılanan tehdit düzeyinde yalnızca siyasal görüş açısından anlamlı bir farklılık gözlenmektedir [$F(1, 144) = 4.45$, $p < .05$, $\eta_p^2 = .03$]. Ortalamalar incelendiğinde, tehdit algılama düzeyinin sağ görüşlü katılımcılarda (3.31 , $S = 1.63$) sol görüşlü katılımcılara göre (2.68 , $S = 1.84$) daha yüksek olduğu görülmektedir.

Çizelge 10
Bağımlı Değişkenler Üzerindeki Temel ve Ortak Etkiler

Temel etkiler	Suçluluk		Utanç		Gurur		Kayıtsızlık		AGTÖ		İÖSTÖ	
Bağımsız Değişkenler	Ort. (S)		Ort. (S)		Ort. (S)		Ort. (S)		Ort. (S)		Ort. (S)	
Meşrulaştırma ve Dışlama (n = 40)	1.10 _a	(.30)	1.15 _a	(.53)	3.23 _a	(1.76)	2.35 _a	(1.66)	3.30 _a	(2.04)	3.64 _a	(1.51)
Meşrulaştırma (n = 40)	1.15 _a	(.42)	1.15 _a	(.66)	2.43 _a	(1.37)	1.55 _a	(1.14)	2.88 _a	(1.60)	3.44 _a	(1.37)
Dışlama (n = 40)	1.13 _a	(.40)	1.13 _a	(.40)	3.10 _a	(1.42)	2.15 _a	(1.38)	3.34 _a	(1.75)	3.58 _a	(1.58)
Nötr (n = 40)	1.23 _a	(.62)	1.18 _a	(.67)	2.43 _a	(1.50)	2.00 _a	(1.45)	2.54 _a	(1.52)	3.60 _a	(1.17)
<i>F</i> η_p^2	.30	.006	.03	.001	2.77	.05	1.42	.02	1.64	.03	1.45	.02
Sol gazete (n = 80)	1.12 _a	(.40)	1.05 _a	(.21)	2.85 _a	(1.58)	2.01 _a	(1.42)	3.27 _a	(1.85)	3.56 _a	(1.39)
Sağ gazete (n = 80)	1.17 _a	(.49)	1.25 _b	(.77)	2.74 _a	(1.53)	1.96 _a	(1.30)	2.76 _a	(1.62)	3.30 _a	(1.40)
<i>F</i> η_p^2	.68	.005	4.04*	.027	1.21	.008	.03	.00	3.10	.02	.05	.00
Sağ görüşlü (n = 85)	1.15 _a	(.42)	1.13 _a	(.45)	2.58 _a	(1.52)	1.91 _a	(1.35)	3.31 _a	(1.63)	4.36 _a	(.93)
Sol görüşlü (n = 75)	1.15 _a	(.48)	1.17 _a	(.68)	3.04 _b	(1.56)	2.08 _a	(1.38)	2.68 _b	(1.84)	2.38 _b	(1.05)
<i>F</i> η_p^2	.02	.00	.005	.00	4.98*	.03	.09	.00	4.45*	.03	139.05***	.49
Ortak etkiler	<i>F</i>	η_p^2	<i>F</i>	η_p^2	<i>F</i>	η_p^2	<i>F</i>	η_p^2	<i>F</i>	η_p^2	<i>F</i>	η_p^2
Söylem*Siyasal Kimlik	.83	.01	.12	.00	1.07	.02	3.96	.07	.25	.005	1.96	.03
Söylem*Siyasal Görüş	.49	.01	.78	.01	1.36	.02	2.84	.05	.88	.01	.64	.01
Siyasal Kimlik*Siyasal Görüş	.06	.00	.19	.00	.83	.006	2.13	.01	.68	.005	.46	.003
Söylem*Siyasal Kimlik*Siyasal Görüş	.75	.01	.44	.00	1.76	.03	.78	.01	.28	.006	.41	.008

Not. * $p < .05$, $p < .01$, $p < .001$.

AGTÖ = Algılanan Gruplararası Tehdit (1 = Kesinlikle katılmıyorum, 7 = Kesinlikle katılıyorum), İÖSTÖ = İfade Özgürlüğünü Sınırlandırmaya Yönelik Tutumlar

Ölçeği (1 = Kesinlikle katılmıyorum, 7 = Kesinlikle katılıyorum)

Deneysel değişimlemeye (siyasal söylem ve siyasal kimlik [iç grup/diş grup]) maruz kalan katılımcıların ifade özgürlüğünün sınırlandırılmasına yönelik tutumlarının ise yalnızca siyasal görüşten etkilendiği belirlenmiştir [$F(1, 144) = 139.05, p < .001, \eta^2 = .49$]. Ortalamalar incelendiğinde, çalışmaya katılan sağ görüşlü katılımcıların (4.36, $S = .93$) karşıt siyasal görüşte olanlara (2.38, $S = 1.05$) göre ifade özgürlüğünün sınırlandırılmasını daha fazla destekledikleri görülmektedir. Buna karşılık, ifade özgürlüğünün sınırlandırılmasını isteme, siyasal söylem ve siyasal kimlik açısından anlamlı bir değişiklik göstermemektedir. Benzer şekilde, bağımsız değişkenler arasındaki ortak etkiler de ifade özgürlüğünün sınırlandırılmasını destekleme açısından anlamlı bir farklılık yaratmamıştır (bkz., izelge 10).

3. 7. Bağımsız ve Bağımlı Değişkenler zerinde Yetkecililiğin Düzenleyici, Algılanan Gruplararası Tehdidin Aracı Rolüne İlişkin Bulgular

Hatırlanacağı üzere, şimdiki çalışmada söylem, siyasal kimlik ve ahlaki zlme arasındaki bağlantıda yetkecilik eğilimin düzenleyici, gruplararası tehdit düzeyinin aracı bir rol üstlenmesi beklenmekteydi. Bulgular, yetke yönelimli olmanın, ifade özgürlüğüne müdahale etme olasılığını arttırdığına (bkz., izelge 9) ve ihlal davranışından gurur duymayla ilişkili olduğuna işaret etmektedir (bkz., izelge 4), ancak tahminlerden farklı biçimde söylem ve siyasal kimlik temel ve ortak etkilerinin ahlaki zlme üzerinde anlamlı bir

farklılık oluşturmadiğı saptanmıştır. Benzer etkiler, ifade özgürlüğünün sınırlandırılmasına yönelik tutumlar için de gözlenmektedir (bkz., Çizelge 10).

Beklentilerle tutarlı bulunmayan bir diğ er sonuç ise tehdit algısının yarattığı etkide görülebilmektedir. Buna göre, algılanan tehdit ifade özgürlüğünün sınırlandırılmasını isteme ve ihlal davranışından gurur duymayla olumlu bir ilişki gösterirken (bkz., Çizelge 4) ahlaki seçim kararı üzerinde değişimsel bir etkiye sahip değildir (bkz., Çizelge 9). Bununla birlikte, farklı söylem biçimlerine maruz kalma ve gazetenin siyasal kimliği temel ve ortak etkilerinin de tehdit algısında bir farka yol açmadığı gözlenmektedir (bkz., Çizelge 10). Bu bulgulara dayalı olarak da çalışmada, bağımsız ve bağımlı değişkenler üzerinde yetkecilik eğiliminin düzenleyici; algılanan gruplararası tehdidin aracı etkileri sınanamamıştır.

3. 8. Söylem ve Ahlaki Çözölme Arasındaki ilişkilere Dair Nitel

Analiz Bulguları

Buraya kadar verilen bulgular gözden geçirildiğinde, söylem etkisinin ifade özgürlüğüne yönelik ahlaki tepkiler (ahlaki eylem ve duygular) üzerinde anlamlı bir etkisinin olmadığı görülmektedir, ancak açık uçlu sorular incelendiğinde, katılımcıların ahlaki eylemlerini söylemde belirtilen gerekçelerle meşrulaştırdıkları ve ahlaki duygularının da bu gerekçelerle ilgili olduğu gözlenmektedir. Göze çarpan bu bulgunun analiz edilmesinin çalışmanın bir bütün olarak değerlendirilebilmesi açısından yararlı olabileceği düşünülerek şimdiki bölümde, ahlaki eylem (ifade özgürlüğüne müdahale

etme/destekleme) ve duygulara yönelik açıklamaların niteliksel analiz bulgularına yer verilmiştir.

Bulgulara geçmeden önce bazı bilgilere değinmek faydalı olabilir. Anımsanacağı gibi, söylem etkisini katılımcıların kendi ifadeleri temelinde değerlendirebilmek amacıyla onlardan ahlaki seçim kararlarını (gazetenin kapatılması/kapatılmaması) gerekçelendirmeleri de istenmiştir. Katılımcılardan aynı zamanda, ahlaki eylem sonrası duyguları için de gerekçeler sunmaları beklenmiştir. Bu gerekçelerin söylem ve ahlaki çözölme arasındaki ilişkiyi belirlemede açıklayıcı bilgiler sağlayabileceği düşünölerek yürütölün şimdiki analizde ilk olarak, ahlaki ihlalde bulunan ve bulunmayan gruplar için her bir ahlaki gerekçenin söylem koşulunda belirtilen açıklamalarla benzerlik taşıyıp taşımadığına bakılmıştır. Ardından ahlaki duygulara yönelik gerekçelerdeki söylem etkisi, ahlaki çözölme kuramı temelinde incelenmiştir.

3. 8. 1. İfade Özgürlüğüne Müdahale Eden Katılımcılara İlişkin

Niteliksel Bulgular

3. 8. 1. 1. Söylem Etkisinin Nitel Analiz Sonuçları

Tahmin edilebileceği üzere, nitel analiz bulguları katılımcıların ($n = 67$) ahlaki ihlallerini söylemde yer alan ahlaki çözölme mekanizmaları ile meşrulaştırdıklarına dikkat çekmektedir ($n = 61$, % 62.30). Eyleme yönelik gerekçeler her bir koşul için ayrı ayrı incelendiğinde ise söylem etkisi daha net

görülebilmektedir (MD¹² = % 58; M¹³ = % 46; D¹⁴ = % 55; N¹⁵ = % 77.80). Buna göre, ahlaki gerekçelerden bazılarının, doğrudan deneysel değişimleme metninde yer aldığı biçimleriyle diğerlerinin ise değişimlemede yer alan açıklamalardan farklı ifadeleri içermekle beraber eylem için gerekçeye atıfta bulunulduğu gözlenmektedir. Örneğin koşul 1’de yer alan bir katılımcı (13, Kadın, Yaş: 21, Sağ Siyasal Görüş), ihlal eylemini “*Kanuni, siyasi, ahlaki görevim. Gazeteler propaganda yapmak için kullanılmamalı.*” diyerek; bir başka yanıtlayıcı (85, Kadın, Yaş: 22, Sağ Siyasal Görüş) “*Gazetenin kapatılma gerekçesi ile ilgili açıklamaya katılıyorum.*” ifadesiyle gerekçelendirmiştir. Benzer şekilde, ahlaki meşrulaştırıcı söyleme (Koşul 2) maruz kalan bir katılımcı (39, Kadın, Yaş: 21, Sağ Siyasal Görüş) “*İleride telafisi mümkün olmayacak kötü sonuçlar[ı]*”; eylemini haklı göstermek için ifade ederken bir diğeri (29, Kadın, Yaş: 21, Sağ Siyasal Görüş) “*(...) bu gerekçeler varsa kapatılmalıdır.*” açıklaması ile gazetenin kapatılması kararında ahlaki meşrulaştırıcı söylem içeriğini referans aldığını belirtmiştir. Bu etkileri, ahlaki dışlayıcı söylem koşulunda (Koşul 3) da görebilmek mümkündür. Örneğin “[gazete] *kirli propagandalarla milletimizi etkileyebilir. Demokrasimize zarar verebilir.*”(Katılımcı 123, Kadın, Yaş: 20, Sağ Siyasal

¹² **Ahlaki Meşrulaştırıcı ve Dışlayıcı Söylem (Koşul 1):** “*Kirli propagandaları için gazeteyi kullanan, demokrasimize saldırmayı amaç edinen kötü niyetli hainler nedeniyle, ileride telafisi mümkün olmayacak kötü sonuçlardan insanlarımızı korumak; kanuni, siyasi ve de ahlaki görevimizi yerine getirmek amacıyla söz konusu gazeteyle ilgili tedbir uyguladık.*”

¹³ **Ahlaki Meşrulaştırıcı Söylem (Koşul 2):** “*Siyasal iletişimleri için gazeteyi kullananlar nedeniyle, ileride telafisi mümkün olmayacak kötü sonuçlardan insanlarımızı korumak; kanuni, siyasi ve de ahlaki görevimizi yerine getirmek amacıyla söz konusu gazeteyle ilgili tedbir uyguladık.*”

¹⁴ **Ahlaki Dışlayıcı Söylem (Koşul 3):** “*Kirli propagandaları için gazeteyi kullanan, demokrasimize saldırmayı amaç edinen kötü niyetli hainler nedeniyle, söz konusu gazeteyi kapattık.*”

¹⁵ **Nötr (Koşul 4) :** “*Siyasal iletişimleri için gazeteyi kullananlar nedeniyle, söz konusu gazeteyi kapattık.*”

Görüş) açıklaması söylemle bire bir örtüşmektedir. Öte yandan “*Gazetede yer alan düşünceler somut bir delildir. Gazetenin açık olması ülkemize zarar verebilir.*” (Katılımcı 124, Kadın, Yaş: 19, Sol Siyasal Görüş) gerekçesi de söyleme dayalı olarak eylemin meşrulaştırıldığı bir kanıtı olarak görülebilir. Benzer sonuçlar, nötr koşul (Koşul 4) için de gözlenmektedir. Bu koşulda, eylem için sunulan gerekçenin bazen söylemde yer aldığı biçimiyle “*Siyasal iletişim için gazete[nin] kullanılması.*” (Katılımcı 67, Erkek, Yaş: 21, Sağ Siyasal Görüş) kimi zaman da anlamsal benzerlikle “*Kendi çıkarları yönünde yapılan yalan haberler haber niteliği taşımaz.*” (Katılımcı 155, Kadın, Yaş: 18: Sol Siyasal görüş) ifade edildiği belirlenmiştir.

Söylem etkisini görebilmek amacıyla özetlenen bu bulguların yanı sıra beklentilerden farklı sonuçlara rastlamak da mümkündür. Bunların başında, değişimleme kontrol sorularının ahlaki gerekçeleri etkileme olasılığı gelmektedir. Bu bulgu, koşullar için farklı ifade edilen söylem biçimlerinin bağımlı değişken ölçümleri üzerinde benzer bir sonuç yaratma ihtimalinden ötürü önemlidir. Örnek verilmek istenirse, ahlaki meşrulaştırıcı söyleme (Koşul 2) maruz kalan bir katılımcı (21, Kadın, Yaş: 20, Sağ Siyasal Görüş), meşrulaştırıcı söylem gerekçesine (“*Telifisi mümkün olmayan kötü sonuçlardan insanları korumak.*”) ek olarak ahlaki dışlayıcı söylemde yer alan “*kötü niyetli hainlerin kirli propagandaları*”nı eylemi için gerekçe gösterdiği görülmektedir. Aynı koşulda (Koşul 2) yer alan bir diğer katılımcının ise (34, Kadın, Yaş: 22, Sol Siyasal Görüş) ahlaki dışlama koşulunda yer alan ahlaki çözülme mekanizması ile (“*Hainlerin kötü propagandaları, Demokrasiye saldırı amaçları*”) ifade özgürlüğüne yönelik müdahaleyi haklılaştırdığı belirlenmiştir.

Söylem ve bağımlı değişkenler arasındaki ilişkiyi etkileyebilecek bir diğer bulgu, katılımcıların söylem içeriğinden bağımsız olsa da yerleşik siyasal tutumları yönünde ahlaki eylemde bulunmuş olabilecekleridir. Aşağıda yer verilen alıntılardan da izlenebileceği gibi, ahlaki ihlal kararının ‘devletin-milletin birliği ve bütünlüğü’ gibi siyasal değerlere atfedilen önem temelinde şekillenebileceği görülebilmektedir.

Buna göre, koşul 1’de yer alan bir katılımcı, “*Devletimizi kötülemek Türkiye Cumhuriyeti vatandaşlığına yakışmaz.*” (Katılımcı 16, Kadın, Yaş: 18, Sağ Siyasal Görüş) diyerek, ahlaki davranışını vatandaşlık bilinci ve sorumluluğuyla ilişkilendirmiştir. Koşul 2’deki bir diğer yanıtlayıcı “*Ahlaki yargılara ve toplum düzenine aykırı. Bölücülüğe sebebiyet.*” (Katılımcı 33, Kadın, Yaş: 20, Sağ Siyasal Görüş) nedenlerini eylemi için gerekçelendirmiştir. Benzer şekilde, ahlaki dışlayıcı söyleme maruz (Koşul 3) kalan bir diğer katılımcı; “*Vatan-millet bütünlüğünü, birliğini bozuyor. Ülkenin birliğinin bozulmasını isteyen dış güçlere yardım ediyor.*” (Katılımcı 45, Kadın, Yaş: 18, Sağ Siyasal Görüş) sebebiyle ifade özgürlüğüne müdahale ettiğini belirtmiştir. Son koşuldaki katılımcılardan biri ise, “*Özgürlüğe aykırı bir uygulama da olsa kimse devlet aleyhine çalışamaz. Düşüncelerinizi ifade edin ama bu şekilde kullanılarak maşa olarak değil. (...) Önemli olan hükümet değil devlettir.*” (Katılımcı 72, Erkek, Yaş: 21, Sağ Siyasal Görüş) görüşlerine dayalı olarak gazetenin kapatılması kararlarını ‘haklı’ bir çerçeveye yerleştirmiştir.

Diğer bazı durumlarda ise ifade özgürlüğüne müdahale etmeye yönelik ahlaki yargının hem söylem içeriği hem de söylemin çağrıştırdığı anlama bağlı olduğu görülebilmektedir. Örneğin, ahlaki dışlayıcı söylem koşulunda (Koşul

3) yer alan bir katılımcı (130, Erkek, Yaş: 22, Sağ Siyasal Görüş) ahlaki eylemini gerekçelendirirken “*kötü niyetli hainlerin propagandası*”na ek olarak gazetenin “*dış güçlerin maşalığını yaptığı*” belirtmiştir. Hatırlanacağı üzere, bu ifade (dış güçler) değişimleme kontrol soru yönergesindeki örnekte yer almaktadır. Dolayısıyla, katılımcının bu nitelemeden etkilenmiş olabileceği düşünülebilir.

Tahminlerden farklı bir diğer sonuç ise yansız koşuldaki söylemin yarattığı etkidir. Eylem için sunulan gerekçeler incelendiğinde, “*gazetenin siyasal iletişim için kullanılması*” ifadesinin katılımcıların çoğunluğu (% 77.80) tarafından ahlaki ihlal için haklı bir dayanak oluşturduğu görülmektedir. Bir başka anlatımla, siyasal ifade özgürlüğü bu koşuldaki katılımcılar tarafından ifade özgürlüğünün kötüye kullanılması olarak değerlendirilmiştir.¹⁶

Bunlara ek olarak, yansız koşuldaki sonuçlarla da ilişkili biçimde medyanın manipülatif etkisinin tıpkı ölçek çalışmasında olduğu gibi, ifade özgürlüğüne müdahale için ahlaki bir gerekçe olarak sunulduğu gözlenmektedir. Bu yoruma dayalı olarak aşağıdaki alıntılar incelenebilir:

Katılımcı 4: “*Medyada yandaş gruplar çok olmamalı. Aşırı yandaş medya yanlış haber ve propagandalar ile karışıklık çıkarmaktadırlar.*” (Koşul 1, Kadın, Yaş: 22, Sol Siyasal görüş).

¹⁶ Bu bulguyu doğrulamak amacıyla, aynı katılımcıların ifade özgürlüğünün sınırlandırılmasına yönelik tutumlar ölçeğinde bulunan açık uçlu sorulara vermiş oldukları yanıtlar gözden geçirilmiştir. Beklentilerle tutarlı biçimde, bir katılımcı (72, Erkek, Yaş: 21, Sağ Siyasal Görüş) (Soruyu 6 katılımcı yanıtlamıştır.) ifade özgürlüğünü tanımlarken “*Bugün ifade özgürlüğü gibi konularla ortaya çıkan grupların belli siyasi ve de ideolojik kesimlerin ellerinde kullandıkları ortada. Bunun dışında hiçbir ifade özgürlüğüne karşıtlığım yok. Gerek dinimiz gerekse kültürümüz içerisinde hoşgörü çok önemli zaten.*” diyerek siyasal ifadeyle özgürlüğün kötüye kullanılabileceğini belirtmiştir.

Katılımcı 114: “*İnsanlar üzerinde incitici bir etkisi var. İnsanların kararlarına görüşlerine müdahale etme isteği var.*” (Koşul 2, Kadın, Yaş: 20, Sol Siyasal Görüş).

Katılımcı 113: “*Gazeteler halkı yönlendirir. Bilinçlendirir. Bunların olumsuz olması halkı da olumsuz etkileyecektir.*” (Koşul 2, Kadın, Yaş: 22, Sağ Siyasal Görüş)

Katılımcı 56: “*İnsanlar propaganda ile toplumu ayaklandırıyor. Ülke zarar görür. İnsanlar (masum) zarar görür.*” (Koşul 3, Kadın, Yaş: 20, Sağ Siyasal Görüş)

Katılımcı 66: “*İnsanları yalan ya da gerçek haberlerle kendi tarafına çekmeye çalışmakta.*” (Koşul 4, Kadın, Yaş: 19, Sağ Siyasal Görüş).

Her bir koşul için verilen örnek ifadelerde görüleceği üzere, basın özgürlüğü, kitlelerin fikirlerini etkileyebilecek ya da kolektif eylemi harekete geçirebilecek haber ve içerikleri nedeniyle geçerli bir hak olarak görülmeyebilmektedir. Bu da, farklı söylem koşullarının benzer bir etki göstermesi ile ilişkili olabilir.

Buraya kadar verilen sonuçlar birlikte ele alındığında, tüm koşullar için söylemin ahlaki eylem üzerinde etkili olduğundan söz edilebilir, ancak niceliksel bulguları destekler şekilde farklı söylem biçimlerine maruz kalmanın anlamlı bir farklılık oluşturmadığı ileri sürülebilir. Bunun açık bir kanıtı olarak da beklentilerin aksine, siyasal ifade özgürlüğünün (yansız söylem koşulunda) bir katılımcının da belirttiği üzere; ‘siyasal iletişimin ihlali’ (Katılımcı 71, Erkek, Yaş: 22, Sağ Siyasal Görüş) olarak değerlendirilmesi gösterilebilir.

3. 8. 1. 2. Söylem ve Ahlaki Çözölme Arasındaki İlişkiye

(Suçluluk, Utanç, Gurur, Kayıtsızlık) Yönelik Niteliksel Bulgular

Benzer bir söylem etkisinin ahlaki çözölme duyguları üzerinde de belirleyici olup olmadığını irdelemek amacıyla çalışmanın bu bölümünde, ahlaki eyleme yönelik duygularla ilgili açıklamalar ahlaki çözölme kuramı bağlamında niteliksel olarak incelenmiştir. Buna göre, söylem etkisiyle verilen ahlaki ihlal kararına yönelik daha az suçluluk ya da utanç duyulması buna karşılık daha fazla gurur ya da kayıtsızlık hissedilmesi ahlaki çözölmeyi işaret etmesi beklenmektedir. Bulgular genel olarak incelendiğinde, bu varsayımın doğrulandığı görülebilmektedir: Ahlaki eylem, söylem etkisine bağlı olarak daha az suçluluk ya da utanç duygusuyla ilişkili bulunurken, katılımcıların eylemleriyle ilişkili sundukları gerekçeler temelinde daha fazla gurur ya da kayıtsızlık hissettikleri gözlenmektedir. Örneğin, ahlaki ihlal kararını “*kanuni, siyasi, ahlaki bir görev*” olarak gerekçelendiren bir katılımcı bu kararıyla ilişkili olarak kayıtsızlık duyduğunu belirtmektedir:

“*Kayıtsız[lık duyuyorum, çünkü] bu gazete beni pek fazla etkilemiyor.*”(Katılımcı 133, Koşul 1,Kadın, Yaş: 21, Sağ Siyasal Görüş)

Koşul 2’de belirtilen “*ileride telafisi mümkün olmayacak kötü sonuçlar*” nedeniyle eylemini ahlaki olarak meşrulaştıran bir diğer katılımcı ise duygularını aşağıdaki gibi ifade etmektedir:

“*Hiçbir şey hissetmiyorum, [çünkü] hak etmiş. Onur [duyuyorum, çünkü] her şey yaşanabilir bir toplum için. Üzüntü [duyuyorum, çünkü] keşke bir gazete bunları yapmasaydı, düşünce özgürlüğüne ters görünebilir, ama*

yapılması gerekeni yaptım. (Katılımcı 39, Koşul 2, Kadın, Yaş: 21, Sağ Siyasal Görüş)

Duygularla ilişkili bir diğer gözlem, ahlaki dışlayıcı söylem koşulundaki bir katılımcıyla ilgilidir. Katılımcı, 'hain' nitelemesi ile bağlantılı olarak ihlal kararından gurur duyduğunu söylemektedir:

“Gurur [duyuyorum, çünkü] benim için vatan hainliğine yer yok.”(Katılımcı 45, Koşul 3, Kadın, Yaş: 18, Sağ Siyasal Görüş)

Benzer olarak başka bir yanıtlayıcı, söylemde yer alan “demokrasiye yönelik saldırı” ahlaki çözülme mekanizmasını kullanarak eyleme yönelik duygularını açıklamıştır: *“Gurur [duyuyorum, çünkü] demokrasinin tehditleri bastırılıyor.”* (Katılımcı 55, Koşul 3, Erkek, Yaş: 22, Sağ Siyasal Görüş)

Benzer sonuçlar nötr koşul için de elde edilmiştir. Anımsanacağı üzere, bu koşulda söylem *“siyasal iletişimleri için gazeteyi kullananlar”* nitelemesi ile verilmiştir. Bu niteleme, tıpkı önceki bölümde aktarıldığı gibi, ahlaki çözülme duyguları ile de ilişkili görünmektedir. Örneğin, bir katılımcı eylemden duyduğu memnuniyetini şu sözlerle belirtmiştir:

“Memnuniyet [duyuyorum, çünkü] gazeteler siyasi obje olarak kullanılmamalıdır.” (Katılımcı 69, Koşul 4, Kadın, Yaş: 22, Sağ Siyasal Görüş).

Bir başka katılımcı ise ihlal kararından ötürü onur duyduğunu söylese de düşünce özgürlüğünü engellediği için aynı zamanda bundan suçluluk hissettiğini de ifade etmiştir: *“Suçluluk [duyuyorum, çünkü] bir fikri engelledim. Onur [duyuyorum, çünkü] devlet aleyhine çalışan bir sesi kestim.”* (Katılımcı 72, Koşul 4, Erkek, Yaş: 21, Sağ Siyasal Görüş)

Bunlara ek olarak, duyguların ahlaki betimlemelerle ifade edildiği de gözlenmektedir. Bunlar arasında sıklıkla gazete kapatılma kararı ahlaki olarak “doğru” ya da “iyi” olarak nitelendirilmektedir. Bu kararın aynı zamanda katılımcılara göre “insanların, toplum ve ülkenin/vatanın yararı” gibi kuramın varsayımlarıyla da tutarlı olarak ahlaki bir amaç içerdiği görülmektedir.

Buraya kadarki sonuçlar üzerinden genel bir değerlendirmeye varılmak istenilirse, söylem etkisinin ahlaki tepkiler (ahlaki eylem ve duygular) üzerinde belirleyici bir rol oynadığı ileri sürülebilir, fakat söylem biçimlerinin anlamlı bir farklılık oluşturmadığı görülmektedir.

3. 8. 2. İfade Özgürlüğünü Destekleyen Katılımcılara İlişkin Niteliksel Bulgular

Niteliksel bulguların verildiği bölümde görülebileceği üzere gerek ki kare gerekse MANOVA testi sonuçları söylem ve ifade özgürlüğünü destekleme ($n = 93$) ve ahlaki duygular arasında anlamlı bir ilişki olmadığına işaret etmektedir. Bu sonuçların niteliksel bulgularla da desteklenip desteklenmediğini incelemek amacıyla şimdiki bölümde ilk olarak ahlaki eylem için gerekçeler ardından ahlaki duygular, söylem etkisi ve ahlaki çözülme kuramı temelinde ele alınacaktır.

3. 8. 2. 1. Söylem Etkisinin Nitel Analiz Sonuçları

İfade özgürlüğüne müdahale eden katılımcıların aksine, ahlaki seçimlerini özgürlüğü destekleme yönünde kullananlarda benzer bir söylem etkisi gözlenmemiştir¹⁷. Söylem, basın özgürlüğüne müdahale için 'yeterli' ve 'ahlaki' bir gerekçe oluşturamayacağı düşünülerek pek çok katılımcı tarafından olumsuz değerlendirilmiştir. Örneğin, ahlaki meşrulaştırıcı söyleme maruz kalan bir katılımcı; *"Gerekçe[de gazetenin kapatılmasının] kanuni, siyasi, ahlaki yönü açıklanmamıştır."* (Katılımcı 32, Koşul 2, Kadın, Yaş: 20, Sağ Siyasal Görüş) ifadesiyle söylem içeriğinin ahlaki seçimini etkileyemeyeceğini belirtmiştir. Bir başka yanıtlayıcı ise söylemde verilen gerekçenin ahlaki bir yönünün olamayacağını şu sözlerle vurgulamaktadır: *"Gazetenin kapatılma nedenini ahlaki bulmuyorum, (...) Gazetenin kapatılmasında bir ifade özgürlüğü ihlali söz konusudur."* (Katılımcı 102, Koşul 6, Kadın, Yaş: 19, Sol Siyasal Görüş)

¹⁷ Katılımcı 6: *"Yapılan açıklama yetersiz. Suçlama yetersiz."* (Koşul 1, Kadın, Yaş: 21, Sağ Siyasal Görüş)

Katılımcı 25: *"Gerekçeler oldukça saçma ve boşluklar var. Anayasa altında özgür (!) bir ülkedeyiz kapanması ters düşer."* (Koşul 2, Erkek, Yaş: 19, Sol Siyasal Görüş)

Katılımcı 59: *"Demokrasi böyle bir şey. 'Kirlili' 'kötü niyetli' ve 'hainler' ifadeleri oldukça genel."* (Koşul 3, Kadın, Yaş: 23, Sol Siyasal Görüş)

Katılımcı 74: *"Her siyasi grubun kendini ifade etme özgürlüğü bulunmaktadır."* (Koşul 4, Kadın, Yaş: 19, Sağ Siyasal Görüş)

Katılımcı 93: *"Herkes düşüncesinde özgürdür. Görüşü kendinden farklı diye gazete kapatmak yanlıştır."* (Koşul 5 [sağ görüşlü gazete], Kadın, Yaş: 20, Sağ Siyasal Görüş)

Katılımcı 109: *"Sağ ya da sol görüşte olması hiç önemli değil, önemli olan her kesimden ve düşünceden insanların düşüncelerini özgürce ifade edebiliyor olmaları."* (Koşul 6 [sağ görüşlü gazete], Kadın, Yaş: 22, Sol Siyasal Görüş)

Katılımcı 126: *"Okuduğum gerekçeyi yeterince gerçekçi bulmadım. Gerekçenin açıklama kısmı yeterince net değil."* (Koşul 7 [sağ görüşlü gazete], Kadın, Yaş: 19, Sağ Siyasal Görüş)

Katılımcı 141: *"Siyasi nedenlerden dolayı kapatılan gazeteler, düşünce özgürlüğüne atılan birer kurşundur."* (Koşul 8 [sağ görüşlü gazete], Erkek, Yaş: 28, Sol Siyasal Görüş)

Ahlaki seçim kararlarının aynı zamanda söylem içeriğinden farklı olarak ifade özgürlüğünü (basın ve siyasal ifade özgürlüğü) destekleme, farklı siyasal görüşlere saygının demokratik bir toplum için önemi gibi görüşler temelinde alındığı gözlenmektedir. Alıntılara bakılacak olursa, ahlaki dışlayıcı söylem koşulunda yer alan bir katılımcının ‘gerekçeleri inandırıcı bulmamasının’ yanı sıra ifade özgürlüğünü her grup için desteklediği gözlenmektedir: *“Farklı kesimler başkalarına yanlış gelse de düşüncelerini ifade edebilmelidir.”* (Katılımcı 42, Koşul 3, Kadın, Yaş: 21, Sol Siyasal Görüş) Siyasal ifadenin ifade özgürlüğüne yönelik müdahale için gerekçe gösterildiği koşulda (nötr) ise söylemin aksine siyasal ifade özgürlüğü ahlaki eyleme dayanak oluşturmaktadır: *“Bütün siyasi eğilimler düşüncelerini açıklayabilmelidir.”* (Katılımcı 65, Koşul 4, Erkek, Yaş: 20, Sol Siyasal Görüş) Benzer olarak, ahlaki ihlalin meşrulaştırıldığı aynı zamanda hedef grubun dışlandığı koşulda (Koşul 1) da izleyen alıntıda görülebileceği gibi ifade özgürlüğü evrensel ilkesi, ahlaki seçim kararında belirleyici bir rol üstlenmektedir: *“İnsanlar fikirlerini özgürce ifade edebilmeli[dir]. Demokrasinin kurallarından biri de ifade özgürlüğüdür.”* (Katılımcı 82, Kadın, Yaş: 20, Sol Siyasal Görüş)

Sonuç olarak, ahlaki eyleme yönelik gerekçelerin söylem içeriğinden bağımsız olarak ya da söylemin aksi yönde ifade edildiği gözlenmektedir.

3. 8. 2. 2. Söylem ve Ahlaki Çözölmeye

(Suçluluk, Utanç, Gurur, Kayıtsızlık) İlişkin Niteliksel Bulgular

Söylem etkisinin işaret ettiğı gibi, ahlaki ihlalde bulunmayan katılımcıların bu eylemlerine yönelik duygularının daha çok olumlu içeriğe sahip olduğı görölmektedir. Katılımcılar, duygularını ahlaki ve evrensel ilkeler temelinde açıklamışlardır. Bunlar arasında 'ifade ve basın özgürlüğünü destekleme', 'adaletli olma ve eşit davranma', 'doğru karar verme' gibi temaların öne çıktığı gözlenmektedir.¹⁸ Örneğın, "*Farklı düşüncelerin dolayısıyla grupların varlığından haberdar olmaktan mutluyum.*" diyen bir katılımcı "*Gurur [duyuyorum, çünkü] kendi grubumun görüşünü reddeden grupları yok saymıyorum.*" (Katılımcı 117, Koşul 6 [sağ görüşlü gazete], Kadın, Yaş: 19, Sol Siyasal Görüş) diyerek duygularını eylemde belirttiğı ilke ile açıklamaktadır. Bir diğeri katılımcı, yapılan bir 'yanlışı' (gazetenin kapatılması) düzelttiğini ifade ederek bundan 'ahlaki olarak gurur' duyduğunu vurgulamaya

¹⁸ Katılımcı 12: "*Gurur [duyuyorum, çünkü] doğru olanı yaptığımı düşünüyorum.*" (Koşul 1, Kadın, Yaş: 21, Sol Siyasal Görüş)

Katılımcı 40: "*Gurur [duyuyorum, çünkü] doğru olduğunu düşündüğüm bir karar verdim.*" (Koşul 2, Kadın, Yaş: 20, Sol Siyasal Görüş)

Katılımcı 59: "*Gurur [duyuyorum, çünkü] demokrasinin gereğı yapıldı.*" (Koşul 3, Kadın, Yaş: 23, Sol Siyasal Görüş)

Katılımcı 68: "*Adaletli [olduğumu düşünüyorum, çünkü] objektif karar verdim.*" (Koşul 4, Erkek, Yaş: 20, Sol Siyasal Görüş)

Katılımcı 96: "*Gurur [duyuyorum, çünkü] kimsenin düşünce özgürlüğünü kısıtlamadım.*" (Koşul 5 [sağ görüşlü gazete], Kadın, Yaş: 19, Sağ Siyasal Görüş)

Katılımcı 107: "*Mutluluk [duyuyorum, çünkü] doğru bir karar verdiğimi düşünüyorum. Adaletli [olduğumu düşünüyorum, çünkü] kendi görüşüm ne olursa olsun karşı görüşe haksızlık etmedim. Tarafsız [duyuyorum, çünkü] belli bir görüşü memnun etmek için karar almadım.*" (Koşul 6 [sağ görüşlü gazete], Kadın, Yaş: 19, Sol Siyasal Görüş)

Katılımcı 127: "*Adil [hissediyorum, çünkü] özgür bir ülke olmalıyız. Gurur [duyuyorum, çünkü] verilmesi gereken kararın bu olduğunu düşünüyorum.*" (Koşul 7 [sağ görüşlü gazete], Erkek, Yaş: 20, Sağ Siyasal Görüş)

Katılımcı 142: "*Onur [duyuyorum, çünkü] hala demokrasiyi savunan az da olsa insanlar var.*" (Koşul 8 [sağ görüşlü gazete], Kadın, Yaş: 32, Sağ Siyasal Görüş)

çalışmaktadır: “*Gurur [duyuyorum, çünkü] yapılan bir yanlış düzelttiğimi düşünüyorum.*” (Katılımcı 42, Koşul 3, Kadın, Yaş: 21, Sol Siyasal Görüş)

Çalışmanın temel varsayımlarını destekler şekilde, tıpkı söylem etkisinde gözlendiği gibi, söylem içeriğine yönelik değerlendirmelerin ahlaki duygular üzerinde de dolaylı biçimde etkili olduğu görülmektedir. Örneğin, ahlaki meşrulaştırıcı söyleme maruz kalan bir katılımcı söylem içeriğinden ötürü üzüntü duyduğunu ifade etmektedir: “*Üzüntü [duyuyorum, çünkü] kapatılma sebebini inandırıcı bulmadım.*” (Katılımcı 112, Koşul 6 [sağ görüşlü gazete], Kadın, Yaş: 23, Sağ Siyasal Görüş). Bir diğer yanıtlayıcı ise “gazetenin kapatılmasıyla ilgili açıklama[nın] yetersiz olması” nedeniyle vermiş olduğu karardan duyduğu memnuniyeti belirtmektedir (Katılımcı 135, Koşul 7 [sağ görüşlü gazete], Kadın, Yaş: 18, Sağ Siyasal Görüş).

Katılımcılardan bazıları ise ahlaki eylemlerinin sonuçlarından emin olamadıklarını, bu nedenle de ikircikli duygular yaşadıklarını ifade etmişlerdir. Örneğin, bir katılımcı adaletli davrandığını belirterek eyleminden gurur duyduğunu, ancak siyasal propagandanın zararlı etkisini düşünerek aynı zamanda kendini suçlu hissettiğini söylemektedir: “*Gurur [duyuyorum, çünkü] adil olduğumu düşünüyorum. Suçluluk [duyuyorum, çünkü] bir yandan propagandanın zararlarını düşünüyorum. Memnuniyet [duyuyorum, çünkü] eşit davrandığım için vicdanım rahat.*” (Katılımcı 86, Koşul 5 [sağ görüşlü gazete], Kadın, Yaş: 19, Sol Siyasal Görüş). Bir diğeri ise, “(...) herkes fikirlerini özgürce açığa vurabilmeli” görüşüne dayalı olarak kararını ifade özgürlüğünü destekleme yönünde kullandığı izlenmekte, ancak bu görüşün bir gruba ihanet anlamına gelebileceği düşüncesiyle duyduğu suçluluğu ifade

ettiği de görülmektedir: “Suçluluk [duyuyorum, çünkü] (...) böyle düşünerek belli bir kesime ihanet mi ediyorum diye düşündüğüm için.” (Katılımcı 31, Koşul 2, Erkek, Yaş: 20, Sağ Siyasal Görüş)

Ahlaki eylem aynı zamanda, kayıtsızlık duygusuyla ilişkilendirilmiştir. Katılımcılardan biri yeterince bilgi sahibi olmadığını söyleyerek vermiş olduğu kararın kendisinde kayıtsızlık hissini yarattığını söylemektedir: “Kayıtsızlık [duyuyorum, çünkü] konuyla ilgili tam bir bilgim yok.” (Katılımcı 60, Koşul 3, Kadın, Yaş: 22, Sağ Siyasal Görüş) Bir başka yanıtlayıcı ise söz konusu gazeteyle ilişkili ahlaki seçim kararının kendisini etkileyen bir durum olmadığını söyleyerek eyleme yönelik ahlaki ilgisizliğini ifade etmektedir: “Kayıtsızlık [duyuyorum, çünkü] beni etkileyen bir durum söz konusu değil.” (Katılımcı 73, Koşul 4, Kadın, Yaş: 18, Sağ Siyasal Görüş)

Bu bulgulara ek olarak, önceki ifadelerden farklı biçimde bazı katılımcıların ahlaki eylemlerinden ötürü korku duydukları görülmektedir. Bu katılımcılar ifade özgürlüğünü destekledikleri için olumsuz tepkilerle karşılaşabileceklerini düşünmektedirler: “Korku [duyuyorum, çünkü] dış mihraklarca engellenmem olası.” (Katılımcı 120, Koşul 6 [sağ görüşlü gazete], Kadın, Yaş: 24, Sol Siyasal Görüş); “Korku [duyuyorum, çünkü] bu kararım bazı kesimlerden tepki görmeme sebep olabilir.” (Katılımcı 41, Koşul 3, Kadın, Yaş: 22, Sol Siyasal Görüş)

Özetle, ifade özgürlüğünü destekleyen katılımcıların eylemlerine yönelik duyguları ahlaki gerekçeleriyle örtüşmektedir. Bu bilgiyle ilişkili olarak, niceliksel bulgularda da gözlendiği gibi ahlaki seçim kararları pozitif duyguların (gurur) artmasıyla ilişkili bulunmuştur.

4. BÖLÜM

TARTIŞMA

Bu çalışmada, ifade özgürlüğü bağlamında ahlaki çözümede, ahlaki meşrulaştırıcı söylem, dışlayıcı söylem ve siyasal kimliğin etkisini incelemek amaçlanmıştır. Söylem ve siyasal kimliğin, ifade özgürlüğüne yönelik ahlaki eyleme etkisinin yanı sıra ifade özgürlüğünün sınırlandırılmasına ilişkin tutumlar üzerindeki etkisi de ele alınmıştır. Ek olarak çalışmada ahlaki çözüme, söylem ve siyasal kimlik arasındaki ilişkide, algılanan gruplar arası tehdit ve yetkecilik değişkenlerinin nasıl bir rol oynadığı belirlenmeye çalışılmıştır. Bunun için ilk olarak, ifade özgürlüğünün sınırlandırılmasına yönelik tutumları belirlemek için bir ölçek çalışması gerçekleştirilmiştir. Bu çalışmanın ardından araştırmanın amacı doğrultusunda oluşturulan denenceleri test etmek için gerçekleştirilen ikinci çalışmaya geçilmiştir. Bu bölümde sırasıyla, ölçek çalışmasına ilişkin bulgular, ardından araştırma denencelerini sınamak amacıyla yürütülen deneysel çalışmanın nicel ve nitel bulguları tartışılmış, son olarak sonraki çalışmalar için önerilerde bulunulmuştur.

4. 1. İfade Özgürlüğünün Sınırlandırılmasına Yönelik Tutumlar

Ölçeği Geçerlik ve Güvenirlik Bulgularının Tartışılması

Araştırma kapsamında yer alan ilk çalışma, ifade özgürlüğünün sınırlandırılmasına yönelik tutum ölçeği geliştirmek amacıyla gerçekleştirilmiştir. Ölçeğin, ahlaki davranışa ek olarak, araştırmada yer alan bağımsız değişkenlerin ifade özgürlüğünün sınırlandırılmasına yönelik tutumlara etkisinin incelenmesine olanak sağlayacağı düşünülmüştür. Ek olarak, çalışmanın Türkiye’de insan hakları ve ifade özgürlüğü alanında yürütülecek sonraki araştırmalar için yararlı olması hedeflenmiştir.

Bulgular, ifade özgürlüğünün hangi durumlarda sınırlandırılabilmesine ilişkin yargılardan oluşan ölçek maddelerinin tek faktör altında toplandığını göstermiştir. Tek faktörlü bu model aynı zamanda doğrulayıcı faktör analizi (bkz., Çalışma I ve II) ile de desteklenmiştir. Sonuçlar ayrıca, İÖSTÖ’den alınan puanların sosyal baskınlık yönelimi ve sistemi meşrulaştırma değişkenlerinden alınan puanlarla birlikte arttığını göstermiştir. Bu sonuçlar, tek faktörlü bir yapı ortaya koyan İÖSTÖ’nün ölçüt (dış kriter) geçerliğinin karşılandığına işaret etmektedir. Sosyal baskınlık yöneliminden alınan yüksek puanların toplumsal eşitsizliğin desteklenmesi anlamına geldiği (Sidanius ve Pratto, 1999) düşünüldüğünde, katılımcıların sosyal baskınlık yönelimi düzeyleri arttıkça ifade özgürlüğünün sınırlandırılmasına yönelik destekleyici tutumlarının artması da anlaşılabilir. Benzer şekilde, sistemi meşrulaştırma değişkeni de mevcut siyasal ve toplumsal düzenin meşru algılanması ve istikrarlılığı yönünde bir isteğe karşılık gelmektedir (Jost, Ledgerwood ve

Hardin, 2007). Bu açıdan bakıldığında, sistemi meşrulaştırma ve ifade özgürlüğünün sınırlandırılmasına yönelik destekleyici tutumlar arasındaki ilişki de beklenen yöndedir.

Ek olarak, ölçekten yüksek ve düşük puan alan üst ve alt gruplara yönelik yapılan karşılaştırmalar da ölçek maddelerinin ayır edicilik özelliğinin kabul edilir düzeyde olduğunu göstermiştir (Tezbaşaran, 1997). Ölçeğin geçerliğine ilişkin daha fazla fikir edinebilmek için, katılımcıların ifade özgürlüğünün sınırlandırılmasına yönelik açık uçlu sorulara verdikleri yanıtlar da gözden geçirilmiştir. Ölçek ifadelerinde yer alan temalar (kamu düzeni, ahlak, ulusal güvenlik vb.) ile katılımcıların ifade özgürlüğüne yönelik betimlemeleri ve bu betimlemelerle birlikte verdikleri ihlal örnekleri arasındaki benzerlikler, ölçeğin ölçülmek istenilen özelliği kapsadığına işaret etmektedir (Erkuş, 2011; Tezbaşaran, 1997). Anımsanacağı üzere, ifade özgürlüğü yanıtlayıcılar tarafından belirli sınırlar çerçevesinde tanımlanmıştır. Katılımcılar, ifade özgürlüğünü milli birlik, ülkenin istikrar ve itibarına zarar vermediği, toplumsal ve ahlaki değerleri hedef almadığı, nefret ve şiddet söylemi içermediği ve terör propagandası yapmadığı sürece destekledikleri mesajını vermişlerdir. İfade özgürlüğü için getirdikleri bu sınırlamalar aynı zamanda ifade özgürlüğünün ihlal edilmesi için meşru gerekçeler (örneğin, *“ahlak kurallarına aykırı düşen davranışlar”*) olarak ifade edilmiş ve söz konusu gerekçelerle yapılan sınırlamaların ifade özgürlüğünü engellemeyeceği, dolayısıyla ifade özgürlüğü temelinde değerlendirilemeyeceği vurgulanmıştır.

Hem nicel hem de nitel bulgular, ölçeğin güvenilirlik düzeyinin de yüksek olduğunu ortaya koymaktadır. Buna göre, ölçekte yer alan maddeler

arasındaki tutarlığın (Cronbach's Alpha = .90) oldukça yüksek olduğu söylenebilir (Field, 2009). Benzer şekilde, ölçeğin iyi yarım ve test tekrar güvenirliğine ilişkin bulgular da istatistiksel kabul edilebilir değerlere işaret etmektedir (Field, 2009; Kalaycı, 2010).

Sonuç olarak, İfade Özgürlüğünün Sınırlandırılmasına Yönelik Tutumlar Ölçeği'nin geçerlik ve güvenirlik analizine ilişkin bulgular ölçme aracının psikometrik özellikler açısından uygun olduğunu göstermiştir. Diğer yandan, çalışma bazı sınırlılıkları da içermektedir. Bunlardan ilki, ölçeğin geliştirildiği araştırma örnekleminin üniversite öğrencilerinden oluşmasıdır. Bu durum, ölçeğin farklı gruplardan bireylere uygulanıp uygulanamayacağı konusunda soru işareti yaratabilir. Bu nedenle sonraki çalışmalarda ölçeğin, öğrencilerden oluşmayan gruplara da uygulanması ve şimdiki bulguların o örneklem grupları için de geçerli olup olmadığının sınanması önerilmektedir. Çalışmanın bir diğer sınırlılığının ise katılımcıların cinsiyet dağılımları olduğu söylenebilir. Bu çalışmada katılımcıların % 71.10'nu kadındır. Araştırmalar, insanların ifade özgürlüğünün sınırlandırılmasına yaklaşımları konusunda cinsiyet farklılıkları olduğuna işaret etmektedir (Downs ve Cowan, 2012; Cowan ve Khatchadourian, 2003). Örneğin, kadınlar nefret söylemi ve pornografik içeriklerin sansürlenmesini erkeklerden daha fazla desteklemektedir (Lambe, 2002). Bu tarz cinsiyet farklılıkları çalışmanın sonuçlarına da yansımış olabilir. Başka bir deyişle, İÖSTÖ için elde edilen bulgular erkek katılımcıları yeterince yansıtmıyor olabilir. Bu nedenle ölçeğin kullanılacağı sonraki çalışmalarda cinsiyet dağılımına dikkat edilmesi de önerilmektedir.

4. 2. Siyasal Kimlik, Söylem ve Siyasal Görüş Değişkenleri

Açısından İfade Özgürlüğüne Yönelik Ahlaki Tepkilere İlişkin

Analiz Bulgularının Tartışılması

Hatırlanacağı gibi, ikinci çalışmada ilk olarak, söylem ve siyasal kimliğin ahlaki eylem (ifade özgürlüğüne müdahale etme/destekleme) açısından fark yaratıp yaratmadığı incelenmiştir. Sonuçlar, dış grup söz konusu olduğunda, ifade özgürlüğüne müdahale etme eğiliminin arttığına işaret etmektedir. İnsanların en küçük grup farklılıklarında bile 'biz' ve 'onlar' temelinde (Tajfel ve ark., 1971) ahlaki sınırlarını belirledikleri düşünüldüğünde (Opatow, 1990; Staub, 1990) bu sonuçlar şaşırtıcı görünmemektedir. Benzer olarak, ahlakın sosyal psikolojisini konu edinen çalışmalarda da (Batson, Chao ve Givens, 2009; Leidner ve ark., 2010; Roccas, Klar ve Liviatan, 2006; Tarrant ve ark., 2012) işaret edildiği üzere, insan hakları ihlallerinin en açık olduğu durumlarda dahi (örneğin, fiziksel işkence, ağır bir yaralı taşıyan ambulansın geçişini önleme) sosyal grup üyeliği, iç grup lehine haklı gerekçelere kaynaklık edebilmektedir. Buna karşılık, benzer bir eğilim, ifade özgürlüğünü destekleyen grupta gözlenmemiştir. İfade özgürlüğünü destekleyenlerin ahlaki seçim kararlarında siyasal grup kimliğinin etkisi bulunmamaktadır.

Bulgular aynı zamanda, değişik söylem biçimlerine maruz kalmanın her iki grupta (ifade özgürlüğüne müdahale eden/destekleyen) ahlaki eylem açısından anlamlı bir farklılık yaratmadığını ortaya koymuştur. Gruplararası farka ilişkin bu bulguya dayalı olarak siyasal görüş ve ahlaki eylem temel ve ortak etkilerinin ahlaki çözülme ve diğer ölçek puanlarıyla ilişkileri de

incelenmek istenmiştir. Sonuçlara bakıldığında, siyasal görüş temel etkisinin ahlaki eylemden *suçluluk* duymayla ilişkili olduğu gözlenirken, ahlaki eylemin yalnızca *gurur* duygusu üzerinde anlamlı bir etkisinin olduğu saptanmıştır. Bu etkilerin oluşturduğu farklılıklar incelendiğinde, sağ siyasal görüşte olanların sol siyasal ideolojiyi benimseyenlere göre ahlaki eylemlerinden daha fazla *suçluluk* duydukları görülmektedir. Bu farkın hangi eylemle (ifade özgürlüğüne müdahale etme/ifade özgürlüğünü destekleme) ilişkili olduğu ise veriler uygun analize izin vermediği için belirlenememiştir. Dolayısıyla da, siyasal görüş ve ahlaki duygular arasında doğrudan bağlantılar kurabilmek güçleşmektedir. Bu noktada, nitel analiz bulgularının gözden geçirilmesi yararlı görünmektedir. Ahlaki eyleminden ötürü suçluluk duyduğunu bildiren katılımcıların açıklamaları incelendiğinde, eylemle ilişkili kararsızlığın ifade edildiği izlenebilir. Örneğin, dış grubun ifade özgürlüğünü desteklediği için kendini suçlu hisseden bir katılımcı¹⁹ ahlaki seçimiyle ilgili kararsız kaldığını ardından da “*Emin değilim, yanlış karar verdiğimi düşünüyorum*” diyerek tereddüdünü yinelemiştir. Bir diğer yanıtlayıcı²⁰ ise hata yapmış olabileceğini belirterek duyduğu suçluluğu ifade etmektedir. Bulgular bölümünde alıntılanan bir diğer açıklamada ise, dış grubun ifade özgürlüğünü destekleyen bir katılımcı bunun ‘ihanet’ olabileceğini belirtmiştir. Sol siyasal görüşteki katılımcılarda ise benzer yanıtlar gözlenmemektedir. Siyasal görüş temelinde gözlenen bu farklılık, katılımcıların yetke yönelimleri ve iç grup kimliğiyle ilişkili olabilir, çünkü verilen

¹⁹ İfade özgürlüğünü destekleyen Katılımcı 103, Koşul 6, Kadın, Yaş: 21, Sağ Siyasal Görüş. “*Kararsızım, [çünkü] doğru karar verip vermediğimi bilmiyorum. Emin değilim [çünkü] yanlış karar verdiğimi düşünüyorum.*”

²⁰ İfade özgürlüğünü destekleyen Katılımcı 152, Koşul 8, Kadın, Yaş: 23, Sağ Siyasal Görüş. “*Suçluluk [duyuyorum, çünkü] yanlış olabilirim.*”

örneklerde belirtilen suçluluk duygusu beklendiği gibi “ahlaki ihlal sonrası” yaşanan bir duygu değildir (Bandura, 1999; Weiner, 2006). Aksine, katılımcıların ifade özgürlüğünü destekledikleri ve açıklamanın içeriğine uymadıkları için suçluluk duydukları ileri sürülebilir.

Katılımcıların siyasal kimliğini belirlemek amacıyla yararlanılan siyasal görüş farklılığının, aynı zamanda ifade özgürlüğünün sınırlandırılmasını destekleme ve yetkecilik eğilimini de etkilediği gözlenmektedir. Ortalamalar incelendiğinde, sağ siyasal ideolojiyi benimseyenlerin sol siyasal görüşte olanlarla karşılaştırıldığında yetkecilik eğilimlerinin daha yüksek olduğu ve ifade özgürlüğünün sınırlandırılmasını daha fazla destekledikleri görülmektedir. Bu bulgu, ilgili yazınla da tutarlıdır. Yetke eğilimi, sağ siyasal görüşü benimseyenlerde daha fazladır (Altemeyer, 2004). Benzer şekilde, insan haklarını desteklemenin siyasal ideolojilerden etkilenebildiği görülmektedir (Moghaddam ve Vuksanovic, 1990). Bu çalışmada olduğu gibi, sağ siyasal ideolojiyi benimseyenlerin insan haklarının sınırlandırılmasını (askeri yaptırımlar) daha fazla istedikleri (Cohr ve ark., 2005) gözlenirken, liberal siyasal ideolojinin insan haklarına daha fazla bağlanımla (ulusal çıkarlara aykırı olsa da insan hakları politikalarını destekleme) ilişkili olduğu belirlenmiştir (McFarland ve Mathews, 2005).

Ahlaki eylem temel etkisi ise beklenildiği üzere, ahlaki eyleme yönelik *gurur* duygusuyla ilişkili bulunmuştur. Gazetenin kapatılması yönünde karar verirdim diyerek, ahlaki ihlal davranışında bulunacaklarını söyleyenlerle karşılaştırıldığında ifade özgürlüğünü destekleyenlerin, eylemlerinden daha fazla gurur duydukları görülmektedir. Suçluluk ve utanç duygusundan farklı

olarak gurur, olumlu değer taşıyan bir duygudur (Tangney, Stuewig ve Mashek, 2007). Bu nedenle de ahlaki ihlal davranışı ile karşılaştırıldığında, olumlu bir ahlaki davranışın ardından daha fazla hissedilmesi beklenen bir sonuçtur. Bunun yanı sıra söylemde belirtilenlere ve bazı endişelerine rağmen katılımcıların eylemlerindeki kararlılık, ahlaki öz yeterlilik hissiyle birlikte ahlaki davranıştan duyulan gururu arttırmış olabilir. Nitekim duygularla ilişkili gerekçeler gözden geçirildiğinde bu olasılık kabul edilir görünmektedir. Örneğin katılımcılardan biri²¹ kararının sonuçlarıyla ilgili korkuları olsa dahi ahlaki bir davranış sergilediği için gurur duyduğunu bildirmektedir. Bir diğer katılımcı²² ise gerçeği görebildiği ve etki altında kalmadan karar verebilmiş olmaktan duyduğu gururu ifade etmektedir. Buna ek olarak, ahlaki ihlalde bulunan ve bulunmayan katılımcıların farklı gurur tepkileri verdikleri söylenebilir. Bazı araştırmacılar (Tracy ve Robins, 2004) iki tür gurur duygusu (kibirli/gerçek gurur) olduğunu ileri sürmekte ve bu duyguların ahlaki davranışları farklı biçimlerde etkileyebileceğini ifade etmektedirler. Örneğin, yakın zamanda yapılan bir çalışmada (Bureau, Vallerand, Ntoumanis ve Lafreniere, 2013), kibir içeren gururun ahlak dışı eylemi yordadığı buna karşılık, gerçek gururun ahlaki davranışla ilişkili olduğu görülmektedir. Bu bilgi aynı zamanda şimdiki çalışma ile de tutarlıdır. Açıklamalara yeniden bakılacak olursa, ifade özgürlüğüne müdahale eden bazı katılımcıların²³ benliklerini öne

²¹ “Korku [duyuyorum, çünkü] verdiğim karar doğrultusunda suçlu bulunabilirim. Gurur [duyuyorum, çünkü] sessiz kalmadım.” (Katılımcı 17, Koşul 1, Erkek, Yaş: 23, Sol Siyasal Görüş)

²² “Onur [duyuyorum, çünkü] gerçeği görebiliyorum. Gurur [duyuyorum, çünkü] etkilenmeme izin vermiyorum.” (Katılımcı 6, Koşul 1, Kadın, Yaş: 21, Sağ Siyasal Görüş)

²³ “Onur [duyuyorum, çünkü] devlet aleyhine çalışan bir sesi kestim.” (Katılımcı 72, Koşul 4, Erkek, Yaş: 21, Sağ Siyasal Görüş); “Onur [duyuyorum, çünkü] ülkemi zarara uğratanlara cevabım bu oldu.” (Katılımcı 81, Koşul 5, Erkek, Yaş: 21, Sağ Siyasal Görüş)

çıkarmak duygularını belirttikleri gözlenmektedir [*“Gurur [duyuyorum, çünkü] haddini bilmeliler.”*](Katılımcı 9, Koşul 1, Kadın, Yaş: 22, Sağ Siyasal Görüş)].

Ahlaki eylemin aynı zamanda, yetkecilik eğilimi ve ifade özgürlüğünün sınırlandırılmasını destekleme düzeyi üzerinde de etkili olduğu görülmektedir. Buna göre, ifade özgürlüğüne müdahalede bulunanların ifade özgürlüğünü destekleyenlerle karşılaştırıldığında yetkecilik eğilimlerinin ve ifade özgürlüğünün sınırlandırılmasına yönelik isteklerinin daha fazla olduğu belirlenmiştir. Bu sonuçlar önceki çalışma bulgularıyla tutarlı görünmektedir. Örneğin, bazı araştırmalar (Cohr ve ark. 2005; McFarland ve Mathews, 2005) insan haklarının sınırlandırılmasını desteklemenin yetkecilik eğilimine bağlı olarak arttığını ortaya koyarken, Moghaddam ve Vuksanovic (1990) ise bu çalışmada olduğu gibi insan haklarını destekleyenlerin bu yönde davranma eğiliminde olduğunu belirlemiştir.

4. 3. Ahlaki Çözölme, İfade Özgürlüğünün Sınırlandırılmasına

Yönelik Tutumlar ve Algılanan Gruplararası Tehdit Düzeylerinin

Siyasal Kimlik (iç grup/dış grup), Söylem ve Siyasal Görüş

Açısından Karşılaştırılmasına İlişkin Bulguların Tartışılması

Bir önceki bölümde varılan sonuçlar, ifade özgürlüğüne yönelik ahlaki eylem ve tutumların, siyasal grup kimliği ve siyasal görüşe bağlı olarak değiştiğini ortaya koymaktadır. Benzer ilişkiler, ahlaki çözölme duyguları üzerinde de gözlenmektedir. Sonuçlar, siyasal kimlik ve siyasal görüş temel etkilerinin bazı ahlaki çözölme duyguları (utanç ve gurur) ile algılanan

gruplararası tehdit düzeyi ve ifade özgürlüğünün sınırlandırılmasını destekleme üzerinde anlamlı olduğuna işaret etmektedir. Gruplararası farklılıklar incelendiğinde, siyasal grup kimliğinin utanç duygusu üzerinde etkili olduğu görülmektedir. Buna göre, kapatılması yönünde karar verilen gazetenin siyasal kimliği “sağ görüşlü” olarak verildiğinde, gazetenin siyasal kimliğinin “sol görüşlü” olarak verildiği duruma kıyasla kapatma yönünde verilen karara ilişkin duyulan *utanç* artmaktadır. Bu sonuç, utancın ahlaki eylem sonrası benliğe yöneltilen bir duygu olarak ifade edilmemesi ile ilişkili olabilir. Katılımcıların duygulara yönelik açıklamaları incelendiğinde, duyulan utancın öz değerlendirmelerden ziyade gazetenin söylemde geçen faaliyetlerine²⁴ ya da (değişimleme metninde belirtilen) gazetenin kapatılma kararına²⁵ yönelik olduğu görülebilmektedir. Buna karşılık, hiçbir katılımcı suçluluk duygusunda olduğu gibi ahlaki eyleminden duyduğu sorumlulukla ilişkili utanç bildirmemiştir. Utanç duygusunun eylemle ilişkili daha az sorumluluk üstlenme (Tangney, 1996) ve benliğe yönelik yetersizlik inançlarıyla ilişkili görülmesi (Weiner, 2006) sebebiyle bu sonuç şaşırtıcı olmayabilir. Diğer bir anlatımla, utancın benlikleri üzerinde yaratacağı olumsuz sonuçlarından (Tangney ve Dearing, 2002) kaçınmak için katılımcılar ahlaki eylemi kendileriyle daha az ilişkilendirmiş olabilirler, ancak yine de bu, ‘sağ görüşlü gazete’ nitelemesi için daha fazla utanç duyulmasını tam olarak açıklayamamaktadır. Bu noktayı

²⁴ İhlal kararı veren bir katılımcı, gazeteyi suçlayarak “*Utanç [duyuyorum, çünkü] değerlere saygı neredeyse yok.*” diyerek ahlaki olarak meşrulaştırılan olay ve dışlanan hedef gruptan ötürü duyduğu utancı ifade etmektedir. (Katılımcı 9, Koşul 1, Kadın, Yaş: 22, Sağ Siyasal Görüş)

²⁵ Gazetenin kapatılmaması yönünde karar bildiren bir katılımcı “*Utanç [duyuyorum, çünkü] gelişmiş ülke için böyle bir şey olmamalı.*” demektedir. (Katılımcı 111, Koşul 6, Erkek, Yaş: 23, Sol Siyasal Görüş)

aydınlatabilmek üzere nitel bulgulara yeniden dönülecek olursa, sağ gazete kimliğinin katılımcılar için ‘kim(ler)’i²⁶ çağrıştırdığına bakmak açıklayıcı olabilir. Alıntılardan²⁷ da izlenebileceği gibi, utanç duygusu bildiren katılımcılardan bazılarının sağ görüşlü gazeteyi belirli kişi ya da gruplarla (örneğin, ‘Gülen Cemaati’, ‘siyasi ve dini yetkeler’) ilişkilendirdikleri görülmektedir. Bu, deneysel değişimlemenin çalışmanın uygulandığı süre aralığında Türkiye siyasal gündemini meşgul eden bazı konuları (örneğin, Zaman Gazetesine kayyum atanması) çağrıştırmasıyla ya da katılımcıların konuya ilişkin siyasal, toplumsal ve ahlaki bakış açılarıyla ilişkili olarak gösterdikleri duygusal tepkilerle ifade edilebilir.

Benzer bir farklılık siyasal görüş temel etkisi için de gözlenmiştir. Kendilerini sol görüşlü olarak tanımlayanların sağ görüşlü olanlarla karşılaştırıldığında ahlaki eylemlerinden daha fazla *gurur* duydukları belirlenmiştir. Hatırlanacağı gibi, bu farklılık ifade özgürlüğüne müdahale eden ve destekleyen iki grup arasında da gözlenmiştir. Sol görüşlü olanların aynı zamanda ifade özgürlüğünü daha fazla destekleyen grup olduğu da dikkate alındığında, şimdiki bulgunun bu durumun ortalamalara yansımalarıyla ilişkili olabileceği düşünülmektedir. Bunlara ek olarak, siyasal ideolojiler ve duygusal

²⁶ Anımsanacağı üzerine, anket formunda katılımcılara en son olarak değişimleme metninde yer alan ‘hain’ nitelemesiyle kim(ler)’in kastedildiği sorusu yöneltmiştir. Tahmin edilebileceği gibi bu soru aynı zamanda, deneyde çarpıcı hale getirilen siyasal grup kimliğine (sol/sağ görüşlü gazete) ilişkin yanıtlayıcıların betimlemelerini (aynı zamanda öteki/düşman algılarını) belirleyebilmeyi amaçlamaktadır.

²⁷ “Yurt dışında[kı] siyasi ve dini otoriteler.” (İhlal yok, Katılımcı 144, Koşul 6-Sağ görüşlü gazete, Erkek, Yaş: 20, Sol Siyasal Görüş)

“Gülen cemaati.” (İhlal var, Katılımcı 145, Koşul 6-Sağ görüşlü gazete, Kadın, Yaş: 20, Sağ Siyasal Görüş)

“Yaşadığı ülkeyi asla benimsememiş, ülkesinin gelişmesini asla istemeyen, genel olarak dış güçler tarafından yönetilen kişilerdir.” (İhlal var, Katılımcı 9, Koşul 1-Sol görüşlü gazete, Kadın, Yaş: 22, Sağ Siyasal Görüş)

eğilimler konusunu irdelleyen az sayıda çalışmada (örneğin, Leone ve Chirumbolo, 2008), sağ siyasal görüşü benimseyenlerin 'duygusal kaçınmacılar' (duygu yaşamaktan kaçınma) oldukları ifade edilmektedir. Bir önceki bölümde tartışıldığı gibi, sol görüşlü ya da liberallerin sivil haklarını destekleme ve özgürlüklerin sınırlandırılmasına karşı olma eğilimlerinin de sonuçlar üzerinde etkili olduğu söylenebilir. Aksine, sağ ya da muhafazakâr siyasal yönelimler, sivil hakların sınırlandırılması yönündeki görüşlerle bilinmektedirler. Sonuç olarak, buraya kadar aktarılan ilgili bulgular bir arada ele alındığında, sol siyasal görüşle karşılaştırıldığında sağ siyasal görüşün, ifade özgürlüğünün sınırlandırılmasını daha fazla desteklemeye ilişkin olduğu söylenebilir.

Siyasal görüşün aynı zamanda algılanan gruplararası tehdit düzeyi üzerinde de etkili olduğu tespit edilmiştir. Ortalamalar, sağ görüşlü katılımcıların sol görüşlü olanlarla karşılaştırıldığında dış grubu tehdit olarak algılama düzeylerinin daha yüksek olduğuna işaret etmektedir. Bu sonuç, ilgili niteliksel bulgularla da benzerlik taşımaktadır. Söz konusu nitel verilere göre, sağ görüşlü katılımcılar 'toplumsal ve ahlaki değerler', 'inançlar', 'siyasal iletişim' (simgesel tehdit) 'devletin itibarı, birliği ve bütünlüğü' 'toplumsal yapı/düzen' 'huzur' 'güvenlik' (gerçekçi tehdit) konularında algıladıkları tehdit nedeniyle gazetenin kapatılması gerektiğini ifade etmişlerdir²⁸. Buna karşılık,

²⁸ Katılımcı 108: "*İnsanların inançlarına ve ahlaki değerlerine zarar verdiğini düşünüyorum.*"

(Koşul 6-sağ görüşlü gazete, Kadın, Yaş: 20)

Katılımcı 62: "*Sol görüşlülüğün yanı sıra değerleri çiğniyorsa. Siyasi kimliğin adı altında başka gruplara yardım ediyorsa.*" (Koşul 4, Kadın, Yaş: 20)

Katılımcı 44: "*Bazı olaylar karşısında halkı ayaklandırmak değil birlik ve bütünlüğün sağlanacak şekilde tarafını belli etmeden işlerini yapmalıdır.*" (Koşul 3, Kadın, Yaş: 20)

Katılımcı 26: "*Toplumun huzuru ve güvenliği önemlidir.*" (Koşul 2, Erkek, Yaş: 18)

Katılımcı 46: "*Solculardan komünistlerden nefret ediyorum. (...) İşleri güçleri huzursuzluk ortamı yaratmak!*" (Koşul 3, Kadın, Yaş: 19)

az sayıda sol katılımcının aldıkları ahlaki ihlal kararı için algıladıkları tehdidi gerekçe olarak sundukları belirlenmiştir. Bulgular aynı zamanda ilgili yazınla örtüşmektedir. Yazında, siyasal ideolojilerin farklı değerleri barındırdığı bu değerlerin de ahlaki ve siyasal tutum ve davranışları biçimlendirdiği ifade edilmektedir (Jost, Glaser, Kruglanski ve Sulloway, 2003; Schwartz, Caprara ve Vecchione, 2010). Sağ ya da muhafazakâr siyasal ideolojide, ‘toplumsal ve ahlaki değerler’, ‘gelenekler’, ‘yetkeye bağlılık’ ve ‘toplumsal güven ve düzen’ en önemli değerler olarak görülmektedir (Schwartz, Caprara ve Vecchione, 2010). Bundan dolayıdır ki muhafazakârlar için “*insan hakları, eşitlik, sosyal adalet gibi ilkeler tehlikelerle doludur*” (Heywood, 2003/2011, s., 90). Aksine, liberal ya da sol siyasal fikirler, siyasal, kültürel ve ahlaki farklılıkları benimsemeyi (ki bu düşünce ve ifade özgürlüğünü de içermektedir) ‘ahlaki ve toplumsal gelişimin bir koşulu’²⁹ addetmektedir (Heywood, 2003/2011). Özetle, bu bilgiler sağ siyasal görüşün, algılanan tehdide (simgesel/gerçekçi) bağlı olarak ifade özgürlüğüne yönelik müdahaleyi sol siyasal görüşe göre daha fazla meşrulaştırılabileceğini göstermektedir.

Tartışılması önemli bulunan bir başka sonuç ise araştırmanın temel amacını oluşturan söylemin ahlaki çözülme üzerindeki etkisidir. Bulgular bölümünde belirtildiği gibi tahminlerin dışında, söylem etkisi ahlaki çözülme ve ifade özgürlüğünün sınırlandırılmasına yönelik tutumlar açısından anlamlı bir farklılık yaratmamıştır. Niceliksel sonuçlar buna işaret etse de niteliksel bulgular ahlaki seçim kararlarının söylem gerekçeleri ile meşrulaştırıldığına

Katılımcı 153: “*Ülke güvenliğini tehdit etmesi.*” (Koşul 8-sağ görüşlü gazete, Kadın, Yaş: 18)

²⁹ J. S. Mill (1859/2003). *Hürriyet Üzerine*.

dikkat çekmektedir. Gerekçelerin aynı zamanda katılımcıların ahlaki duygularıyla da ilişkili olduğu gözlenmektedir. Bu nedenle, yalnızca niceliksel sonuçlara dayalı olarak ahlaki meşrulaştırıcı ve dışlayıcı söylemin ahlaki çözülme üzerinde etkili olmadığı sonucuna varmak yeterince doğru olmayabilir. İki yöntem açısından farklı gibi görünen bu sonuç daha çok değişik söylem biçimlerinin anlamlı bir farklılık oluşturmaması ile açıklanabilir. Bu yönüyle de niceliksel çözümleme sonuçlarının nitel bulgularla desteklendiği söylenebilir. Bulgular kısmında üzerinde durulduğu gibi, ahlaki çözülmede söylem etkisinin gözlenmemesinin birkaç nedeni olabilir. Bunlardan ilki, değişimleme kontrol sorularının koşullarda yer alan ahlaki çözülme mekanizmalarına ek olarak ya da tek başına ahlaki tepkiyi (ahlaki eylem ve duygular) belirlemiş olma ihtimalidir. Örneğin, ‘hain’ nitelemesinin yer almadığı bir koşulda bile katılımcıların ahlaki eylemleri için “hainleri” gerekçe olarak gösterebildiği belirlenmiştir. Bir diğer neden, söylemin yarattığı dolaylı etki olabilir. Bu etkinin, kişisel (toplumsal/ahlaki değerler) ya da siyasal değerlerin (devletin bütünlüğü, itibarı gibi) etkinleşmesi ile ortaya çıktığı düşünülmektedir. Diğer bir ifadeyle, tüm koşullarda söylem içeriğinden çok hâlihazırdaki kendi kişisel ve toplumsal referansları katılımcıların tepkileri için bir dayanak oluşturmuş olabilir. Sözü edilen katılımcılar için ahlaki çözülme, içselleştirilen bazı değerlere yönelik algılanan tehditle ilişkili bir tepkinin sonucu olarak görülebilir. Bazı araştırmalarda (Tetlock, Kristel, Elson, Green, ve Lerner, 2000) işaret edildiği üzere, bu tür bir algı (örneğin, kutsal değerler) yüksek ahlaki tepkilere (ahlaki infial) neden olabilmektedir. Ahlaki çözülmede söylem etkisinin belirlenememesinin bir başka nedeni olarak, kontrol koşulunda

belirtilen “*siyasal iletişim*” ifadesinin bıraktığı izlenim gösterilebilir. Bu izlenimle ilişkili biçimde, medyanın taraflı olarak algı yaratma girişimi de katılımcılar nezdinde ifade özgürlüğüne yönelik müdahale için meşru bir gerekçe olabilmektedir. Bu sonuç, siyasal iklimin fazlasıyla polarize olduğu (KONDA [KONDA Araştırma ve Danışmanlık], 2010) bir toplum için kısmen de olsa tahmin edilebilmiş³⁰ olsa da ‘siyasal iletişim’ ifadesiyle ‘kötü niyetli hainler’ betimlemesinin benzer algılanabileceği kestirilememiştir. Öte yandan, Türkiye örneğinde bir kamuoyu araştırmasından (Dağı ve Toprak, 2003) elde edilen veriler, bu bulguyu destekler niteliktedir. Söz konusu çalışmaya katılanların % 41.30’u siyasal yayın yapan radyo ve televizyonların bu yayınların siyasal gruplar tarafından kötüye kullanıldığı gerekçesiyle (% 35) Radyo ve Televizyon Üst Kurulu’nca cezalandırılması gerektiğini bildirmişlerdir.

³⁰ Çalışmada, olumsuz bir etki yaratabileceği düşünülerek ‘siyasal propaganda’ yerine ‘siyasal iletişim’ ifadesi tercih edilmiştir.

SONUÇ VE ÖNERİLER

Hatırlanacağı üzere, bu çalışmada ‘ahlaki bakışların değerine karşı nasıl körleşebileceği’ (Bauman ve Donskis, 2013) sorusuna ahlaki çözülme kuramı (Bandura, 1999) temelinde yanıt aranmak istenmiştir. Sonuçlar, belli başlı bazı yanıtlara işaret etmektedir. Bunlardan ilki, ifade özgürlüğünün ‘diğeri’ söz konusu olduğunda kolaylıkla ihlal edilebileceğidir. Nitel bulgulardan da gözlenebileceği gibi, ‘diğeri’ne karşı haksızlığı kolaylaştıran etmenlerin başında eylemin ahlaki ya da toplumsal bir ölküyle gerçekleştirildiği inancı gelmektedir. Bu inanç, bazı durumlarda bireylerin siyasal, toplumsal ve ahlaki değerlerine (örneğin, ‘devletin, milletin birliği’, ‘kamusal düzen’ gibi) bağlı olarak var olabilmektedir. Kimi durumlarda ise ahlaki ihlali meşrulaştıran (‘kanuni, ahlaki görev’) ve hedef grubu ahlaki olarak dışlayan (‘kötü niyetli hainler’) söylem dili eylemi güdüleyici ya da bu inançları pekiştirici bir etkiye sahip görünmektedir. Bunların bir sonucu olarak da, değerinin özgürlüğüne müdahale etme, yüksek bir erdem olarak ‘gurur’la³¹ ifade edilebilmektedir. İfade özgürlüğü aynı zamanda ‘siyasal ifade’ (kontrol koşulunda yer alan) söz konusu olduğunda da kolaylıkla ihlal edilebilmektedir. Beklenmeyen bu sonuç, siyasal ifadenin ‘diğeri’nin özgürlük alanında yer almamasıyla, siyasal meselelerin tartışılabilmesinin kimlikler için bir tehdit olarak algılanması ile açıklanabilir. Bir başka anlatımla, katılımcılar için değerlerinin özgürlük alanı paylaşılan toplumsal, ahlaki ve kutsal değerler, huzur, güvenlik ve düzen sınırları çerçevesinde tanımlanmaktadır. Siyasal ifade ise bu sınırlar için bir

³¹ Katılımcı 87: “Gurur [duyuyorum, çünkü] doğru olanı yaptığımı düşünüyorum.” (Koşul 5, Kadın, Yaş: 18, Sağ Siyasal Görüş)

tehlike oluşturmaktadır.

Çalışmada öne çıkan bir başka sonuç ise, dolaylı da olsa araştırma sorusu için yanıt niteliği taşımaktadır. Hatırlanacağı üzere, bu çalışmada ahlaki çözülme ifade özgürlüğüne müdahale temelinde irdelenmek istenmiş, ancak ulaşılan örneklemin önemli bir kısmı ifade özgürlüğünü destekleme eğilimi göstermiştir. İfade özgürlüğünü desteklemeyen yeterli sayıda katılımcıya ulaşılamaması, bazı araştırma denencelerinin sınanmasında kısıtlılık yaratsa da, önemli bir takım bilgilere de işaret etmektedir. Tezin giriş bölümünde de değinildiği gibi, yetkelerin yaptırımlarına rağmen diğerine zarar vermek istemeyen bireylerin varlığı azımsanacak bir oranda değildir (Milgram, 1974; Staub, 2003). Bu kişilerin vicdanları, ahlaki ilkelerinden saplamalarına geçiş vermemiştir. Nitekim şimdiki araştırmada, ahlaki seçimlerini özgürlükten yana kullanan katılımcıların söylemde belirtilen gerekçelerin, kararları için ahlaki bir dayanak olamayacağını ifade ettikleri görülmektedir. Ahlaki eylemlerinin sonuçlarından ötürü kaygıları olsa bile basın ve ifade özgürlüğü ilkesine bağlı kalarak farklı görüşlerin ifade hakkını desteklemişlerdir. Eylemlerini ise insani değerlere verdikleri önem (*humanization*, Bandura, 1999) temelinde gerekçelendirdikleri ve bundan büyük gurur duydukları görülebilmektedir. Bir başka deyişle, Bandura'nın (1999, 2004) da işaret ettiği gibi, söylemin kendilerini etkilemesine izin vermeden, ortak insanlık ve sorumluluk bilinciyle, tehlikeye girme pahasına da olsa diğerlerinin refahı adına tüm görüşler için özgürlüğü desteklemişlerdir. Bu bulgular, insanlık değerini vurgulamanın (*humanization*) önemine işaret etmektedir. Önceki çalışmaların (örneğin, Bandura, 1975) da ortaya koyduğu gibi, diğerlerini insani özelliklerle niteleme

onlara yönelik zarar verici davranışların azalmasına yol açmaktadır. Bununla ilişkili olarak, diğerlerini insani özelliklerinden uzaklaştırmanın ya da ahlaki ihlalleri meşrulaştırmanın önemine ilişkin bilinç oluşturma da ortak insanlık yönelimini ('askeri güç' kullanımını daha az destekleme gibi) artırdığı görülmektedir (McAlister, 2001). Konuya ilgi duyan araştırmacılara, bu çalışmanın bir doğurgusu olarak ahlaki çözülmenin (moral disengagement) yanı sıra ahlaki bağlılık (moral engagement) ve ortak insanlık bilincinin (humanization) geliştirilmesi alanlarına eğilmeleri önerilmektedir.

Sonuç olarak, bulgular vicdanın iki farklı temsiline dikkat çekmektedir. İlkinde, sosyal grup kimliği ve ahlaki meşrulaştırıcı ve dışlayıcı söylem etkisiyle özgürlüğe karşı körleşebilen bir vicdan temsil edilirken; ikincisinde vicdani bakışların yönünün evrensel ahlaki ilkelerle belirlendiği görülmektedir.

Bu sonuçlarla birlikte çalışma bazı kısıtlılıklar da içermektedir. Bunlardan ilki, daha önce de söz edildiği üzere değişimleme kontrol sorularının ölçüm yöntemidir. Çalışmada, bu sorular cümlelerin tamamının değişimlemeyi içermesi nedeniyle metinde geçtiği biçimiyle ifade edilmiştir; ancak izlenen bu yol söylem farkının belirlenebilmesini güçleştirmiştir. Şöyle ki katılımcıların bazıları, eylemlerini ilgili koşulun değişimleme metninde bulunmayan ancak değişimleme kontrol sorularında yer alan ifadelerle gerekçelendirmişlerdir. Bu kısıtlılığın üstesinden gelebilmek üzere, sonraki çalışmalarda bu soruların doğrudan değişimleme metnini içermekten ya da açık uçlu olarak ifade edilmesi önerilebilir. Bununla birlikte, ahlaki çözülme mekanizmaları ile oluşturulan söylem etkisini değerlendirmek üzere şimdiki çalışmadan farklı olarak az önce önemi vurgulanan insanlık değerinin betimlendiği söylem, karşılaştırma

koşulunda yer alabilir.

Bir diğer kısıtlılık, ahlaki duyguların değerlendirilmesiyle ilişkilidir. Bazı duyguların (örneğin, kayıtsızlık³²) katılımcılar tarafından tam olarak anlaşılamadığı ya da yeterince ifade edilemediği görülmektedir. Buna ek olarak, ifade özgürlüğüne müdahalede bulunan ve bulunmayan katılımcılar aynı duygu ölçeğini yanıtladıklarından gurur duygusunda olduğu gibi eylem ve ahlaki duygu arasında anlamlı bağların kurulabilmesi kısıtlanmıştır. Bu gözlemlerden yola çıkılarak, ilgili araştırmacılara ölçeğin daha ayrıntılı hazırlanması tavsiye edilebilir. Örneğin, katılımcıların cevaplamalarını basitleştirebilmek amacıyla örnek duygu ifadeleri verilebilir. Şimdiki çalışmada olduğu gibi ahlaki eylemin farklılaşması (müdahale var/yok) durumunda ilgili yazındaki yapılandırılmış ölçeğe araçlarından yararlanılabilir.

Çalışmanın bir başka sınırlılığı olarak hedeflenen sayıda ifade özgürlüğüne müdahale eden katılımcıya ulaşılamaması gösterilebilir. Az önce de değinildiği gibi, katılımcılar büyük oranda ahlaki ihlal davranışında bulunmama eğilimi sergilemişlerdir. Bu sonuç, bazı katılımcılar için vicdani bir karara işaret etmesinin yanı sıra toplumsal beğenirlik isteğini de yansıtır olabilir. Bu nedenle, ileriki araştırmalarda ifade özgürlüğüne yönelik tepkilerin daha örtük olarak değerlendirilmesi önerilmektedir.

Son olarak, çalışma örnekleminin dar bir yaş aralığında, temsili olmayan

³² Gazetenin kapatılmaması yönünde karar veren bir katılımcı; “*Kayıtsızım, olması gereken buydu. Belki gurur [duyuyorum, çünkü] doğru karar olduğunu düşünüyorum.*” diyerek eylemi iki farklı ahlaki çözülme duygusu ile ilişkilendirmektedir. (Katılımcı 154, Koşul 8-sağ görüşlü gazete, Kadın, Yaş: 22, Sol Siyasal Görüş)
İfade özgürlüğünü destekleyerek demokratik davrandığını ve bundan onur duyduğunu belirten bir başka yanıtlayıcı ise verdiği kararın herhangi bir etkisinin olmadığını; bu nedenle de kararından ötürü “kayıtsızlık” duyduğunu ifade etmektedir. “*Onur [duyuyorum, çünkü] demokrasiğim. Kayıtsızlık [duyuyorum, çünkü] ülke gidişatında ne yaparsam yapayım etkisizim.*” (Katılımcı 156, Koşul 8-sağ görüşlü gazete, Kadın, Yaş: 22, Sol Siyasal Görüş)

katılımcılardan oluşması da sonuçların değerlendirilmesine sınırlılık getirmektedir. Farklı toplumsal, siyasal ve ekonomik kesimlerden katılımcılarla yürütülecek araştırmalar, söylem ve ahlaki çözümme arasındaki ilişkilerin genellenebilir sonuçlarına ulaşılmasına olanak sağlayabilir.

ÖZET

Bu çalışmada, ifade özgürlüğü bağlamında ahlaki çözülme ve söylem etkisi arasındaki ilişkide, sosyal (siyasal) grup kimliği, algılanan gruplar arası tehdit ve yetkecilik değişkenlerinin nasıl bir rol oynadığını incelemek amaçlanmaktadır. Bu amaçla, çalışmada iki ayrı araştırma gerçekleştirilmiştir. İlk çalışmada, ifade özgürlüğünün sınırlandırılmasına yönelik tutumların değerlendirilmesi amacıyla İfade Özgürlüğünün Sınırlandırılmasına Yönelik Tutumlar Ölçeği geliştirilmiştir. Bulgular, ölçme aracının psikometrik özellikler açısından uygun olduğunu göstermiştir. Deneysel çalışmada elde edilen bulgular, dış grup söz konusu olduğunda, ifade özgürlüğüne müdahale etme eğiliminin arttığına işaret etmektedir. MANOVA analizi sonuçlarına göre, sağ görüşlü katılımcıların sol görüşlü katılımcılara göre ahlaki eylemlerinden daha fazla suçluluk duydukları buna karşılık, sol siyasal görüşte olanların sağ siyasal ideolojiyi benimseyenlere göre ahlaki davranışlarından daha fazla gurur duydukları gözlenmiştir. Sağ siyasal görüş aynı zamanda ifade özgürlüğünün sınırlandırılmasını destekleme ve algılanan gruplararası tehditle ilişkili bulunmuştur. İfade özgürlüğüne müdahalede bulunanlarla karşılaştırıldığında ifade özgürlüğünü destekleyen katılımcılar, ahlaki eylemleriyle ilişkili olarak daha fazla gurur bildirmişlerdir. Sonuçlar, ahlaki çözülme üzerinde söylemin anlamlı bir etkiye sahip olmadığını göstermektedir, ancak niteliksel bulgular katılımcıların ahlaki eylem kararlarının söylem gerekçeleri ile meşrulaştırıldığına dikkat çekmektedir. Gerekçelerin aynı zamanda katılımcıların ahlaki duygularıyla (suçluluk, utanç, gurur ve kayıtsızlık) da ilişkili olduğu gözlenmektedir.

ABSTRACT

This study aims to examine the roles of variables such as social (political) group identity, perceived intergroup threat and authoritarianism and their effects on moral disengagement (MD) and moral discourse in terms of freedom of expression. To this end, two separate studies were conducted as part of this research. In the first study, the Scale of Attitudes towards Restriction of Freedom of Expression was developed to evaluate the attitudes towards the restriction of freedom of expression. The findings reflected the usefulness of the tool in terms of its psychometrics features. The empirical findings suggest that when it comes to out-group, there is an increase in tendency to interfere in freedom of expression. According to MANOVA analysis results, politically conservative participants often feel more guilty about their actions than politically liberal participants. Further, left-leaning participants take pride in their moral behavior more than conservative participants. In addition, those participants who leaned more towards the right were found to support the restriction of freedom of expression and perceived intergroup threat. When compared with the ones interfering with the freedom of expression, the supporters of the freedom of expression were revealed to be more proud of their moral actions. The study findings further suggest that moral discourse do not have a significant effect on MD, yet qualitative findings showed that participants justify their decisions concerning moral actions through MD mechanisms in discourse. This reasoning was also found to be related to participants' moral emotions (guilt, shame, pride and indifference).

KAYNAKLAR

- Adorno, T. W., Frenkel-Brunswik, E., Levinson, D. J. ve Sanford, R. N. (1950). *The authoritarian personality*. England: Harpers.
- Albayrak, A. S. (2006). *Uygulamalı çok değişkenli istatistik teknikleri*. Ankara: Asil Yayın Dağıtım.
- Uluslararası Af Örgütü, (2010). *Her insan özgür doğar: İnsan olmaktan kaynaklı haklarımız üzerine*. (H. Utkutuğ, Çev.). İstanbul: Ayrıntı Basımevi. (Orijinal çalışma basım tarihi 1997.)
- Akın, H. (2012). *Ortaçağ Avrupası'nda cadılar ve cadı avı*. Ankara: Phoenix.
- Altemeyer, B. (1996). *The authoritarian specter*. Cambridge, MA: Harvard University Press.
- Altemeyer, B. (2004). The other "authoritarian personality". J. T. Jost ve J. Sidanus, (Ed.), *Political psychology: Key readings in social psychology* içinde (109-140). New York: Psychology Press.
- Arendt, H. (2013). Diktatörlük dönemlerinde kişisel sorumluluk. H. Arendt, R. Dworkin, J. Galtung, M. L. King, J. Rawls, H. Saner ve H. D. Thoreau (Ed.), *Kamu vicdanına çağrı: sivil itaatsizlik* içinde (182-195). (Y. Coşar, Çev.). İstanbul: Ayrıntı Yayınları.
- Arendt, H. (1964). *Eichmann in Jerusalem*. New York: The Viking Press.

- Bal, İ. ve Özeren, S. (2010). *Dünyadan örneklerle terörle mücadele* (Uluslararası Stratejik Araştırmalar Kurumu Yayınları no 50). Ankara: Karınca Yayınları.
- Bandura, A. (2002) Selective moral disengagement in the exercise of moral agency. *Journal of Moral Education*, 31(2), 101-119.
- Bandura, A. (1999). Moral disengagement in the perpetration of inhumanities. *Personality and Social Psychology Review*, 3(3), 193-209.
- Bandura, A., Barbaranelli, C., Caprara, G. V. ve Pastorelli, C. (1996). Mechanisms of moral disengagement in the exercise of moral agency. *Journal of Personality and Social Psychology*, 71(2), 364-374.
- Bandura, A. (1991a). Social cognitive theory of moral thought and action. W. Kurtines ve J. L. Gewirtz (Ed.), *Handbook of moral behavior and development* içinde (45-103). New York: Lawrence Erlbaum.
- Bandura, A. (1991b). Social cognitive theory of self-regulation. *Organizational Behavior and Human Decision Processes*, 50, 248-287.
- Bandura, A. (1990). Selective activation and disengagement of moral control. *Journal of Social Issues*, 46(1), 27-46.
- Baron-Cohen, S. (2011). *The science of evil: On empathy and the origins of cruelty*. New York: Basic Books.
- Bar-Tal, D. (2000). *Shared beliefs in a society: Social psychological analysis*. London: Sage.

- Batson, C. D., Kobrynowicz, D., Dinnerstein, J. L., Kampf, H. C ve Wilson, A. D. (1997). In a very different voice: Unmasking moral hypocrisy. *Journal of Personality and Social Psychology*, 72, 1335-1348.
- Batson, C. D., Chao, M. C. ve Givens, J. M. (2009). Pursuing moral outrage: Anger at torture. *Journal of Experimental Social Psychology*, 45(1), 155-160.
- Bauman, Z. ve Donskis, L. (2013). *Moral blindness: The loss of sensitivity in liquid modernity*. Cambridge: Polity Press.
- Bauman, Z. (1989). *Modernity and the Holocaust*. Cambridge: Polity Press.
- Baumeister, R. F. (1999). *Evil: Inside human cruelty and violence*. New York: WH Freeman.
- BBC, (2014a). *Kuzey Irak'ta Ezidi katliamı*. 16 Ağustos 2014, http://www.bbc.co.uk/turkce/haberler/2014/08/140816_ezidi_katliam.html
- BBC, (2014b). *Boko Haram yine onlarca kadın ve kız çocuğunu kaçırdı*. 23 Ekim 2014, <http://www.bbc.co.uk/turkce/haberler/2014/10/141023nijeryabokoharam.html>
- Bilgin, N. (2005). *Siyaset ve insan: Siyaset psikolojisi yazıları*. İstanbul: Bağlam.
- Bureau, J. S., Vallerand, R. J., Ntoumanis, N. ve Lafreniere, M. A. K. (2013). On passion and moral behavior in achievement settings: The mediating role of pride. *Motivation and Emotion*, 37(1), 121-133.

Chomsky, N. ve Herman, E. S. (2012). *Rızanın imalatı: Kitle medyasının ekonomi politiği*. (E. Abadoğlu, Çev.). İstanbul: BGST. (Özgün çalışma basım tarihi 1989.)

Cohrs, J. C., Kielmann, S., Maes, J. ve Moschner, B. (2005). Effects of right-wing authoritarianism and threat from terrorism on restriction of civil liberties. *Analyses of Social Issues and Public Policy*, 5(1), 263-276.

Cowan, G. ve Khatchadourian, D. (2003). Empathy, ways of knowing, and interdependence as mediators of gender differences in attitudes toward hate speech and freedom of speech. *Psychology of Women Quarterly*, 27(4), 300-308.

Crowson, M. (2004). Human rights attitudes: Dimensionality and psychological correlates. *Ethics & Behavior*, 14(3), 235-253.

Çokluk, Ö., Şekercioğlu, G. ve Büyüköztürk, Ş. (2010). *Sosyal bilimler için çok değişkenli istatistik: SPSS ve LISREL uygulamaları*. Ankara: Pegem Akademi.

Darley, J. M. ve Latané, B. (1968). Bystander intervention in emergencies: diffusion of responsibility. *Journal of Personality and Social Psychology*, 8(4), 377-383.

Dağı, İ. ve Toprak, M. (2003). *Türkiye’de insan hakları ve ifade özgürlüğü*. Ankara: Liberal Düşünce Topluluğu.

Deutsch, M., Marcus, E. C. ve Brazaitis, S. J. (2015). Developing a global community: A social psychological perspective. M. Galluccio (Ed.),

Handbook of international negotiation: Interpersonal, intercultural, and diplomatic perspectives, içinde (329-355). New York: Springer.

Diaz-Veizades, J., Widaman, K. F., Little, T. D. ve Gibbs, K. W. (1995). The measurement and structure of human rights attitudes. *The Journal of Social Psychology*, 135(3), 313-328.

Downs, D. M. ve Cowan, G. (2012). Predicting the importance of freedom of speech and the perceived harm of hate speech. *Journal of Applied Social Psychology*, 42(6), 1353-1375.

Field, A. (2009). *Discovering statistics using SPSS*. London: Sage publications.

Erdoğan, M. (2003). Demokratik toplumda ifade özgürlüğü: Özgürlükçü bir perspektif. B. B. Özipek (Ed.), *Teorik ve pratik boyutlarıyla ifade hürriyeti*, içinde (37-49). Ankara: Liberal Düşünce Topluluğu.

Erkuş, A. (2011). *Davranış bilimleri için bilimsel araştırma süreci*. Ankara: Seçkin.

Festinger, L. (1964). *Conflict, decision, and dissonance*. California: Stanford University Press.

Funke, F. (2005). The dimensionality of right-wing authoritarianism: Lessons from the dilemma between theory and measurement. *Political Psychology*, 26(2), 195-218.

Gabennesch, H. (1972). Authoritarianism as world view. *American Journal of Sociology*, 77(5), 857-875.

Göregenli, M., Karakus, P. ve Bierhoff, H. W. (2012). The values and attitudes towards TEU in a cross-cultural sample. *Psychology Research*, 2(6), 343-360.

Graham, J., Haidt, J. ve Nosek, B. A. (2009). Liberals and conservatives rely on different sets of moral foundations. *Journal of Personality and Social Psychology*, 96(5), 1029-1046.

Graham J, Nosek, B. A. ve Haidt, J. (2012) The moral stereotypes of liberals and conservatives: Exaggeration of differences across the political spectrum. *PLoS ONE* 7(12): e50092.

Grussendorf, J., McAlister, A., Sandström, P., Udd, L. ve Morrison, T. C. (2002). Resisting moral disengagement in support for war: Use of the “peace test” scale among student groups in 21 nations. *Journal of Peace Psychology*, 8(1), 73-83.

Güldü, Ö. (2010). *Üniversite öğrencilerinde siyasal kimlik* (Yayımlanmamış doktora tezi). Ankara Üniversitesi, Ankara.

Heywood, A. (2011). *Siyasi ideolojiler*. (A. K. Bayram, Ö. Tüfekçi, H. İnaç, Ş. Akın, B. Kalkan, Çev.). Ankara: Adres Yayınları. (Özgün çalışma basım tarihi 2003.)

Hitler, A. (1925). *Kavgam*. (Ö. K. Altıntaş, Çev.). İstanbul: Emre. (Özgün çalışma basım tarihi 1925.)

Jost, J. T., Glaser, J., Kruglanski, A. W. ve Sulloway, F. J. (2003). Political conservatism as motivated social cognition. *Psychological Bulletin*, 129(3), 339-375.

Jost, J. T., Ledgerwood, A. ve Hardin, C. D. (2007). Shared reality, system justification, and the relational basis of ideological beliefs. *Social and Personality Psychology Compass*, 2(1), 171-186.

Kağıtçıbaşı, Ç. (1999). *Yeni insan ve insanlar*. İstanbul: Evrim.

Kalaycı, Ş. (Ed.). (2010). *SPSS uygulamalı çok değişkenli istatistik teknikleri*. Ankara: Asil Yayın Dağıtım.

Karaçanta, H. (2002). *Üniversite öğrencilerinin sosyal baskınlık yönelimi ve başka bazı değişkenler açısından karşılaştırılması* (Yayımlanmamış doktora tezi). Ankara Üniversitesi, Ankara.

Kay, A. C. ve Jost, J. T. (2003). Complementary justice: Effects of "poor but happy" and "poor but honest" stereotype exemplars on system justification and implicit activation of the justice motive. *Journal of Personality & Social Psychology*, 85(5), 823-837.

Kempf, W. (2014). Human rights orientation and the assessment of the Israeli-Palestinian conflict. 26th Annual Conference of the German Peace Psychology Association at the University of Bremen (Germany), June 28-30, 2013.

Küçük, A. (2003). *İfade hürriyetinin unsurları* (Liberal Düşünce Topluluğu Yayınları). Ankara: Cantekin Matbaası.

KONDA Araştırma ve Danışmanlık, (2010). *Siyasette ve toplumda kutuplaşma*. 24 Ekim 2014, <http://www.konda.com.tr/tr/raporlar.php>.

Lambe, J. L. (2002). Dimensions of censorship: reconceptualizing public willingness to censor. *Communication Law & Policy*, 7(2), 187-235.

Leidner, B., Castano, E., Zaiser, E. ve Giner-Sorolla, R. (2010). In-group glorification, moral disengagement, and justice in the context of collective violence. *Personality and Social Psychology Bulletin*, 36(8), 1115-1129.

Leone, L. ve Chirumbolo, A. (2008). Conservatism as motivated avoidance of affect: need for affect scales predict conservatism measures. *Journal of Research in Personality*, 42(3), 755-762.

Lilleker, D. G. (2013). *Siyasal iletişim: Temel kavramlar*. (Y. Devran, A. Nas, B. Ekşi, Y. Göksun, Ed. Çev.). İstanbul: Kaknüs. (Özgün çalışma basım tarihi 2006.)

Macovei, M. (2005). *İfade özgürlüğü (İnsan hakları el kitapları)*. (TBB ve İHAUM, Yayına hazırlayan). Ankara: Şen Matbaa.

McAlister, A. L. (2001). Moral disengagement: Measurement and modification. *Journal of Peace Research*, 38(1), 87-99.

McAlister, A. L., Bandura, A. ve Owen, S. V. (2006). Mechanisms of moral disengagement in support of military force: The impact of Sept. 11. *Journal of Social and Clinical Psychology*, 25(2), 141-165

- McFarland, S. (2010). Personality and support for universal human rights: A review and test of a structural model. *Journal of Personality*, 78(6), 1735-1764.
- McFarland, S. ve Mathews, M (2005). Who cares about human rights? *Political Psychology*, 26(3), 365-385.
- Menesini, E., Sánchez, V., Fonzi, A., Ortega, R., Costabile, A. ve Lo Feudo, G. (2003). Moral emotions and bullying: A cross-national comparison of differences between bullies, victims and outsiders. *Aggressive Behavior*, 29(6), 515-530.
- Mill, J. S. (2003). *Hürriyet üstüne* (Liberal Düşünce Topluluğu Yayınları). (M. O. Dostel, Çev.). Ankara: Cantekin Matbaası.
- Milgram, S. (1974). *Obedience to authority: An experimental view*. London: Tavistock Publications.
- Moghaddam, F. M. ve Vuksanovic, V. (1990). Attitudes and behavior toward human rights across different contexts the role of right-wing authoritarianism, political ideology, and religiosity. *International Journal of Psychology*, 25(2), 455-474.
- Moore, C., Detert, J. R., Treviño, L. K., Baker, V. L. ve Mayer, D. M. (2012). Why employees do bad things: Moral disengagement and unethical organizational behavior. *Personnel Psychology*, 65, 1-48.
- Noelle-Neumann, E. (1998). *Kamuoyu Suskunluk Sarmalının Keşfi*. (M. Özkök, Çev.). Ankara: Dost.

- Nofziger, H. A. (2010). *The role of propaganda in changing attitudes and policy decisions regarding illegal immigrants* (Unpublished master's thesis). New Jersey, The State University of New Jersey.
- Opatow, S. (1990). Moral exclusion and injustice: An introduction. *Journal of Social Issues*, 46(1), 1-20.
- Orwell, G. (2014). *Bin dokuz yüz seksen dört*. (C. Üster, Çev.). İstanbul: Can Sanat Yayınları. (Özgün çalışma basım tarihi 1949.)
- Osofsky, M. J., Bandura, A. ve Zimbardo, F. G. (2005). The role of moral disengagement in the execution process. *Law and Human Behavior*, 29(4), 371-393.
- Pilecki, A., Muro, J. M., Hammack, P. L. ve Clemons, C. M. (2014). Moral exclusion and the justification of U.S. counterterrorism strategy: Bush, Obama, and the terrorist enemy figure. *Journal of Peace Psychology*, 20(3), 285-299.
- Reicher, S. ve Hopkins, N. (1996). Self-category constructions in political rhetoric; an analysis of Thatcher's and Kinnock's speeches concerning the British miners' strike (1984-5). *European Journal of Social Psychology*, 26(3), 353-371.
- Reicher, S., Haslam, S. A. ve Rath, R. (2008). Making a virtue of evil: A Five-step social identity model of the development of collective hate. *Social and Personality Psychology Compass*, 2(3), 1313-1344.

Reicher, S., Spears, R. ve Haslam, S. A. (2010). The social identity approach in social psychology. M. S. Wetherell ve C. T. Mohanty (Ed.), *The sage handbook of identities* içinde (45-62). London: Sage.

Roccas, S., Klar, Y. ve Liviatan, I. (2006). The paradox of group-based guilt: modes of national identification, conflict vehemence, and reactions to the in-group's moral violations. *Journal of Personality and Social Psychology*, 91(4), 698-711.

Schauer, F. (2002). *İfade özgürlüğü: Felsefi bir inceleme* (Liberal Düşünce Topluluğu Yayınları). (B. Seçilmişoğlu, Çev.). Ankara: Provizyon Ltd. Şti. (Özgün çalışma basım tarihi 1982.)

Schwartz, S. H., Caprara, G. V. ve Vecchione, M. (2010). Basic personal values, core political values, and voting: A longitudinal analysis. *Political Psychology*, 31(3), 421-452.

Schwartz, S. H. ve Struch, N. (1989). Values, stereotypes, and intergroup Antagonism. D. Bar-Tal, C. F. Graumann, A. W. Kruglanski, ve W. Stroebe (Ed.), *Stereotyping and prejudice: Changing conceptions* içinde (151-169). New York: Springer Science & Business Media.

Sèmelin, J. (2011). *Arındırma ve yok etme: Katliam ve soykırımın siyasi kullanımları*. (M. I. Durmaz, Çev.). İstanbul: İletişim. (Özgün çalışma basım tarihi 2005.)

Sidanius, J. ve Pratto, F. (1999). *Social dominance theory: An intergroup theory of social hierarchy and oppression*. Cambridge: Cambridge University Press

- Staub, E. (2003). *The psychology of good and evil: Why children, adults, and groups help and harm others?* New York: Cambridge.
- Staub, E. (1992). *The roots of evil: The origins of genocide and other group violence*. New York: Cambridge University Press.
- Staub, E. (1990). Moral exclusion, personal goal theory, and extreme destructiveness. *Journal of Social Issues*, 46(1), 47-64.
- Stephan, W. G. ve Stephan, C. W. (1993). Cognition and affect in stereotyping: Parallel interactive networks. D. M. Mackie ve D. L. Hamilton (Ed.), *Affect, cognition stereotyping: Interactive processes in group perception* içinde (111-136). Orlando, FL: Academic.
- Stephan, W. G., Ybarra, O. ve Bachman, G. (1999). Prejudice toward immigrants. *Journal of Applied Social Psychology*, 29(11), 2221-2237.
- Tabachnick, B. G. ve Fidell, L. S. (2007). *Using multivariate statistics*. New York: Pearson.
- Tajfel, H., Billig, M. G., Bundy, R. P. ve Flament, C. (1971). Social categorization and intergroup behaviour. *European Journal of Social Psychology*, 1(2), 149-178.
- Tajfel, H. ve Turner, J. C. (2004). The social identity theory of intergroup behavior. J. T. Jost ve J. Sidanus, (Eds.), *Political psychology: Key readings in social psychology* içinde (367-390). New York: Psychology Press.

- Tangney, J. P. (1996). Conceptual and methodological issues in the assessment of shame and guilt. *Behaviour Research and Therapy*, 34(9), 741-754.
- Tangney, J. P. ve Dearing, R. (2002). *Shame and Guilt*. New York: Guilford
- Tangney, J. P., Stuewig, J. ve Mashek, D. J. (2007). Moral emotions and moral behavior. *Annual review of psychology*, 58, 345-372.
- Tarrant, M., Branscombe, N. R., Warner, R. H. ve Weston, D. (2012). Social identity and perceptions of torture: It's moral when we do it. *Journal of Experimental Social Psychology*, 48(2), 513-518.
- Taylor, S. E. (1989). *Positive illusions: Creative self-deception and the healthy mind*. New York: Basic Books.
- Tetlock, P. E., Kristel, O. V., Elson, S. B., Green, M. C. ve Lerner, J. S. (2000). The psychology of the unthinkable: Taboo trade-offs, forbidden base rates, and heretical counterfactuals. *Journal of Personality and Social Psychology*, 78(5), 853.
- Tezbaşaran, A. A. (1997). *Likert tipi ölçek geliştirme kılavuzu*. Ankara: Türk Psikologlar Derneği Yayınları.
- Thompson, B. (2004). *Exploratory and confirmatory factor analysis: Understanding concepts and applications*. Washington, DC: American Psychological Association.
- Tracy, J.L. ve Robins, R.W. (2004). Show your pride: evidence for a discrete emotion expression. *Psychological Science*, 15(3),194-97.

- Trager, R. ve Dickerson, D. L. (2003). *21. Yüzyıl'da ifade hürriyeti* (Liberal Düşünce Topluluğu Yayınları). (A. N. Yurdusever, Çev.). Ankara: Cantekin Matbaası. (Özgün çalışma basım tarihi 1999.)
- Tsesis, A. (2002). *Destructive messages: How hate speech paves the way for harmful social movements*. New York: New York University Press.
- Turner, J. C., Hogg, M. A., Oakes, P. J., Reicher, S. D. ve Wetherell, M. S. (1987). *Rediscovering the social group: A self-categorization theory*. Oxford ve New York: Basil Blackwell.
- Turner, J. C. ve Reynolds, K. J. (2013). Self-categorization theory. P. A. M. Van Lange, A. W. Kruglanski ve E. T. Higgins (Ed.), *Handbook of theories social psychology, Vol 1* içinde (399-417). London: Sage.
- Verkuyten, M. (2013). Justifying discrimination against Muslim immigrants: Out-group ideology and the five-step social identity model. *British Journal of Social Psychology*, 52(2), 345-360.
- Wakslak, C. J., Jost, J. T., Tyler, T. R. ve Chen, E. S. (2007). Moral outrage mediates the dampening effect of system justification on support for redistributive social policies. *Psychological Science*, 18(3), 267-274.
- Weiner, B. (2006). *Social motivation, justice, and the moral emotions: An attributional approach*. New Jersey: Lawrence Erlbaum Associates.
- White, J., Bandura, A. ve Bero, L. A. (2009). Moral disengagement in the corporate world. *Accountability in Research*, 16(1), 41-74.

Yelland, L. M. ve Stone, W. F. (1996). Belief in the Holocaust: Effects of personality and propaganda. *Political Psychology*, 17(3), 551-562.

Yıldırım, N. (2010). *Sivil toplum kuruluşu gönüllülerinin adil dünya inançları, sosyal baskınlık yönelimleri ve sistemi meşru algılama düzeyleri* (Yayımlanmamış yüksek lisans tezi). Mersin Üniversitesi, Mersin.

EKLER

EK A. Çalışma I Gönüllü Katılım Formu

Bu çalışma; Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi Psikoloji Bölümü sosyal psikoloji doktora öğrencisi Nur OKUTAN'ın tezi kapsamında, Doç. Dr. Derya HASTA danışmanlığında yürütülmektedir. Şimdiki çalışmada Türkiye'de ifade özgürlüğüne yönelik tutumları değerlendirmek üzere bir ölçme aracı geliştirmek amaçlamaktadır.

Çalışmaya katılım gönüllülük esasına dayanmaktadır. Ankette, sizden kimlik belirleyici hiçbir bilgi istenmemektedir. Cevaplarınız gizli tutulacak ve sadece araştırmacılar tarafından değerlendirilecektir. Bireysel hiçbir değerlendirme yapılmayacaktır.

Anket, genel olarak kişisel rahatsızlık verecek sorular içermemektedir. Katılım sırasında, sorulardan ya da başka bir nedenden ötürü kendinizi rahatsız hissederseniz cevaplama işini yarıda bırakmakta serbestsiniz. Bu hakkınızı kullanmanız durumunda, hiçbir olumsuz tutumla ya da sonuçla karşılaşmayacaksınız. Soruları cevaplamanız yaklaşık 20-25 dakikanızı alacaktır. Bu çalışmaya katıldığınız için şimdiden teşekkür ederiz. Çalışma hakkında daha fazla bilgi almak için Nur OKUTAN (e-mail: nurokutan@yahoo.com) ile iletişim kurabilirsiniz.

Bu çalışmaya tamamen gönüllü olarak katılıyorum ve istediğim zaman yarıda bırakabileceğimi biliyorum. Verdiğim bilgilerin bilimsel amaçlı yayımlarda kullanılmasını kabul ediyorum.

KABUL EDİYORSANIZ YANDAKİ ALANI İŞARETLEYİNİZ ()

EK B. Çalışma II Gönüllü Katılım Formu

Bu çalışma; Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi Psikoloji Bölümü sosyal psikoloji doktora öğrencisi Nur OKUTAN'ın tezi kapsamında, Doç. Dr. Derya HASTA danışmanlığında yürütülmektedir. Şimdiki çalışma, ahlaki çözülmeyi (ifade özgürlüğü bağlamında) bazı sosyal psikolojik değişkenler (ahlaki meşrulaştırıcı ve dışlayıcı ifade biçimleri, sosyal grup kimliği, algılanan gruplar arası tehdit ve yetkecilik) açısından incelemeyi amaçlamaktadır. Bu amaç üzerine hazırlanan elinizdeki kitapçıkta ilk olarak bireysel bilgilerinizi ve tutumlarınızı içeren soruları yanıtlamanız istenmektedir. İzleyen kısımda, çalışmanın amacı kapsamında kurgulanmış bir öyküyü okumanız ve ardından ilgili soruları değerlendirmeniz beklenmektedir.

Çalışmaya katılım gönüllülük esasına dayanmaktadır. Ankette, sizden kimlik belirleyici hiçbir bilgi istenmemektedir. Cevaplarınız gizli tutulacak ve sadece araştırmacılar tarafından değerlendirilecektir. Bireysel hiçbir değerlendirme yapılmayacaktır.

Anket, genel olarak kişisel rahatsızlık verecek sorular içermemektedir. Katılım sırasında, sorulardan ya da başka bir nedenden ötürü kendinizi rahatsız hissederseniz cevaplama işini yarıda bırakmakta serbestsiniz. Bu hakkınızı kullanmanız durumunda, hiçbir olumsuz tutumla ya da sonuçla karşılaşmayacaksınız. Soruları cevaplamanız yaklaşık 20-25 dakikanızı alacaktır. Bu çalışmaya katıldığınız için şimdiden teşekkür ederiz. Çalışma hakkında daha fazla bilgi almak için Nur OKUTAN (e-mail: nurokutan@yahoo.com) ile iletişim kurabilirsiniz.

Bu çalışmaya tamamen gönüllü olarak katılıyorum ve istediğim zaman yarıda bırakabileceğimi biliyorum. Verdiğim bilgilerin bilimsel amaçlı yayımlarda kullanılmasını kabul ediyorum.

KABUL EDİYORSANIZ YANDAKİ ALANI İŞARETLEYİNİZ ()

EK C. Demografik Bilgi Formu

(Demografik bilgi formu Çalışma 1 ilk 7 soruyu; Çalışma 2'de 8 soruyu içerecektir.)

1. Cinsiyetiniz

Kadın () Erkek ()

2. Yaşınız

3. Eğitim durumunuz:

Lisans () Yüksek Lisans () Doktora ()

4. Annenizin eğitim durumu:

Okuryazar değil () Okuryazar () İlkokul ()
Ortaokul () Lise () Yüksekokul ()
Üniversite () Yüksek Lisans () Doktora ()

5. Yaşamınızın büyük bölümünü geçirdiğiniz yer:

Köy () Kasaba () Şehir () Büyükşehir (Ankara, İzmir, İstanbul vb.) ()

6. Ailenizin aylık geliri yaklaşık ne kadardır? Lira

7. Siyasal ideoloji açısından kendinizi nerede görmektesiniz?

1 2 3 4 5 6 7 8 9
Sağ Sol

8. Siyasal görüş açısından “sağ” ya da “sol” kategorilerinden birine yerleştirmeniz gerekse, kendinizi hangi kategoriye yerleştirirsiniz? Kendinizi apolitik olarak değerlendiriyor iseniz, çalışmaya devam etmeyiniz.

Sağ () Sol ()